อนุสรณ์

งานพระราชทานเพลิงศพ

นายแจ่ม สุทธิสีสังข์

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๕

อนุสรณ์

งานพระราชทานเพลิงศพ

นายแจ่ม สุทธิสีสังข์

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๕

คำนำ

ในการพระราชทานเพลิงศพ นายแจ่ม สุทธิสีสังข์ ในวันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ๒๕๑๕ นี้ เจ้าภาพ คือ คุณละมุล สุทธิสีสังข์ ซึ่งเป็นภรรยาของผู้ตาย ได้ขออนุญาตนำเรื่องเกี่ยวกับวัดสุทัศนเทพวรารามลงพิมพ์ในหนังสือ เพื่อแจกเป็นที่ระลึกแก่แขกที่มาร่วมในงานพระราช-ทานเพลิงศพครั้งนี้ อาตมภาพในนามคณะสงฆ์แห่งวัดสุทัศนเทพวรารามมีความเต็มใจอย่างยิ่ง และอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ตามประสงค์ เพราะเป็นความประสงค์ของผู้ตายเองว่า จะให้จัดพิมพ์เรื่องเกี่ยวกับวัดสุทัศน์โดยเฉพาะ

นายแจ่ม สุทธิสีสังข์ นี้ นับว่าเป็นผู้มีความผูกพันกับวัดสุทัศน์อย่างใกล้ชิด เนื่องด้วยในเดิมทีนั้นได้บรรพชาอุปสมบทอยู่ที่วัดสุทัศน์นี้ ได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย และภาษาบาลีจนได้เป็นเปรียญเป็นผู้ที่มีความมานะบากบั่นมั่นเป็นนิจ ในขณะที่ดำรงเพศบรรพชิตอยู่ก็ประพฤติปฏิบัติตนเรียบร้อย มีศีลาจารวัตรบริบูรณ์ครบถ้วน เมื่อเบื่อหน่ายในเพศบรรพชิตจึงได้ลาสิกขา ไปประกอบการงานฉันคฤหัสถ์เป็นการส่วนตัว และได้สมรสกับคุณละมุล อยู่กินด้วยกันมาจนมีฐานะครอบครัวมั่งคั่ง ได้ปกครองดูแลดำเนินชีวิตครอบครัวมาอย่างสงบสุขส่งเสริมให้บุตรได้รับการศึกษาอย่างดี นับได้ว่าได้ทำหน้าที่ของสามีและหน้าที่ของพ่ออย่างบริบูรณ์ทีเดียว นอกจากจะได้บำเพ็ญตนด้วยดีตามที่กล่าวมาแล้ว นายแจ่ม สุทธิสีสังข์ ยังเป็นผู้มีน้ำใจเอื้อเฟื้อต่อคน

ข้างเคียง มีเมตตากรุณา ใฝ่การบุญบำเพ็ญกุศลอยู่เสมอมิได้ขาด ดำรงตนอยู่ในคุณธรรมอันดีงาม สมกับที่เคยได้รับการอบรมบ่มนิสัยในพระพุทธ-ศาสนามาในเพศบรรพชิตอยู่หลายปี ควรแก่สรรเสริญยกย่องอย่างแท้จริง

เกี่ยวกับชีวิตมนุษย์นั้น เป็นที่ประจักษ์ว่า มนุษย์เป็นผู้ที่แปลกจากสัตว์ทั้งปวง คือสามารถควบคุมอารมณ์ ควบคุมจิตใจของตนได้ รู้จักปรับปรุงแก้ไขตัวเองให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางสังคมและธรรมชาติได้อย่างดี ซึ่งผิดกับสัตว์อื่น ๆ กำเนิดมนุษย์นั้น ท่านจึงนับว่าเป็นกำเนิดในสุคติภพประการหนึ่ง การที่คนเราจะเกิดมาเป็นมนุษย์ได้นั้น จำต้องมีสาเหตุ มีปัจจัยเป็นเครื่องสนับสนุนให้เกิด จึงจะเกิดได้ เหตุปัจจัยนั้นคืออะไร ? เหตุปัจจัยนั้นได้แก่มนุษยธรรม กล่าวคือ ศีล ๕ ที่เราเคยได้ยินได้ฟังจนคุ้นหูนั่นเอง คุณธรรมอันนี้สามารถส่งเสริมให้ผู้ปฏิบัติรักษาด้วยดีเข้าถึงสุคติ คือความเป็นมนุษย์อีกได้ คุณธรรมนั้นจึงได้ชื่อว่ามนุษยธรรม ซึ่งแปลว่าธรรมที่ทำให้คนเป็นมนุษย์ มนุษย-ธรรมนี้ ดูคล้าย ๆ กับเป็นของที่ปฏิบัติได้ง่าย ๆ แต่เมื่อปฏิบัติเข้าแล้วจะเห็นว่า ปฏิบัติได้ยาก รักษาได้ยาก เนื่องจากคนเราโดยมากมักจะตกอยู่ในอำนาจแห่งจิตใจของตนเอง ธรรมดาจิตใจนั้นพระพุทธองค์ได้ตรัสบอกไว้ว่า " ทุรกฺขํ ทุนฺนิวารยํ รักษายาก ห้ามยาก" เมื่อห้ามจิตใจได้ยาก การปฏิบัติรักษาศีลซึ่งต้องอาศัยจิตใจเป็นสำคัญจึงทำได้ยากไปด้วย เมื่อการปฏิบัติมนุษยธรรมทำได้ยากแล้ว การถือกำเนิดมาเป็นมนุษย์ซึ่งเป็นผลของการปฏิบัติมนุษยธรรมนั้นจึงเป็นสิ่งที่เป็นไปได้ยาก สมกับพระพุทธองค์ได้ตรัสรับรองไว้ว่า " กิจฺโฉ มนุสฺสปฏิลาโภ

การเกิดเป็นมนุษย์เป็นของยาก"

นายแจ่ม สุทธิสีสังข์ ได้เคยบำเพ็ญ เคยรักษาศีล ๕ มาแต่ชาติปางก่อนแล้ว จึงได้มาเกิดเป็นมนุษย์ในชาตินี้ และเมื่อเกิดมาแล้วก็ได้บำเพ็ญตนเป็นคนดีมีมนุษยธรรมอีก ซ้ำยังได้ถือกำเนิดเป็นพุทธบุตร คือบวชเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา รักษาศีลถึง ๒๒๗ ข้อ อันยิ่งกว่าศีล ๕ นั้นอีก จึงนับว่าได้บำเพ็ญคุณงามความดีมามากทีเดียว แม้จะไม่อาจดำรงอยู่ในเพศบรรพชิตตราบชั่วอายุก็ตาม เมื่อลาสิกขาไปแล้วก็ยังคงยึดมั่นอยู่ในศีล ๕ ดังกล่าวเสมอมา

แต่เนื่องด้วยชีวิตมนุษย์เป็นสิ่งที่ต้องผุพังลงไปเป็นธรรมดา นายแจ่ม สุทธิสีสังข์ จึงไม่อาจจะหลีกพ้นกฎแห่งธรรมชาติ คือ การเกิด การแก่ และการตายไปได้ ความตายนั้นเป็นสิ่งธรรมดาที่จะต้องเกิดแก่ทุกผู้ทุกนาม เมื่อตายไปแล้ว ก็ไม่มีอะไรเหลืออยู่ นอกจากความดีและความชั่วเท่านั้น ที่คอยเป็นตราประทับอยู่ในความทรงจำของผู้ที่อยู่เบื้องหลัง สมกับที่โบราณบัณฑิตได้กล่าวไว้ว่า "ชั่ว–ดี เป็นตรา" ดังนั้น ความดีที่นายแจ่ม สุทธิสีสังข์ได้บำเพ็ญมาตลอดอายุขัย จะเป็นเครื่องเตือนใจให้ภรรยา บุตรและมิตรสหาย ได้รำลึกถึงอยู่เสมอ ตราบเท่านานแสนนาน

เมื่อได้ทราบถึงความไม่เที่ยงแท้ของสังขารเช่นนี้แล้ว ขอให้ทุกคนรีบบำเพ็ญแต่ความดีให้มากที่สุดเท่าที่สามารถจะทำได้ อย่างน้อยก็ควรจะบำเพ็ญมนุษยธรรม คือ ศีล ๕ ให้ครบบริบูรณ์ อย่าได้ปล่อยให้เวลาล่วงเลยไปโดยเปล่าปราศจากประโยชน์เลย ขอให้ทุกคนจงระลึก

ถึงพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสเตือนไว้ว่า

"อชฺเชว กิจฺจมาตปฺปํ โก ชญฺญา มรณํ สุเว"

"รีบทำความเพียรเผากิเลสเสียแต่วันนี้เถิด ใครเล่าจะรู้ตัวว่าจะตายพรุ่งนี้"

ขออำนาจแห่งผลของความดี ที่นายแจ่ม สุทธิสีสังข์ ได้บำเพ็ญมาตลอดชั่วอายุขัย และผลแห่งการบำเพ็ญกุศลของเจ้าภาพ คือ คุณละมุล สุทธิสีสังข์ ในวันพระราชทานเพลิงศพครั้งนี้ จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของนายแจ่ม สุทธิสีสังข์ สิงสถิตอยู่ในสุคติภพภาคหน้า สมบูรณ์ด้วยสุขสมบัติอันเลอเลิศทุกประการ เทอญ.

พระวิสุทธิวงศาจารย์

เจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม

เจ้าคณะภาค ๑

รักษาการแทนเจ้าคณะใหญ่หนใต้

๑ กันยายน ๒๕๑๕

นายแจ่ม สุทธิสีสังข์

ชาตะ ๒๖ เมษายน ๒๔๓๘

มตะ ๒๑ มิถุนายน ๒๕๑๕

ประวัติ

นายแจ่ม สุทธิสีสังข์ เป็นบุตรคนที่ ๒ ของผู้ใหญ่ เสน และ นางพิน สุทธิสีสังข์ เกิดเมื่อวันที่ ๒๖ เดือน เมษายน พ. ศ. ๒๔๓๘ ที่ตำบลท่าตลาด อำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม มีพี่น้องร่วมบิดามารดา ๖ คน คือ

๑. นางจันทร์ พงศ์พิพัฒน์

๒. นายจ่าง สุทธิสีสังข์

๓. นางลิ้นจี่ สุทธิสีสังข์

๔. นายผล สุทธิสีสังข์ (ถึงแก่กรรม)

๕. นางลำใย สืบเสียง

๖. นายจรูญ สุทธิสีสังข์ (ถึงแก่กรรม)

ได้เริ่มการศึกษา ณ โรงเรียนวัดสรรเพ็ชญ์ จนจบประโยคประถม และได้เข้ามาศึกษาเล่าเรียนต่อที่วัดสุทัศนเทพวราราม โดยอยู่กับสมเด็จพระสังฆราช แพ ติสฺสเทว ซึ่งขณะนั้นยังเป็นเจ้าคุณพรหมมุนี ต่อมาได้อุปสมบท และสอบได้เปรียญ ๓ ประโยค และได้สึกออกมารับราชการ ณ กรมคลัง กระทรวงการคลัง ในปี พ. ศ. ๒๔๖๒

พฤษภาคม ๒๔๖๓ เสมียนตรี

มกราคม ๒๔๗๕ เสมียนเอก

เมษายน ๒๔๘๒ ประจำแผนกรับเงิน

มกราคม ๒๔๘๔ พนักงานดูเงินตรี

เมษายน ๒๔๘๗ หัวหน้าแผนกแสตมป์คลังกลาง

มกราคม ๒๔๙๑ หัวหน้าแผนกแสตมป์-ฤชากร

มกราคม ๒๔๙๘ ครบเกษียณอายุ

ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์

กันยายน ๒๔๘๕ เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย

ธันวาคม ๒๔๙๑ จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย

ได้สมรสกับนางสาวละมุล สง่าเนตร เมื่อวันที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ มีบุตรชายคนเดียวคือ นายวิสิษฐ์ สุทธิสีสังข์ แต่งงานกับนางสาวสำรวล พันธุ์พิริยะ มีหลาน ๓ คน คือ นางสาวสุวนิต นายทวิช และนายจุลสิษฐ์ สุทธิสีสังข์

ตามปกติเป็นผู้มีร่างกายแข็งแรง สุขภาพดี ไม่มีโรคประจำตัว ตลอดเวลาที่ราชการไม่เคยลาป่วยเลย อายุ ๖๕ ปี จึงได้เริ่มป่วยด้วยโรคพาร์คินซั่น ซึ่งเป็นโรคเรื้อรังที่มีอาการสั่นของกล้ามเนื้อ เห็นได้ชัดเจนที่แขนและขา ยารักษาโรคนี้เพียงแต่ทุเลาอาการสั่นชั่วครั้งคราวเท่านั้น อาการสั่นได้ค่อย ๆ เพิ่มมากขึ้นทีละน้อย แต่ก็ยังคงใช้ชีวิตในบ้านได้ โดยไม่รบกวนผู้ใด ระยะหลังมีอาการกลืนลำบากด้วย จึงทำให้สุขภาพทรุดโทรมลงมาก และถึงแก่กรรมด้วยโรคแทรก คือปอดบวมในวันที่ ๒๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๕ ณ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ รวมอายุได้ ๗๗ ปี ๑ เดือน ๒๖ วัน

คำไว้อาลัยเพื่อนเก่า

ข้าพเจ้าได้ทราบข่าวมรณกรรมของ คุณแจ่ม สุทธิสีสังข์ จาก คุณแนบ พวงไพโรจน์ รู้สึกเสียใจในข่าวนี้เป็นอย่างมาก แต่เมื่อมาระลึกถึงธรรมดาของสังขาร และคุณแจ่ม ก็มีอายุยาวนานถึง ๗๗ ปีเศษแล้วเช่นนี้ ก็นับได้ว่าเป็นผู้มีอายุยืนผู้หนึ่ง ท่านได้ไปสู่ปรโลกแล้ว ก็ยังแต่เราเท่านั้น "อนิจจา วต สังขารา" หนีไม่พ้น

คุณแจ่ม สุทธิสีสังข์ ผู้นี้เป็นชาวอำเภอตลาดใหม่ เดี๋ยวนี้เป็นอำเภอสามพราน จังหวัดนครปฐม บ้านอยู่ข้างสะพานปฐมโพธิ์แก้ว ได้มาบรรพชาเป็นสามเณร ตั้งแต่อายุ ๑๖ ปี (พ.ศ. ๒๔๕๓) เป็นลูกศิษย์ของสมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศน์เทพวราราม สมัยยังดำรงตำแหน่งสมณศักดิ์เป็นพระธรรมโกษาจารย์ ซึ่งเป็นเจ้าคณะมณฑลนครไชยศรี เพื่อศึกษาพระปริยัติธรรม อายุ ๑๘ ปี เธอสอบได้เป็นนักธรรมตรี เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ครั้น พ.ศ. ๒๔๕๗ สอบได้เป็นเปรียญ ๓ ประโยค แล้วย้ายไปอยู่กับพระมหาวาทที่คณะ ๑๐ ครั้นเดือน พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๘ ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ โดยสมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) สมัยยังดำรงสมณศักดิ์เป็นพระพรหมมุนี เป็นอุปัชฌาย์ พระพิมลธรรม (นาค สุมนนาโค) สมัยยังมีสมณศักดิ์เป็นพระศรีสมโพธิ์ เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระอมรเมธาจารย์ เป็นอนุสาวนาจารย์ ครั้นอุปสมบทอยู่ได้ ๔ พรรษา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้ลาอุปสมบทเข้าทำราชการอยู่กับพระยาสมบัติบดี

เจ้ากรมพระคลังมหาสมบัติ ซึ่งบัดนี้เป็นกองคลังกลาง การรับราชการก็เจริญมาโดยลำดับ ตั้งแต่ตำแหน่งเสมียน จนถึงตำแหน่งหัวหน้าแผนก แล้วออกจากราชการเมื่อครบเกษียณอายุ ๖๐ ปี บริบูรณ์ โดยไม่มีจุดด่างพร้อยในราชการแต่ประการใด

คุณแจ่ม สุทธิสีสังข์ ผู้นี้ ข้าพเจ้ารู้จักเธอมาตั้งแต่เป็นสามเณร เป็นคนมีนิสัยสุภาพ เรียบร้อย หน้ายิ้มเสมอ เป็นที่ต้องตาต้องใจของคนทั่วไป สมัยเป็นภิกษุสามเณร ชอบทำวัตรพระในพระวิหารทุกวันพระไม่เคยขาด จิตประกอบด้วยการกุศล ลาอุปสมบทมาแล้วไม่เสพสุราเมรัย แม้บุหรี่ก็ไม่เคยเห็นสูบ นับว่าเป็นคนดีมากผู้หนึ่ง ข้าพเจ้าเข้าใจว่าเธอมีสุคติเป็นที่ไปเป็นแน่โดยไม่มีข้อสงสัยแม้แต่น้อย

คุณแจ่ม สุทธิสีสังข์ เธอเกิดปีมะแม วันศุกร์ที่ ๒๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๘ แก่กว่าข้าพเจ้า ๗ วัน เพราะข้าพเจ้าเกิดวันเสาร์ที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๘ และน่าสังเกตประการหนึ่งก็คือ แต่งงานวันเดียวกัน คือ วันจันทร์ เดือน ๙ ที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๘ เช่นเดียวกัน

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขออธิษฐานให้ดวงวิญญาณของคุณแจ่ม สุทธิสีสังข์ จงสถิตอยู่ในทิพยสมบัติตามควรแก่คติทุกเมื่อ เทอญ

ชวน จนิษฐ

๙๕ ตรอกศิลป์ ถนนดินสอ นครหลวงกรุงเทพธนบุรี

วันที่ ๑๔ เดือน สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

คำไว้อาลัยแด่

คุณแจ่ม สุทธิสีสังข์ (เปรียญ)

คุณแจ่ม สุทธิสีสังข์ กับข้าพเจ้า นับว่าเป็นเพื่อนที่ดี มีความสนิทสนมกันมาช้านาน เพราะได้เคยศึกษาเล่าเรียน ตลอดจนได้อุปสมบทอยู่ในสำนักและครูบาอาจารย์เดียวกันมา ข้าพเจ้าถือว่าเป็นมิตรที่ดีและนับถือเหมือนพี่ชายคนหนึ่ง จึงทราบซึ้งในอุปนิสัยใจคอดีว่า เป็นคนที่มีอารมณ์เยือกเย็น ไม่ใคร่จะมีความโกรธใครง่าย ๆ หากจะมีบ้างก็ไม่แสดงออก มักยิ้มอยู่เสมอ แม้ในหมู่คณะเพื่อนฝูงที่พูดคุยกัน ใครจะพูดตำหนิติเตียนหรือนินทาว่าร้ายผู้อื่นให้ฟัง คุณแจ่ม ฯ ไม่เคยคล้อยตามหรือซ้ำเติมแต่ประการใด คงแต่นิ่งฟังเฉย ๆ และยิ้มอยู่เท่านั้น อันนี้นับได้ว่าเป็นผู้มีคุณธรรมประจำใจที่ดีควรแก่การสรรเสริญ อนึ่งเมื่อพิจารณาในด้านจริยวัตร โดยเฉพาะทางปัญจศีลก็มีพร้อม คือ ไม่ทำบาปอกุศลกรรม ไม่มักได้ของผู้อื่นโดยมิชอบ ไม่ประพฤติกามโลกีวิสัยอันผิดประเพณี ไม่กล่าวเท็จเหลวไหล และไม่เสพสุรายาเมา เหล่านี้อันเป็นลักษณะของคนดี ที่เรียกว่าเป็นคนมีศีลธรรม

เมื่อกาลอวสานแห่งชีวิตของคุณแจ่ม ฯ มาถึงเช่นนี้แล้ว ก็ย่อมเป็นที่สลดใจและอาลัยถึงอย่างยิ่งแก่ข้าพเจ้าตลอดทั้งญาติมิตรสหายทั่วกัน แต่อย่างไรก็ดี ย่อมเป็นที่ทราบกันดีอยู่แล้วว่า ทุกรูปทุกนาม ชีวิตในที่สุดก็จะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจและแตกดับไปเป็นธรรมดา คงเหลืออยู่แต่คุณงามความดีอันจะปรากฏอยู่ตลอดไปเท่านั้น

สมกับพระพุทธวจนะ ว่า "รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ" หมายความว่า ร่างกายของสัตว์ทั้งหลายย่อมดับไป แต่ชื่อและสกุลยังคงอยู่ ดังนี้

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอตั้งจิตอธิษฐาน ด้วยอำนาจกุศลกรรมความดีทั้งมวลที่คุณแจ่ม สุทธิสีสังข์ ได้กระทำไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่ก็ดี และบุญกุศลที่บรรดาญาติมิตรสหายได้บำเพ็ญให้ในครั้งนี้ก็ดี จงเป็นพลวะปัจจัยส่งผลให้ดวงวิญญาณของ คุณแจ่ม สุทธิสีสังข์ จงไปสู่สุคติในสัมปรายภพนั้น ๆ เถิด

แนบ พวงไพโรจน์

วันที่ ๑๐ สิงหาคม ๒๕๑๕

ประวัติวัดสุทัศนเทพวราราม

เรียบเรียงโดย

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (โสม ฉนฺนมหาเถร)

วัดสุทัศนเทพวราราม เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ชนิด ราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่กลางเมืองภายในเขตกำแพง กรุงเทพพระมหานคร

กำหนดเขตและอุปจารของวัดในปัจจุบัน

เขตวิสุงคามสีมา โดยกว้าง ๔๐ เมตร (*๑ เส้น*) โดยยาว ๔๐ ๑/๒ เมตร (*๒ เส้น ๕ วา ๑ ศอก*)

ส่วนอุปจารของวัดโดยรอบ ทิศตะวันออกมีกำแพงเป็นเขต ยาวไปตามถนนอุนากรรณ ตั้งแต่ถนนบำรุงเมืองจนสุดตึกแถวของพระคลังข้างที่ ๓๔๖ เมตร (*๘ เส้น ๑๓ วา*) ทิศใต้ติดกับตึกแถวพระคลังข้างที่ยาวไปตามถนนสระสรง ๑๓๐ เมตร (*๓ เส้น ๕ วา*) ทิศตะวันตกมีกำแพงเป็นเขต ยาวไปตามถนนตีทอง ๓๔๖ เมตร (*๘ เส้น ๑๓ วา*) ทิศเหนือมีกำแพงเป็นเขต ติดกับถนนบำรุงเมือง (*เสาชิงช้า*) ๑๒๗ เมตร (*๓ เส้น ๓ วา ๒ ศอก*)

ผู้สร้างวัดนี้

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ ๑ ทรงพระกรุณาโปรดให้สถาปนาขึ้น

มูลเหตุที่จะทรงสร้างวัดนี้ เนื่องมาแต่ทรงพระราชดำริเห็นว่า พระพุทธรูปองค์ใหญ่ ซึ่งเป็นพระพุทธรูปหล่อที่กษัตริย์ราชวงศ์พระร่วง ซึ่งครองกรุงสุโขทัยเป็นราชธานีทรงสร้างไว้ หน้าตักกว้าง ๓ วา ๔ นิ้ว สูง ๔ วาถ้วน ประดิษฐานอยู่ในพระวิหารหลวงวัดมหาธาตุเมืองสุโขทัย มีพระพุทธลักษณะงดงามยิ่งนัก ควรจะเชิญลงมาประดิษฐานไว้ในกรุงเทพฯ เป็นศรีพระนคร

ในหนังสือพระราชวิจารณ์รัชกาลที่ ๕ ด้วยเรื่องจดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวีมีความว่า "พระโองการรับสั่งให้สร้างวัดขึ้นกลางพระนคร ให้สูงเท่าวัดพนัญเชิง ให้พระพิเรนทรเทพขึ้นไปรับพระใหญ่ ณ เมืองสุโขทัยชะลอลงมากรุงฯ ประทับท่าสมโภช ๗ วัน" ดังนี้

วัดสุทัศน์นี้กำหนดว่า เป็นกึ่งกลางพระนคร จึงสร้างเทวสถาน (*โบสถ์พราหมณ์*) มีเสาชิงช้าลง ณ ที่นั้น ตามประเพณีพระนครโบราณ ข้อซึ่งว่า พระราชประสงค์จะทำให้สูงเท่าวัดพนัญเชิงนั้น ก็ชอบกล เพราะถมพื้นที่สูงขึ้นไปมากในพระนครซึ่งเป็นที่ลุ่มๆ

เรื่องสร้างวัดสุทัศน์นี้ ค้นหมายเหตุได้ในกระทรวงวังตั้งแต่ขุดรากไปจนก่อฤกษ์ และการสมโภชพระพุทธรูปใหญ่ซึ่งเชิญมาแต่เมืองสุโขทัย ได้ความว่า พระราชดำริเดิมได้พระราชทานนามว่า "วัดมหา-

สุทธาวาศ" ภายหลังจึงได้เปลี่ยนเป็นสุทัศน์ ใจความที่ได้ในหมายเหตุนั้น ดังนี้:-

ฉบับหนึ่ง ด้วยพระยาอภัยรณฤทธิ์ รับสั่งใส่เกล้าฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า โปรดกระหม่อมสั่งว่า พระฤกษ์จะได้ขุดรากพระวิหารวัดทำใหม่ ณ เสาชิงช้า พระราชาคณะ ๒๐ รูป จะได้สวดพระพุทธมนต์ ณ วันอาทิตย์ ขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๓ ปีเถาะ นพศก จุลศักราช ๑๑๖๙ พ. ศ. ๒๓๕๐ ครั้นสวดพระพุทธมนต์จบแล้ว พระราชาคณะ ๕ รูปจะได้ประน้ำพระพุทธมนต์ คนผู้กระทำการหัตถกรรมและที่ขุดทั้งปวง แล้วโหรจะได้บูชาเทวดา ๘ ทิศ และพระภูมิเจ้าที่กรุงพาลี ตามประเพณีไสยศาสตร์นั้น ครั้นรุ่งเช้า ณ วันจันทร์ขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๓ เพลาย่ำฆ้องรุ่งจะได้ตั้งบายศรีซ้ายขวาบูชาพระฤกษ์ ครั้นถึงเพลาเช้า ๑ โมง ๓ บาท (๐๗.๑๘ น.) ได้พระมหาพิชัยฤกษ์ให้ลงมือขุดรากพระวิหารให้พร้อมกัน ครั้นพระสงฆ์ถวายชัยมงคลแล้วจะได้รับพระราชทานฉัน ให้นายด้านกองวัดปลูกโรงมีพาไล ประดับด้วยราชวัติฉัตรกระดาษผูกต้นกล้วยต้นอ้อย สำหรับพระสงฆ์สวดมนต์โรงหนึ่ง ให้ตำรวจเอาเตียงมีเสาโครงเพดานไปตั้งสำหรับพระพุทธรูปเตียงหนึ่ง เตียงรองเครื่องนมัสการเตียงหนึ่ง สังฆการีเชิญพระพุทธรูปห้ามสมุทรไปตั้งเป็นประธานองค์หนึ่ง บาตรน้ำพุทธมนต์ ๕ มีเทียนติดปากบาตร ต่อนั้นไปก็สั่งตามเคย แปลกแต่ให้ตั้งราวรับสายสิญจน์รอบจังหวัดที่จะขุด และให้เกณฑ์คนส่งให้นายด้านที่จะขุดราก ๑,๒๐๐ คน อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง อาหารเวลาเช้านั้นถูกจริงๆ ข้าวสารจ่ายต่างหาก

ส่วนราคากับข้าว สำรับคาว สำรับละสลึงเฟื้อง หวานสำรับละสลึง ให้มีขนมจีนน้ำยาด้วย ฯ

อีกฉบับหนึ่ง ด้วยพระยามหาอำมาตย์รับสั่งใส่เกล้าฯ สั่งว่า หลวงโลกทีป โหรมีชื่อ กำหนดพระฤกษ์จะได้ก่อฤกษ์พระวิหารวัดมหาสุทธาวาศ ทูลเกล้าฯ ถวาย ณ วันพุธ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะโรงสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๗๐ พ.ศ. ๒๓๕๑ เพลาบ่าย ๒ โมง ๖ บาท (๑๔.๓๖ น.) พระราชาคณะ ๕๐ รูป จะได้สวดพระพุทธมนต์ ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ เพลาบ่าย ๒ โมง ๖ บาท พระฤกษ์จะได้ก่อพระวิหาร แล้วพระสงฆ์จะได้รับพระราชทานฉัน ให้นายด้านปลูกโรงสำหรับพระสงฆ์โรงหนึ่ง มีราชวัติฉัตรธงประดับต้นกล้วยต้นอ้อย ศาลเทวดา ๔ ศาล ให้ปักไม้พาดราวรับด้ายสายสิญจน์ให้รอบพระวิหาร แล้วให้เอาธงจีนไปปักปลายเสาแบบให้ครบทุกเสา ให้แปดตำรวจปลูกพลับพลาข้างหน้าข้างใน ฉนวนที่สรงที่ลงพระบังคนให้พร้อม ตั้งเตียงพระพุทธรูปเชิญพระห้ามสมุทรไปตั้งเป็นประธานองค์หนึ่ง มีหม้อน้ำพระพุทธมนต์ ๕ ทราย ๕ ให้สนมรับเครื่องนมัสการทองน้อยต่อท่านข้างในไปตั้ง ให้สัสดีเกณฑ์ราชวัติฉัตรเบญจรงค์ปัก ๘ ทิศ เครื่องทองน้อยในที่นี่เห็นจะเป็นทองทิศ เวลานั้นจะเรียกทองน้อย เพราะมีข้อบังคับว่าให้มีธูปเทียนพุ่มข้าวตอกดอกไม้ สำหรับเครื่องให้พร้อม นอกนั้นก็เรื่องเลี้ยงพระตามเคย

อีกฉบับหนึ่ง ด้วยเจ้าพระยาศรีธรรมมารับสั่งใส่เกล้าฯ สั่งว่า ทรงพระราชศรัทธาให้อาราธนาพระพุทธรูปซึ่งอยู่ ณ เมืองสุโขทัยลงมา

กรุงเทพฯ แล้วทอดทุ่นอยู่กลางน้ำหน้าพระตำหนักแพ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการมหรสพสมโภชเพลากลางวันกลางคืน ครั้นถึงวันอังคารแรม ๙ ค่ำ เดือน ๕ ไม่มีปี ไม่มีศักราช (*เห็นจะเป็นปีมะโรงสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๗๐ พ.ศ. ๒๓๕๑*) เพลาเช้า พระสงฆ์ ๒๐ รูปรับพระราชทานฉันที่เรือบัลลังก์แล้ว ถึงเวลาบ่าย ๒ โมงจะได้ตั้งบายศรี ทอง เงิน ตอง ที่เรือหน้าพระพุทธรูป สมโภชเวียนเทียนพระนั้น ให้ทูลละอองผู้ใหญ่ผู้น้อย ฝ่ายทหารพลเรือนมารับแว่นเวียนให้พร้อมกัน ทุกหมู่ทุกกรมอย่าให้ขาดได้ตามรับสั่งฯ

สั่งบายศรีแปลกอยู่ บายศรีเงินสำรับ ๑ บายศรีทองสำรับ ๑ ตอง ๒ สำรับ รวม ๔ สำรับ ให้มีพุ่มข้าวขันเชิงพานรองนำวักแว่นสำหรับเวียนเทียน เทียนติด เทียนยอดบายศรี แป้งหอม น้ำมันหอม

อนึ่ง พระพุทธรูปนั้นไม่ใช่องค์เดียวเห็นจะ ๓ องค์ จึงสั่งเครื่องนมัสการให้สนมพลเรือน รับเครื่องทองน้อยสำหรับบูชาพระพุทธรูปองค์ใหญ่สำรับ ๑ เครื่องกระบะมุกสำหรับบูชาพระพุทธรูปองค์น้อย ๒ สำรับ

หมายฉบับที่ ๓ นี้ ควรจะอยู่ที่ ๒ แต่เหตุไฉนเขาจึงจดไว้เป็นที่ ๓ ก็ไม่ทราบ ครั้นจะคัดไว้เป็นที่ ๒ เกรงจะผิด ด้วยเหตุหมายฉบับหลังไม่มีปีและศักราช จึงได้ลงเรียงไว้ตามฉบับเดิม แต่ไม่เห็นมีท่าที่จะผิดด้วยการที่หล่อแก้ซ่อมแปลง ได้ทำที่วัดสุทัศน์ มีเดือนปีปรากฏว่า เดือนยี่ปีมะโรงสัมฤทธิศก สมโภชพระเดือน ๕ จะเป็นเดือน ๕ ปีมะเส็งเอกศกไม่ได้ เพราะพระยังไม่ได้ไปถึงที่ ดังนี้

ณ วันจันทร์ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ทรงยกเลื่อนชักตามทางสถลมารค พระราชโองการตรัสให้แต่งตั้งเครื่องนมัสการพระทุกหน้าวังหน้าบ้าน ร้านตลาดจนถึงที่

การชักเลื่อนพระตามทางบกนั้น แพพระพุทธรูปนั้นได้มาเทียบที่ท่าช้าง แต่ที่ท่าช้างประตูเมืองไม่ตรงถนน ถึงว่าจะตรงถนนพระก็ใหญ่กว่าประตูเข้าไม่ได้จึงต้องรื้อกำแพง เมื่อแห่พระมาถึงแล้วจึงก่อกำแพงขึ้นใหม่ ด้วยเหตุนั้นในราชการจึงเรียกประตูท่าพระมาจนทุกวันนี้

ทรงพระประชวรอยู่แล้ว แต่ทรงพระอุตสาหะเพิ่มพระบารมีหวังที่หน่วงพระโพธิญาณจะโปรดสัตว์ ทำนุบำรุงพระศาสนา เสด็จพระราชดำเนินตามขบวน หาทรงฉลองพระบาทไม่ จนถึงพลับพลาเสด็จขึ้นเซพลาด

เสด็จพระราชดำเนินด้วยพระบาทตามขบวนนี้ ดูเป็นลักษณะอย่างเดียวกับแบกตัวลำย่อง (*กรมพระราชวังบวรทรงแบกตัวไม้ลำย่องด้วยพระองค์เอง ตั้งแต่ท่าเจ้าสนุกจนถึงยอดเขาพระพุทธบาท*) เห็นจะพระราชดำเนินได้จริง เพราะการชักพระเช่นนี้คงเดินไปช้า ๆ และไปติดขัดต้องหยุดเอะอะกันบ่อย ๆ เป็นเวลาได้ทรงพัก แต่คงจะทรงเหนื่อยมากเพราะทรงพระประชวรอยู่แล้วจึงได้เซ

เจ้าฟ้ากรมขุนกษัตรารับพระองค์ไว้

กรมขุนกษัตราองค์นี้ คือเจ้าเหม็น เดิมเป็นเจ้าฟ้าสุพันธุพงษ์ แล้วเปลี่ยนเป็นเจ้าฟ้าอภัยธเบศร์ ได้เป็นกรมขุนกษัตรานุชิต

พระศรีศากยมุนีมีลายจารึกไว้ในแผ่นศิลา ตั้งศักราชว่า ไปข้าง

หน้า ลุงจะให้สัตย์ต่อหลาน ผู้น้อยจะเป็นผู้ใหญ่ผู้ใหญ่จะเป็นผู้น้อย จารึกไว้แต่แรกสร้าง ยัง (มี) อยู่

คำจารึกแผ่นศิลาที่พระศรีศากยมุนี ซึ่งผู้แต่งนำลงไว้ในที่นี้ เห็นจะเป็นด้วยเห็นจริงในใจว่า กรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพย์ เป็นอาว์ ถวายสัตย์ต่อพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้เป็นหลาน

แล้วยกพระขึ้นที่ เสด็จกลับออกพระโอษฐ์ในที่สุดเพียงได้ยกพระขึ้นถึงที่สุดเท่านั้นแล้ว

ข้อซึ่งกรมหลวงนรินทรเทวี กล่าวถึงยกพระขึ้นที่ ในข้อนี้ เมื่อตรวจสอบหลายแห่งเข้าได้ความว่า ท่านไม่ได้หวังจะกล่าวว่าพอยกพระไปถึงแล้ว ก็เชิญขึ้นตั้งที่ทีเดียวเป็นอันได้ความ การเชิญพระขึ้นตั้งที่นั้นคงเป็นปีมะเส็งเอกศกต้นปีจวนสวรรคตอยู่แล้ว ถ้าจะลำดับการวัดสุทัศน์และแห่พระศรีศากยมุนี ทั้งน้ำทั้งบกเห็นจะเป็นดังนี้ เดือน ๓ ปีเถาะนพศก จุลศักราช ๑๑๖๙ พ. ศ. ๒๓๕๐ ขุดราก เดือน ๕ ปีมะโรงสัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๑๗๐ พ. ศ. ๒๓๕๑ พระศรีศากยมุนีมาถึงที่สมโภช

เดือน ๖ แห่ขึ้นทางบกขึ้นไปวัดสุทัศน์ ในเดือน ๖ นั้นเอง ก่อฤกษ์ แต่ได้ความต่อไปว่า ได้ทรงปฏิสังขรณ์แก้ไขพระศรีศากยมุนีเททองใหม่ที่วัดสุทัศน์นั้นเอง แรกที่จะรู้เรื่องนี้ได้เห็นคำอาราธนาเทวดาสำหรับราชบัณฑิตอ่าน ซึ่งได้มาแต่หอสมุด มีเนื้อความขึ้นนโม ๓ จบ อิติปิโส จบแล้ว จึงอาราธนาออกชื่อว่า ข้าฯ พระพุทธเจ้า พระยาธรรมปรีชา หลวงธรรมสุนทร หลวงเมธาธิบดี ขุนศรีวรโวหาร

ราชบัณฑิตยาจารย์ทั้งปวง พร้อมกันทำอัชเฌสนกิจอาราธนาสัตยาธิษ-ฐาน เฉพาะพระพักตร์พระศรีรัตนตรัยเจ้า ด้วยสมเด็จพระบรมขัตติยาธิบดินทร์ปิ่นประชามหาสมมติเทวราช พระบาทบพิตรพระเจ้าอยู่หัว (*ต่อไปนั้นก็สรรเสริญพระบารมีและพระราชศรัทธาบำรุงพระศาสนา แผ่พระราชกุศลแล้วจึงดำเนินต่อไปว่า*) บัดนี้ทรงพระราชศรัทธา กระทำการปฏิสังขรณ์ พระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่ตรำแดดตรำฝน ต้องเพลิงป่าหาผู้จะพิทักษ์รักษามิได้ อยู่ที่เมืองสุโขทัยนั้น ทรงพระกรุณาให้อาราธนาลงมาไว้เป็นเจดียสถาน บรรจุพระสารีริกธาตุ เป็นที่ไหว้สักการบูชาลักขณาอันใดมิได้ต้องด้วยพุทธลักขณา ผิดจากบาลีและอัตถกถานั้น ทรงพระกรุณาให้ปฏิสังขรณ์ขึ้นให้ต้องด้วยอัตถกถาบาลี ตั้งพระทัยจะให้พระราชพิธีปฏิสังขรณ์นี้สำเร็จโดยสิริสวัสดิ์ปราศจากพิบัติบกพร่อง การที่จะใส่ไฟสำรอกขี้ผึ้งเททองนั้นจะให้บริสุทธิ์บริบูรณ์ ต้องด้วยพระราชประสงค์จงทุกประการ จึงมีพระราชบริหารดำรัสสั่งให้อาราธนา พระเถรานุเถระราชาคณะผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายคามวาสี อรัญวาสี มีสมเด็จพระสังฆราชาธิบดีเป็นประธาน ให้มาประชุมกันเจริญพระปริตร ขอพระรัตนตรัยให้ช่วยอภิบาลบำรุงรักษาข้าพระพุทธเจ้าราชบัณฑิตมาอาราธนาอัญเชิญเทพยเจ้าทุกสถาน สคฺเค กาเม จ รูเป ฯลฯ ลงท้ายเป็นคำสัตยาธิษฐาน ยงฺกิญฺจิ รตนํ โลเก ฯลฯ แล้วก็จบ

เมื่อได้เห็นเช่นนี้ ถึงว่าจะเชื่อว่าเป็นประกาศรัชกาลที่ ๑ ก็ยังไม่สู้แน่ ภายหลังได้พบหมายเป็นข้อความต้องกัน จึงเอาเป็นแน่ได้ในหมายฉบับนี้ว่า พระชำนิรจนารับ ๆ สั่งใส่เกล้าทรงพระกรุณาโปรด

เกล้าฯ สั่งว่า ซึ่งสั่งไปแต่ก่อนว่าจะได้หล่อพระพุทธรูปองค์ใหญ่ ณ วัดเสาชิงช้า ในวันอังคารขึ้น ๔ ค่ำ เดือน ๒ ปีมะโรง สัมฤทธิศกเพลาบ่าย ๓ โมงนั้น บัดนี้โหรมีชื่อ คำนวณพระฤกษ์ทูลเกล้าฯ ถวายเลื่อนเข้ามา พระสงฆ์ ๓๐ รูปจะได้เจริญพระพุทธมนต์ เพลาบ่ายวันขึ้น ๒ ค่ำ ๓ ค่ำ ๔ ค่ำ ครั้น ณ วันพุธขึ้น ๕ ค่ำ เดือน ๒ เพลาเช้า ๒ โมง บาท ๑ (๐๘.๐๖ น.) พระฤกษ์จะได้เททอง พระสงฆ์ที่สวดมนต์จะได้รับพระราชทานฉัน ให้นายด้านวัดปลูกโรงทึมสงฆ์ให้พอพระสงฆ์ และสั่งอื่น ๆ ตามตำราหมายฯ

มีข้อยันกันว่า อนึ่ง ให้ราชบัณฑิตแต่งคำอาราธนาเทวดา แล้วนุ่งผ้าขาว สวมเสื้อครุยไปอาราธนาเทวดา ณ วันเดือน ๒ ขึ้น ๒ ค่ำ ๓ ค่ำ ๔ ค่ำ เพลาบ่าย ๕ ค่ำเพลาเช้าทั้ง ๔ วัน มีบูชาจุฬาทิศทั้ง ๔ วัน

มีเกณฑ์ดอกไม้แขวน แต่เรียกชอบกลว่า แล้วให้เย็บพรมโหดร้อยพู่กลิ่นส่งให้สนมพลเรือนออกไปแขวนบูชาวันละ ๑๐๐ พวง และมีกำหนดอีกว่า อนึ่ง ให้ล้อมวังเหลาไม้กลัดเข้าไปส่ง ณ ทิมดาบชาววังจะได้ส่งให้ข้างในเย็บพรมโหด ๕๐ กำ ๆ ละ ๓๐ อันให้ส่งทั้ง ๓ วัน

เมื่อมีการต้องหล่อแก้อยู่เช่นนี้ ก็ต้องกินเวลาไปอีกช้านาน เป็นเวลาที่ได้ก่อพื้นพระวิหาร และฐานพระขึ้นไปถึงที่ ทันกันกับการตกแต่ง คงจะแล้วเสร็จได้ยกพระพุทธรูปขึ้นที่ปีมะเส็งเอกศกใกล้เวลาเสด็จสวรรคต ได้เสด็จไปในเวลาเชิญพระขึ้นตั้งที่ อันเป็นเวลาพระประชวรมากอยู่แล้ว จึงรับสั่งว่า เพียงได้ยกพระขึ้นถึงที่สิ้นธุระเท่านั้นแล้ว เหตุ

ด้วยทรงเป็นห่วงกลัวจะสวรรคตเสียก่อนที่จะได้เชิญพระขึ้นที่ การแต่งพระศรีศากยมุนีและการก่อฐานพระคงจะได้ทรงเร่งรัดมากอยู่ ครั้นได้ทรงทอดพระเนตรเห็นเชิญพระขึ้นที่ทันสมพระราชประสงค์แล้ว ทรงพระโสมนัสจึงทรงเปล่งอุทานว่า สิ้นธุระแล้ว

กรมหลวงนรินทรเทวี นำมากล่าวในที่นี้ด้วยความยินดีต่อพระราชศรัทธาพระราชอุตสาหะ ทั้งหวังจะสรรเสริญพระสติสัมปชัญญะ ซึ่งทรงกำหนดทราบกาลของพระองค์ ถ้าหากว่าไม่ทรงประกอบด้วยสติสัมปชัญญะและมิได้ผูกพันพระราชหฤทัยในการที่จะได้ทอดพระเนตรเห็นพระศรีศากยมุนีขึ้นที่ตั้ง ไม่ทรงเร่งรัดให้การนั้นไปพร้อมกัน ช้าไปอีกไม่เท่าใดก็จะไม่ได้ทอดพระเนตรเห็น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ได้ทรงสร้างปราสาทราชมณเฑียร พระราชวังพระนคร และพระอารามใหญ่อย่างวัดพระเชตุพนเป็นต้น มิได้ทอดทิ้งให้การนั้นติดค้างอยู่เลย ย่อมทำให้แล้วสำเร็จทันทอดพระเนตรทุกสิ่งทุกอย่าง เว้นไว้แต่วัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งได้ลงมือเมื่อปลายแผ่นดินเสียแล้ว จึงไม่ทรงหวังพระราชหฤทัยว่า จะได้ทอดพระเนตรการพระอารามนั้นแล้วสำเร็จ ทรงกำหนดพระราชหฤทัยไว้แต่เพียงให้ได้เห็นพระศรีศากยมุนีขึ้นตั้งที่ก็เป็นอันพอพระราชประสงค์ ความที่ทรงมุ่งหมายนั้นได้สำเร็จดังพระราชประสงค์ คำซึ่งรับสั่งว่าสิ้นธุระนั้น กรมหลวงนรินทรเทวีจึงถือว่าเป็นคำปลงพระชนมายุ

ณ เดือน ๗ เดือน ๘ ทรงพระประชวรหนักลง ณ วันพฤหัสบดีแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๙ จุลศักราช ๑๑๗๑ พ. ศ. ๒๓๕๒ ปีมะเส็ง

เอกศก เวลา ๓ ยาม ๘ บาท (๐๓.๔๘ น.) เสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๒๘ ปี

(สิ้นประวัติการก่อฤกษ์พระวิหารพระศรีศากยมุนีเพียงนี้)

ในรัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ได้เสวยราชสมบัติ ในปีนั้นเมื่อได้ทรงจัดการถวายพระเพลิงพระบรมศพเสร็จแล้ว เมื่อปีมะแมตรีศกจุลศักราช ๑๑๗๓ พ.ศ. ๒๓๕๔ ถึงปีระกาเบญจศกจุลศักราช ๑๑๗๕ พ.ศ. ๒๓๕๖ จึงได้ทรงสร้างวัดสุทัศน์ต่อมา โดยพระราชดำริว่าพระพุทธรูปองค์ใหญ่ซึ่งประดิษฐานอยู่ที่เสาชิงช้านั้น สมเด็จพระบรมชนกนาถ มีพระดำริจะสร้างวัดใหญ่ขึ้นกลางพระนคร พอก่อรากพระวิหารประดิษฐานพระศรีศากยมุนีแล้ว ก็พอสิ้นรัชกาล ยังมิได้ประดิษฐานเป็นสังฆาราม ซึ่งเรียกกันในเวลานั้นว่าวัดพระโต จึงโปรดให้สถาปนาต่อมา สร้างพระวิหารยังไม่แล้ว ทรงพระดำริให้ช่างเขียนเส้นลายบานประตูวัดพระใหญ่ยกเข้าไป ทรงพระราชศรัทธาลงลายพระหัตถ์สลักภาพ กับ กรมหมื่นจิตรภักดี

เรื่องบานประตูวัดพระใหญ่ซึ่งทุกวันนี้เรียกว่าวัดพระโต คือพระศรีศากยมุนีวัดสุทัศน์นี้ได้ความชัดเจนดีนัก ประหลาดที่ไม่ใคร่มีใครรู้ เล่ากันไปต่าง ๆ นานา แต่ที่ทรงเองเห็นจะเป็นบานกลาง เมื่อรัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างพระอุโบสถวัดราชประดิษฐ์ มีพระราชประสงค์อยากจะให้สลักบานอย่างพระวิหารพระศรีศากยมุนี โปรดให้กรมขุนราชสีห์และช่างสลักมีพระยาจินดารังสรรค์เป็นต้น ไปคิดอ่านสลักให้เหมือนเช่นนั้นไม่สำเร็จ ต้องสลักเป็นสองชั้นซ้อนกันลงเพราะถากไม้ไม่เป็น พระ-

บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ ทรงถากรูปหุ่นดีนัก จึงได้ถากลายบานนี้ได้ เพราะเป็นการเหลือวิสัยที่ช่างเขียนหรือช่างสลักจะทำได้

ไม้บานประตูพระวิหารนี้ เป็นไม้กระดานแผ่นเดียวสลักดีไม่มีที่ไหนเหมือน อันเป็นของที่ควรชมอยู่ทุกวันนี้ ไม้บานหนา ๑๖ เซนต์ หน้ากว้าง ๑.๓๐ เมตร ยาวหรือสูง ๕.๖๔ เมตร สลักลึกลงไป ๑๔ เซนต์ เป็นรูปภูเขาต้นไม้ มีถ้ำคูหา และรูปสัตว์ต่างๆ เสือ ลิง กวาง หมู งู ตะขาบ อึ่งอ่าง นก และอื่นๆ อีกมาก สลักเป็นรูปเด่นเป็นตัว สลับซับซ้อนเป็นชั้นๆ น่าพิศวงมาก ซึ่งไม่เห็นมีที่ไหนจะทำได้เหมือนอย่างนี้ มีคำเล่าสืบกันมาว่า ช่างที่สลักบานพระวิหารพระโตนี้ เมื่อทำการเสร็จแล้วประสงค์จะไม่ให้ใครทำได้เหมือน จึงเอาเครื่องมือทิ้งน้ำเสีย ข้อนี้ทางสันนิษฐานเห็นว่า เครื่องมือที่ใช้ในการแกะสลักนั้น ให้ประดิษฐ์ทำขึ้น ใช้ทำการอื่นอีกไม่ได้ต้องยุบทำอย่างอื่นต่อไป มีคำเล่ากันว่า เมื่อมีความประสงค์จะต้องการเครื่องมือเล็กใหญ่รูปคดโค้งอย่างไร ก็สั่งให้ช่างเหล็กทำขึ้นอย่างนั้นสำหรับใช้ในการนั้น ครั้นเสร็จการนั้นแล้ว เครื่องมือนั้นก็ใช้การอื่นไม่ได้ เป็นเหมือนเอาเครื่องมือทิ้งน้ำ คงเอาไว้แต่ลายฝีมือ ข้อนี้เป็นความสันนิษฐานแต่ความจริงจะเป็นอย่างไรนั้นไม่ทราบ สุดแล้วแต่ผู้อ่านจะพิจารณาลงสันนิษฐานฯ

การสร้างพระวิหารพระศรีศากยมุนี ในรัชกาลที่ ๒ เพียงแต่ตัวประธาน พระวิหารยังไม่มีมุขเด็จหน้าหลังทั้ง ๒ ด้าน ช้านานประมาณ ๑๑ ปี ยังไม่สำเร็จบริบูรณ์ ยังไม่ได้ยกช่อฟ้าใบระกาและยกบาน-

ประตูหน้าต่าง ทรงสลักบานประตูยังค้างอยู่ก็ทรงพระประชวร ครั้นถึงวันพุธแรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๘ ปีวอก ฉศก จุลศักราช ๑๑๘๗ พ.ศ. ๒๓๖๘ ก็เสด็จสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๑๔ ปี ๑๐ เดือน

ต่อมาจุลศักราช ๑๑๙๖ พ.ศ. ๒๓๗๗ รัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริว่า วัดพระโตนั้น เมื่อในปัจฉิมรัชกาลแห่งพระบาทสมเด็จพระบรมชนกนาถ ก็ได้โปรดให้ทำพระวิหารใหญ่ขึ้น การก็ยังค้างไม่ทันแล้ว เชิญพระศรีศากยมุนีขึ้นประดิษฐานไว้ การอื่นก็มิได้กระทำอะไรลง ก็พอเสด็จสวรรคตล่วงไปครั้งนี้จะต้องขวนขวายให้เสร็จจนได้ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิทักษ์เทเวศร์ กับพระยาศรีพิพัฒนรัตนราชโกษา ปั่นหน้าที่กันดูแลทำการทั่วไปทั้งพระอาราม สร้างพระวิหารจนสำเร็จ แล้วโปรดให้สร้างพระอุโบสถ และพระประธานในพระอุโบสถนั้น หล่อขึ้นใหม่ที่โรงหล่อในพระบรมมหาราชวัง จะเป็นวันเดือนปีใดยังไม่พบหมาย เป็นแต่ได้ความตามหนังสือตำนานเรื่องวัตถุสถานต่าง ๆ ที่ราชบัณฑิตยสภารวบรวม มีความย่อ ๆ ว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้หล่อ เมื่อทรงสถาปนาพระอารามใหญ่กว่าพระที่หล่อในกรุงรัตนโกสินทร์อื่น ๆ หน้าตักกว้างถึง ๑๐ ศอก ๘ นิ้ว ถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถวายพระนามว่า พระพุทธตรีโลกเชษฐ์ ดังนี้ แต่ในจดหมายเหตุความทรงจำกรมหลวงนรินทรเทวีว่า ณ วันพุธ แรม ๑ ค่ำ เดือน ๑ (*ปีระกานพศก จุลศักราช ๑๑๙๙ พ. ศ. ๒๓๘๐*) พระราชโองการรับสั่งให้ชักพระ ทรงหล่อพระ

ประธานหน้าตัก ๒ วา ๓ ศอก ๑ คืบ มาประทับสมโภช มีการมหรสพพร้อมที่พระทวารวิเศษไชยศรี *(ยังไม่ได้สอบสวนให้แน่)*

ณ วันพฤหัสบดี แรม ๒ ค่ำ เดือน ๑ ชักพระพุทธรูปทรงเลื่อนชักแห่ประโคม ฆ้องกลองชัยชนะครื้นครั่นสนั่นเสียง มโหรีจีน ไทย แขก มอญ มีโรงโขน ละคร งิ้ว มอญรำ หุ่น ผู้นเมืองเหนือหนุนมานมัสการ ทั้งได้ดูงานสมโภชสมเด็จพระเจ้ารามาธิบดินทร์ พระบาทสมเด็จ ทรงพระราชยานเสด็จตามพระชินาจารย์พระพุทธองค์ ประทับทรงเสด็จยังพลับพลา แล้วชะลอเลื่อนข้ามตะพานมาตลอดพ้น ราษฎรกล่นเกลื่อนกว่าหมื่นพันชวนกันมาวันทา เข้าชักพร้อมหน้าจนถึงที่สถิตสถานพระอุโบสถ ปรากฏการมหรสพสมโภช สำเนียงเสนาะโสตปราโมทย์โมทนา พิณพาทย์ทำบูชาสัก ๑๐๐ วง ฉลองพระพุทธองค์ชินวร สโมสรแสนเกษม เบี่ยมเปรมอิ่มด้วยศรัทธา ถ้วนหน้าประชาชน พระราชโองการรับสั่งขนานนามวัดให้ชื่อ วัดสุทัศนเทพวราราม *(สิ้นข้อความจดหมายเหตุเพียงนี้)*

ครั้นต่อมาเมื่อปีเถาะ เบญจศก จุลศักราช ๑๒๐๕ พ. ศ. ๒๓๘๖ ทรงพระกรุณา โปรดให้ผูกพัทธเสมาพระอุโบสถ กำหนด ณ วันขึ้น ๑๓ ค่ำ ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ เดือน ๒ เพลาบ่ายทั้ง ๓ วัน พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ ครั้น ณ วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๒ พระราชาคณะฐานานุกรม ๔๐๐ รูป ประชุมพร้อมกันผูกพัทธเสมาพระอุโบสถ รุ่งขึ้นวันแรม ๒ ค่ำ เดือน ๒ พระสงฆ์ ๔๐๐ รูปรับพระราชทานฉันแล้วถวายไทยทาน เจ้าพนักงานชาวพระเครื่องต้นกองในออกไปทำ

เครื่องถวาย เจ้าต่างกรมและหากรมมิได้ทำสำรับเลี้ยง พระสงฆ์ ขุนนาง ตั้งแต่วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๒ ไปจนถึงแรม ๒ ค่ำเดือน ๒ นั้น ให้กรมนาจ่ายข้าวสารให้เจ้าพนักงานเครื่องต้นทำเครื่อง ข้าวเหนียวดำ ๓ ถัง ขาว ๓ ถัง ข้าวสารข้าวเจ้าที่ขาวเป็นตัวดี ๑๐ ถัง ให้เข้าโรงครัววัดสุทัศน์ ฯ ณ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๒ ให้กับวิเศษพวกหุงเลี้ยงพระสงฆ์เป็นตัวขาวดี ๔๐ ถัง ขุนหมื่นนายด้านนายงาน ๒๐ ถัง จ่ายให้แต่ ณ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๒ ให้เร่งเอาไปส่งจ่ายให้ทันกำหนด อนึ่ง ให้ชาวพระคลังราชการจ่ายฟืนแสมสานขนาดกลางให้กับชาวพระเครื่องต้นทำสำรับ ๑,๕๐๐ ดุ้น และวิเศษพวกหุงข้าวเลี้ยงพระสงฆ์นายด้านนายงาน ๘๐๐ ดุ้น เร่งจ่ายให้แต่ ณ วันขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือน ๒ อนึ่ง ให้นายศักดิ์ พันพุฒ พันเทพราช จ่ายเลกเข้าโรงครัว ๒๐ คน ให้กับวิเศษ ๑๐ คน สำหรับจะได้ตักน้ำผ่าฟืนใช้การเบ็ดเสร็จ ให้มีนายหมวดคุมไปส่งให้กับจมื่นอินทภาษที่โรงครัววัดสุทัศน์ ฯ แต่ ณ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๒ เพลาเช้า อนึ่งให้นายแดงกองส่วนจัดใบตองมาส่งวันละ ๑๐ มัด ๆ ละ ๒๐ ยอด ให้มาส่ง ณ ทิมดาบชาววัง ณ วันเดือน ๒ ขึ้น ๑๓, ๑๔, ๑๕ ค่ำทั้ง ๓ วัน ให้เอามาส่งที่โรงครัววัดสุทัศน์ ฯ ณ วันเดือน ๒ ขึ้น ๑๕ ค่ำ แรม ๑ ค่ำ ๒ ค่ำ ทั้ง ๓ วัน อนึ่ง ให้พันพุฒ พันเทพราช เกณฑ์สานกระจาดก้นกว้าง ๑ ศอก ๑ คืบ ๕ นิ้ว จำนวน ๔๓๐ ใบ ให้จักผูกหวายปิดกระดาษให้งามดี ให้เอาไปส่งให้เสมียนตรากรมวังที่วัดสุทัศน์ ฯ แต่ ณ วันขึ้น ๑๕ ค่ำตามรับสั่ง

จดหมายอีกฉบับหนึ่ง ด้วยพระยารักษามณเฑียรรับพระราช-

โองการใส่เกล้า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า กำหนดจะได้อาราธนาพระสงฆ์ฐานานุกรมอันดับตั้งสวดพระพุทธมนต์ ณ พระ-อุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ณ วันเดือน ๒ ขึ้น ๑๓, ๑๔, ๑๕ ค่ำ เป็นการคำรบ ๓ วัน ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๒ พระสงฆ์ราชาคณะฐานานุกรมอันดับ จะได้ตั้งสวดพระพุทธมนต์ผูกพัทธสีมามีเครื่องเล่นสมโภชต่าง ๆ นั้น ให้เกณฑ์ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนพระราชวังหลวงราชวังบวร ซึ่งต้องเกณฑ์ราชวัติฉัตรเบญจรงค์ ๗ ชั้นในการพระบรมศพสมเด็จพระศรีสุลาลัยมาปักตั้งแต่สะพานถ่าน ถึงถนนเสาชิงช้ารอบกำแพง โดยยาวถึง ๒๔ เส้น ๑๘ วา ฉัตรเบญจรงค์ ๗ ชั้นคันหนึ่ง ให้มีฉัตรกระดาษ ๖ คัน ๆ ละ ๕ ชั้น โคมดอกบัวตามประทีป ๑๒ ดอก ราชวัติสำหรับฉัตร ๖ ผืนให้มีนางสิงห์ด้วยจงทุกผืน น้ำมันมะพร้าวตามประทีปให้ไปเบิกต่อคลังราชการ และให้เจ้ากรมปลัดกรมสมุหบัญชีเร่งรัดจัดแจงซ่อมแซม ให้ดีงามทำให้แล้วตามกำหนด แล้วให้เอาไปปักตั้งแต่ ณ วันเสาร์ ขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๒ ครั้นเพลาพลบค่ำแล้ว ให้เจ้าพนักงานผู้ต้องเกณฑ์จุดประทีปบูชาพระรัตนตรัยให้พร้อมกันทั้ง ๔ คืน แต่โคมดอกบัวนั้นให้มาดูตัวอย่างที่วังกรมรักษ์รณเรศร์จงทุกกรม แล้วให้ผู้ต้องเกณฑ์ทั้งนั้นมาเฝ้าพิทักษ์รักษาฉัตรราชวัติ โคม อย่าให้เป็นอันตรายได้ จนกว่าจะเสร็จการ อนึ่ง ให้ชาวพระคลังราชการ จ่ายน้ำมันมะพร้าวให้ผู้ต้องเกณฑ์ตามประทีปเสมอวันละ ๑๒ ทะนาน อย่าให้ขาดได้ และสั่งอื่น ๆ อีกตามตำราหมาย ฯ

ต่อมา ณ วันแรม ๙ ค่ำเดือน ๔ โปรดให้แห่พระบรมธาตุไป

บรรจุพระประธานในพระอุโบสถ มีข้อความในหมายเหตุว่า ด้วยพระยารักษามณเฑียร รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า ณ วันแรม ๙ ค่ำเดือน ๔ เวลาเช้า จะได้แห่พระบรมธาตุไปบรรจุพระประธานในพระอุโบสถวัดสุทัศน์นั้น ให้เกณฑ์ทูลละอองเป็นคู่เคียงพระบรมธาตุ พระเทพรักษ์รณฤทธิ์ ๑ พระมหาสมบัติ ๑ ให้นุ่งสมปักลาย ใส่เสื้อครุยลำพอกเท้า ให้เร่งมาเตรียมคู่เคียงให้ทันกำหนด

อีกฉบับหนึ่งสั่งว่า จะเสด็จพระราชดำเนินทางสถลมารค ทรงปิดทองพระประธานวัดสุทัศน์ ณ วันเดือน ๔ แรม ๙, ๑๐ ค่ำเพลาบ่ายเพลาเช้าทั้ง ๒ เพลา เกณฑ์ข้าราชการตั้งกองรายรับทางเสด็จตั้งแต่ประตูวิเศษไชยศรีจนถึงวัดสุทัศน์ ๆ เป็นจำนวนคน ๒๘๗ คนนั้น ให้เจ้าพนักงานคลังราชการจ่ายได้ ๒๘๗ ไป ๆ คอยจ่ายให้กับผู้ต้องเกณฑ์ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่ ณ วันแรม ๙ ค่ำเดือน ๔ เพลาบ่าย กองพระยากำแหง กองหลวงจตุรงค์โยธา กองพระราชพิทไภย ๒๙ กองหลวงทรงพลภาพ กองหลวงปราบพลแสน ๓๐ กองหลวงวิจารณ์สารี หลวงโภชยากร ๔๐ กองหลวงสุรินทรเดช หลวงเทพเดช ๔๐ กองหลวงเทเพนทร์ หลวงสรรพเพธ ๔๐ กองหลวงนารายณ์ฤทธา ขุนจิตรจอมราช ๓๐ กับให้ผู้ต้องเกณฑ์มารับเอาได้ต่อชาวพระคลังราชการ ที่หน้าวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แต่ ณ วันแรม ๙ ค่ำเดือน ๔ เพลาบ่าย อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

อีกฉบับหนึ่งว่าด้วยพระยารักษามณเฑียรรับพระราชโองการใส่เกล้า ฯ สั่งว่า จะเสด็จพระราชดำเนินไปวัดสุทัศน์ ฯ ณ วันแรม ๙ ค่ำเดือน ๔ เพลาบ่าย เสด็จทางพระวิหารออกทางพระวิหาร แรม ๑๐ ค่ำ เพลาเช้า เสด็จทางถนนตีทอง ออกถนนตีทองนั้น ให้พันพุฒ พันเทพราช เกณฑ์จุกช่องถือคบเพลิงพั่งการให้พร้อม ให้คลังราชการเอาเสื่อลวดไปเตรียมรับเสด็จให้พร้อมตามรับสั่ง

ต่อมาในปีเถาะจุลศักราช ๑๒๐๕ พ. ศ. ๒๓๘๖ ทรงสถาปนาสร้างกุฎีสงฆ์เสร็จแล้ว ถึง ณ วันพุธ แรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๖ โปรดให้อาราธนาพระธรรมไตรโลกาจารย์ วัดเกาะแก้วลังการาม (*วัดสัมพันธวงศ์*) มาครองวัดสุทัศน์ ฯ เป็นองค์แรก ภายหลังทรงเลื่อนขึ้นเป็นพระพิมลธรรม เป็นสมเด็จพระอริยวงศ์

ลุจุลศักราช ๑๒๐๖ พ. ศ. ๒๓๘๗ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ยกบานประตูพระอุโบสถ มีข้อความในจดหมายกระทรวงวังว่าด้วยหลวงน ยฤทธิ์มหาดเล็ก รับพระราชโองการใส่เกล้า ฯ สั่งว่า กำหนดฤกษ์จะได้ยกบานประตูพระอุโบสถวัดสุทัศน์ ณ วันจันทร์ แรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๘ เพลาเช้า ๓ โมงนั้น ให้ชาวพนักงานคลังฝ่ายซ้ายจัดขันล้างหน้า ๑ ใบ ชาวพระคลังวิเศษจัดผ้าขาวกว้างคงปั๊ก ยาว ๓ แขนผืน ๑ ไปส่งให้กับผู้รับสั่งสำหรับจะได้เป็นกำนันช่าง อนึ่ง ให้เจ้าพนักงานพิณพาทย์สำรับ ๑ ฆ้องชัยสำรับ ๑ แตรสำรับ ๑ กลองแปดสำรับ ๑ ให้ไปเตรียมคอยประโคมให้ทันฤกษ์ตามรับสั่ง

ครั้นต่อมา ณ วันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๑๑ โปรดให้ช่างหล่อ ๆ พระเจดีย์หลังซุ้มเสมาวัดสุทัศนเทพวราราม ให้กรมนาจ่ายข้าวสารให้แก่วิเศษหุงเลี้ยงช่างหล่อ ๒๐ ทะนาน เพลาเช้าเหมือนอย่างทุกครั้ง ครั้นมาเมื่อ ณ วันขึ้น ๑๒ ค่ำ เดือน ๑๒ โปรดให้ช่างหล่อ ๆ แผ่นหน้าโขน หลังซุ้มเสมาและระฆังฝรั่งใส่วัดสุทัศน์ ฯ (*การหล่อพระเจดีย์และแผ่นหน้าโขนหลังซุ้มเสมานั้นหล่อด้วยดีบุกยังปรากฏอยู่ ณ บัดนี้*) และโปรดให้สร้างสัตตมหาสถานเจดีย์ ๗ สถานก่อเป็นแท่นด้วยอิฐประดับด้วยศิลาแกะสลัก สัตตมหาสถานที่สร้างนี้ปลูกต้นไม้โพธิ์ ไม้ไทร ไม้จิก ไม้เกด และรูปเรือนแก้ว เป็นรูปเก๋งจีนทำด้วยศิลาล้วน กับทรงสร้างพระพุทธรูปปางประทับในสัตตมหาสถาน หล่อด้วยทองแดงขัดเกลี้ยง (*ด้วยศิลาเนื้อละเอียด*) ปางมารวิชัยนั่งใต้ไม้โพธิ์ ๑ ปางยืนถวายเนตรประสานพระหัตถ์ที่พระเพลา ๑ ปางจงกรมแก้วพระศิลา ๑ ปางทรงพิจารณาธรรมนั่งสมาธิ ๑ ปางทรงประทับใต้ไม้ไทรสมาธิ ๑ ปางนาคปรก ๑ ปางทรงรับผลสมอ บาตร ข้าวสัตตุ นั่งสมาธิใต้ต้นไทร กับโปรดให้หล่อรูปพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ด้วยทองแดงขัดเกลี้ยง

ลุจุลศักราช ๑๒๐๘ พ. ศ. ๒๓๘๙ ณ วันแรม ๖ ค่ำ เดือน ๓ โปรดให้หล่อรูปม้า ๘ ตัวใส่ที่พระวิหาร ต่อมา ณ วันขึ้น ๑๒ เดือน ๗ ในปีนั้น โปรดให้หล่อใหม่เพิ่มเติมอีก ๒ ตัว เพราะหล่อครั้งแรกเสียไปจึงให้หล่อใหม่ ลุจุลศักราช ๑๒๐๙ พ. ศ. ๒๓๙๐ ในศกนี้โปรดให้มีการสมโภช มีข้อความในหมายว่า ด้วยพระยาบำเรอรักษ์รับพระ-

ราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระราชกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่าวันวิสาข-บูชาให้เจ้าต่างกรม และหากรมมิได้ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ออกไปปฏิบัติเลี้ยงพระสงฆ์วัดสุทัศน์ จะให้มีละครดอกไม้เพลิงในการสมโภชฉลองทั้ง ๓ วัน ครั้น ณ วันขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือน ๖ เพลาบ่าย พระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ ณ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ เป็นวันวิสาขบูชา มีการเวียนเทียนสมโภชบูชา ฯ

ถ้าจะลำดับการสร้างวัดสุทัศน์ ฯ ในรัชกาลที่ ๓ โปรดให้สถาปนาตั้งแต่จุลศักราช ๑๑๙๖ พ. ศ. ๒๓๗๗ จนถึง จุลศักราช ๑๒๐๙ พ. ศ. ๒๓๙๐ ซึ่งเป็นปีสมโภชรวม ๑๓ ปี ถ้าจะลำดับการสร้างตั้งแต่ขุดรากก่อฤกษ์พระวิหารในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปีเถอะ จุลศักราช ๑๑๖๙ พ. ศ. ๒๓๕๐ มาจนถึงรัชกาลที่ ๓ จุลศักราช ๑๒๐๙ พ. ศ. ๒๓๙๐ อันเป็นปีสมโภช รวม ๔๐ ปี

ลุถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสร้างเพิ่มเติม ต่อมาเมื่อจุลศักราช ๑๒๑๕ พ. ศ. ๒๓๙๖ โปรดให้เชิญพระพุทธศาสดามาวัดสุทัศน์ มีข้อความตามหมายสั่งดังนี้ว่า ด้วยเจ้าพระยาธรรมาธิการ เสนาบดี รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า พระพุทธศาสดาหน้าตักกว้าง ๖ ศอก อยู่วัดประดู่ จะชักลงเรือสำปั้นแห่มาท่าพระ ณ วันแรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๐ เพลาเช้า จะได้เชิญพระลงเรือ แห่มาแต่วัดประดู่มาประทับอยู่ท่าพระสมโภชคืนหนึ่ง ครั้นรุ่งขึ้น ณ วันแรม ๕ ค่ำ เดือน ๑๐ เพลาเช้า

จะได้ชักขึ้นจากท่าแห่ไปทางประตูวิเศษชัยศรี เลี้ยวบ้อมเผด็จดัสกร เลี้ยวถนนโรงม้าตรงไปถนนเสาชิงช้า ไปไว้หน้ามุขพระอุโบสถวัดสุทัศน เทพวราราม ให้กรมนครบาลป่าวประกาศประชาราษฎร ไทย จีน ตั้งเครื่องบูชาตาม บก เรือ แพ แล้วให้ไล่โรงร้าน เรือ แพ อย่าให้กีดขวางทางที่จะแห่พระพุทธรูปได้เป็นอันขาด อนึ่ง ให้พันจันทนุมาตย์ เกณฑ์เรือกราด เรือราชการยาว ๙ ถึง ๑๐ วา ๓๐ ลำ มีธงมังกรปั๊กจำลองหน้า ท้าย ลำละ ๒ คัน ไปแห่ชักพระพุทธรูปแต่วัดประดู่ท่าพระ ให้มีเชือกชักจูงทุกลำ แล้วให้เกณฑ์พิณพาทย์ ๔ สำรับ ลงเรือพระ-พุทธรูป ๔ มุมเรือ ให้ไปลงเรือพระพุทธรูปที่วัดประดู่ แต่ ณ วันแรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๐ เพลาย่ำรุ่งให้ทันกำหนด แล้วให้บอกบุญแก่กันกับนักเลงเพลง ปรบไก่ ดอกสร้อย สักวา ตามประดาที่มีอยู่ในกรุงเทพ ฯ ให้มาเล่นสมโภชพระพุทธรูปที่ท่าพระ แต่ ณ วันแรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๐ เพลาค่ำคืนหนึ่ง อนึ่ง ให้แผ่พระราชกุศลไปในพระบรมราชวงศ์ และให้จัดเรือญวน แจว ๑๐ ลำ ให้มีนายเรือเชือกชักไปจูงเรือพระพุทธรูปที่วัดประดู่มาจนถึงท่าพระ ให้นุ่งห่มตามประสา แล้วให้มีพิณพาทย์จีน ไทย ลงเรือตีประโคมให้ครึกครื้น อนึ่งให้ชาวพระคลังพิมานอากาศ จ่ายโคมแก้วให้ ๔ ตำรวจ ๑๖ ใบ ไปแขวนเรือมาใส่พระพุทธรูปให้ทันกำหนด อนึ่ง ให้ชาวพระคลังราชการจ่ายน้ำมันมะพร้าวให้ ๔ ตำรวจตามโคมแก้ว ๑๖ ใบ ให้พอคืนหนึ่ง อนึ่ง ให้กรมท่าพระจัดพิณพาทย์ ๔ สำรับไปแห่พระพุทธรูปแต่วัดประดู่ แต่วันแรม ๔ ค่ำเดือน ๑๐ เพลาเช้า ให้หาเรือไปตามชอบใจ อนึ่ง ให้

สนมพลเรือนรับพวงดอกไม้ต่อท่านข้างในไปแขวนเพดานพระพุทธรูปให้งามดี ๓๐ พวง ให้เร่งไปแขวนแต่ ณ วันแรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๐ เพลาย่ำรุ่งให้ไปแขวนที่ท่าวัดประตูให้ทันกำหนด อนึ่ง ให้พันพุฒ พันเทพราช เกณฑ์เลกไพร่หลวง ๓๐๐ คน ให้มีนายหมวดกำกับดูแล แล้วให้ส่งต่อพระอินทรเทพ แต่ ณ วันแรม ๔ ค่ำ เดือน ๑๐ เพลาบ่าย อนึ่ง ให้ชาวพระคลังวิเศษจ่ายผ้าขาวดิบให้ ๔ ตำรวจทำเพดานระบายให้พอเรือประมาณพระพุทธรูปให้ทันกำหนด อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง

ลุจุลศักราช ๑๒๑๖ พ. ศ. ๒๓๙๗ ทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้ยกศาลาโรงธรรม มีหมายสั่งว่า ด้วยจมื่นจงขวารับพระราชโองการใส่เกล้า ฯ สั่งว่า กำหนดฤกษ์จะได้ยกศาลาโรงธรรมที่วัดสุทัศนเทพวราราม ณ วันแรม ๑๒ ค่ำ เดือน ๙ เพลาเช้าย่ำรุ่ง ให้พันพุฒ พันเทพราช จ่ายเลก ๓๐ คนกับนายการแต่ ณ วันแรม ๑๑ ค่ำ เดือน ๙ เพลาบ่าย

ส่วนพระพุทธรูปประธานในการเปรียญนั้น หล่อในรัชกาลที่ ๓ เมื่อปีกุนเอกศก จุลศักราช ๑๒๐๑ พ. ศ. ๒๓๘๒ ด้วยกลักผื่นที่จับมาเผาเสีย หน้าตัก ๔ ศอก–คืบ–นิ้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ถวายพระนามว่า พระพุทธเสฏฐมุนี ฯ

ลุจุลศักราช ๑๒๒๐ พ. ศ. ๒๔๐๑ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก โปรด ฯ ให้จัดการฉลองศาลาดินริมวัดสุทัศน์ ฯ มีกำหนดว่า ณ วันแรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๔ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก สั่งให้ชาวพระคลังอากาศทำโคม

นาฬิกา ๑๐ โคม เสา ๖ ทำให้แล้วแต่วันขึ้น ๑๐ ค่ำ เดือน ๔

ลุถึงปีมะแม เอกศก จุลศักราช ๑๒๒๑ พ. ศ. ๒๔๐๒ โปรดให้ปิดทองบานหน้าต่างพระวิหาร มีใจความในหมายสั่งว่า ด้วยจมื่นจงขวารับพระราชวังบวร กรมหมื่นอดุลย์ลักษณะสมบัติใส่เกล้า ฯ สั่งว่าช่างทำหน้าต่างพระวิหาร วัดสุทัศนเทพวรารามเสร็จแล้วยังหาได้ปิดทองไม่นั้น ให้เจ้าพนักงานคลังทองจ่ายทองกับรักไปให้ เช็ดรักปิดทองให้พอ ให้ปิดแต่วันแรม ๑๐ ค่ำ เดือน ๑๐ เพลาเช้านั้นให้เวียงวัง คลัง นา ข้าราชการไปกำกับดูแลอย่าให้ของหลวงขาดหายไป ให้ไปดูแลทุกวันจนกว่าจะเสร็จ

การปิดทองบานหน้าต่างพระวิหารนั้น ปิดทองที่ทรงโปรดให้สร้างเพิ่มเติมขึ้นใหม่ บานหน้าต่างพระวิหารเดิมที่ทรงสร้างในรัชกาลที่ ๓ แกะสลักเป็นรูปแก้วชิงดวงตลอดทั้งบาน ปิดทองประดับกระจกมาในรัชกาลที่ ๔ โปรดให้ปั้นลายด้วยปูนน้ำมันเป็นรูปเครือต้นไม้และรูปสัตว์ทับลงบนลายของเดิม แต่หาปิดทับลายเดิมจนมิดไม่ แล้วจึงให้ปิดทองรูปลายที่ปั้นใหม่นั้น

ต่อมาเมื่อจุลศักราช ๑๒๒๖ พ. ศ. ๒๔๐๗ ปีชวด โปรดให้ชักพระพุทธรูปพระศาสดาไปวัดบวรนิเวศ ได้ความตามหมายสั่งว่าด้วยพระบำเรอภักดิ์ รับพระบรมราชโองการใส่เกล้า ฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ สั่งว่า พระสงฆ์ ๑๐ รูป จะได้สวดพระพุทธมนต์ที่พระอุโบสถวัดสุทัศน์ ณ วันแรม ๗ ค่ำ เดือน ๕ เพลาบ่าย ครั้น ณ วันแรม ๘ ค่ำ เดือน ๕ เพลาเช้า ฉันแล้วจะได้ชักพระพุทธรูป

ไปวัดบวรนิเวศ (*ต่อนั้นไปก็สั่งจัดการสมโภชที่วัดบวรนิเวศ*)

พระพุทธศาสดาได้มาประทับอยู่ที่วัดสุทัศนเทพวราราม ๑๐ ปี ๖ เดือน แล้วเชิญไปวัดบวรนิเวศ จึงโปรดให้สร้างพระพุทธรูป และพระอสีติมหาสาวกขึ้นแทนไว้ในพระอุโบสถนั้นด้วยปูนระบายสี มิได้ลงรักปิดทอง

ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ สมัยสมเด็จพระวันรัต (*แดง*) เป็นเจ้าอาวาส พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้สมเด็จพระวันรัต (*แดง*) จัดการซ่อมพระวิหารพระศรีศากยมุนี เป็นครั้งใหญ่ ได้ลงมือซ่อม เมื่อเดือนกรกฎาคม ปีมะแม จุลศักราช ๑๒๕๗ ร. ศ. ๑๑๔ พ. ศ. ๒๔๓๘ มีรายการที่ได้ซ่อมทำไปแล้ว แจ้งต่อไปนี้

๑. หลังคาพระวิหาร ตัวไม้และกระเบื้องชำรุดมาก ได้รื้อออก เปลี่ยนเชิงกลอนใหม่ ต่ออกไก่ต่อแปหัวเสา ต่อขื่อใหญ่ในปธานและซ่อมกลอนระแนง แล้วมุงกระเบื้อง ซึ่งรื้อออกที่ยังดีใช้ได้แต่ไม่พอได้รื้อกระเบื้องที่เฉลียงไปมุงเพิ่มเติม แล้วได้ถือปูน อกไก่ และเปลี่ยนช่อฟ้าใบระกาใหม่ ที่หน้าบันได้ซ่อมเทวรูปและกระจังแล้วลงรักปิดทองประดับกระจกที่ตัวช้างเอราวัณและรูปพระอินทร์แล้วเสร็จ ที่บันมุขเด็จและหน้าบันเฉลียงได้ซ่อมกระจังกับม่านสาหร่าย ลงรักปิดทองแล้วทั้งสองหน้า

๒. หลังคาเฉลียงในปธาน ชั้นบนชั้นกลาง ชั้นต่ำ ได้เปลี่ยน

เชิงกลอนใหม่และเปลี่ยนแปจังหัน และต่อคอสอง เปลี่ยนกลอนระแนง เปลี่ยนผ้ามุงกระเบื้องใหม่

๓. หลังคามุขลดในปธาน และเฉลียงมุขลด ชั้นบน ชั้นกลาง ชั้นต่ำ เปลี่ยนเชิงกลอน แปหัวเสา จังหันกลอน ระแนง เปลี่ยนผ้า เปลี่ยนกรอบแว่น มุงกระเบื้องใหม่ และเปลี่ยนช่อฟ้าใบระกาใหม่ทั้ง ๔ ด้าน

๔. มุขเด็จในปธานและเฉลียงมุขเด็จ ได้เปลี่ยนเชิงกลอน ไม้ทับเชิงกลอน แปหัวเสา แปลาน จังหัน กลอนระแนง เปลี่ยนกรอบแว่น เปลี่ยนผ้ามุงกระเบื้องใหม่

๕. มุขลดมุขเด็จและเฉลียง เปลี่ยนเชิงกลอน กลอนระแนง แปลาน จังหันไม้ทับหลังเชิงกลอน เปลี่ยนผ้ามุงกระเบื้องใหม่

๖. ผนังพระวิหารภายนอก เสาเฉลียงและเสามุขเด็จ ได้ซ่อมปูนทรายและถือปูนผิวใหม่ ภาพชำรุดเป็นแห่ง ๆ ยังไม่ได้ซ่อม

๗. ซุ้มหน้าต่าง ๑๐ ซุ้ม ชำรุดมาก ได้ทำ ๑ ซุ้ม นอกนั้นชำรุดเล็ก ๆ น้อย ๆ เป็นแต่ซ่อมตัวนาคหางหงส์และกระจังแล้วลงรักปิดทอง บานหน้าต่างตัวไม้ยังดีอยู่ เป็นแต่ที่ปิดทองไว้เดิมลบเลือนไป ได้ลงรักปิดทองใหม่ตามลวดลายแต่พื้นยังหาได้ลงรักปิดทองไม่

๘. ซุ้มประตู ๖ ซุ้ม ได้ซ่อมและลงรักปิดทองทาสีแล้ว ๓ ซุ้ม

ด้านหลังยังไม่ได้ซ่อมค้างอยู่ ๓ ซุ้ม

๙. บัวปลายเสาติดผนังพระวิหาร ๔ ต้น บัวปลายเสามุขเด็จ ๘ ต้น ได้ลงรักปิดทองและประดับกระจกเหมือนอย่างเดิม แต่บัวปลายที่เสารายมุขเด็จ กับเสาเฉลียงพระวิหาร ได้ซ่อมและทาสีเหลืองเท่านั้น หาได้ลงรักปิดทองประดับกระจกเหมือนของเก่าไม่

๑๐. พื้นในองค์พระวิหารเดิมปูกระเบื้องหน้างัว ได้เปลี่ยนใหม่ปูด้วยศิลาอ่อน ปูแล้วไปประมาณ ๙ ส่วนใน ๑๐ ส่วน ยังค้างอยู่ข้างพระประธานด้านตะวันออก

๑๑. กำแพงแก้วได้ซ่อมปูนทรายแลถือปูนผิวทั้ง ๒ ชั้น

๑๒. วิหารทิศตะวันตกเฉียงใต้เปลี่ยนเชิงกลอนใหม่ แลเฉลียงวิหารทิศเปลี่ยนแปลาน เชิงกลอน กับซ่อมกลอนระแนง มุขลดวิหารเปลี่ยนเชิงกลอน เฉลียงมุขลดเปลี่ยนเชิงกลอน แลช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ แต่หน้าบันยังไม่ได้ปิดทองประดับกระจก วิหารทิศตะวันออกเฉียงใต้ ซ่อมกลอนระแนง และเปลี่ยนเชิงกลอน แลซ่อมผ้ากลอนระแนง แลเปลี่ยนช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ใหม่ หน้าบันยังไม่ได้ลงรักปิดทองแลประดับกระจก วิหารทิศด้านตะวันออกเฉียงเหนือ มุขลดแลเฉลียงเปลี่ยนเชิงกลอน แลซ่อมกลอนระแนงเปลี่ยนช่อฟ้าใบระกา หางหงส์ใหม่ หน้าบันลงรักปิดทองได้หน้า ๑ ยังค้างอยู่หน้า ๑ วิหารทิศตะวันตกเฉียง

เหนือซ่อมกลอนระแนง ที่มุขลดเปลี่ยนเชิงกลอน แลซ่อมกลอนระแนง เปลี่ยนช่อฟ้าใบระกา แลเปลี่ยนผ้าใหม่ หน้าบันปิดทองแล้ว ๑ หน้า ยังค้างอยู่อีก ๑

๑๓. ฝ้าเพดานหลังคาเฉลียงในปธาน หลังคามุขลด ในปธาน แลเฉลียง มุขเด็จในปธาน แลเฉลียงมุขลดเด็จแลเฉลียง ที่เปลี่ยนตัวไม้ใหม่บ้าง เหล่านี้ไม่ได้ลงรักปิดทองลายฉลุ เหมือนของเดิมเป็นแต่ทาสีแดงเท่านั้น

๑๔. บานประตูพระวิหารทั้งด้านหน้าด้านหลัง ๖ ประตู ของเก่านั้นสลักเป็นลายเครือไม้ลงรักปิดทอง แต่ทองลบเลือนไปมาก ตัวไม้บานประตูแลลายสลักนั้นยังดีอยู่ ยังไม่ได้ลงรักปิดทอง

๑๕. พระระเบียงด้านหน้า บางแห่งได้เปลี่ยนเชิงกลอน แปลานจังหันกระเบื้อง แลได้ซ่อมปูนทรายถือปูนผิวบนอกไก่ แลที่ซุ้มประตูได้เปลี่ยนช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ ประดับกระจกใหม่ แล้วไปด้านหนึ่ง ค้างอยู่ ๑ ด้าน

จำนวนเงินพระราชทานบูชากัณฑ์เทศน์ ทรงพระราชอุทิศในการปฏิสังขรณ์พระวิหารวัดสุทัศนเทพวราราม และเงินที่ท่านผู้มีศรัทธาเข้าในการปฏิสังขรณ์นี้ดังมีรายแจ้งต่อไปนี้

รายพระนามและนาม

เงินพระราชทานบูชากัณฑ์เทศน์	เงิน	๒๒,๔๐๐ บาท
พระเจ้าอัยยิกาเธอ กรมหลวงวรเสรฐสุดา	เงิน	๔๐๐ บาท

พระราชวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากินรี	เงิน	๔,๘๘๐ บาท
หม่อมเจ้าหญิงถนอม ฯ	เงิน	๒๐ บาท
เจียม บุตรนายตง บ้านถนนดีทอง	เงิน	๔๐๐ บาท
	รวมเงิน	๒๘,๙๐๐ บาท

(*จำนวนเงินที่ได้จำหน่ายสิ่งของใช้ในการปฏิสังขรณ์แลรายค่าแรงทำการมีแจ้งต่อไปนี้*)

รายการสิ่งของ

การซ่อมพระวิหารพระศรีศากยมุนี ตลอดถึงพระระเบียงได้เริ่มลงมือซ่อม เมื่อ มกราคม ร.ศ. ๑๑๔ จ.ศ. ๑๒๕๗ พ.ศ. ๒๔๓๘ สำเร็จเมื่อ ร.ศ. ๑๑๗ จ.ศ. ๑๒๖๐ พ.ศ. ๒๔๔๑ ถึงปี จ.ศ. ๑๒๖๑ พ.ศ. ๒๔๔๒ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้จัดการซ่อมพระอุโบสถ ดังมีรายงานต่อไปนี้:–

ที่ ๖๕๗๗

รายงานตรวจชำรุดและที่ซ่อมพระอุโบสถวัดสุทัศน์ ฯ

รายการแลจำนวนสิ่งของ พระอุโบสถในปธาน ๑๑ ห้อง ทิศตะวันออกในปธานแลมุขเด็จมุขลด ช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ เดือยผุและสลักขาดก็มี เคลื่อนคลาดจากที่บิดเอียงแทบทุกตัว มุขลดชั้น ๑–๒ ทรุดมาก จะเป็นตัวไม้ข้างในหักหรืออย่างไรจึงได้ทรุด ที่สุดต้องรื้อเครื่องบนนั้นออกหมด เบิดขื่อก่อปลายเสาขึ้นไปให้ได้ระเบียบแล้วยกเครื่องบนแลมุขหลังคาติดฝ้าเพดาน ยกช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ แลถือปูนเชิงชายทุกชั้น อกไก่ หลังใบระกา ตะเข้ สิ่งที่ชำรุดใช้ไม่ได้ ใบระกา

ปธาน ๑ ตัว ใบระกาเฉลียงมุขลด ๑ ตัว เชิงกลอนปลายเต้า ๑ ตะพานมุขเด็จ ๑ ตัว เชิงกลอนชั้น ๑–๒ สองตัว ส่วนที่ดีชำรุดใช้ได้ แต่ต้องลงรักประดับกระจกใหม่ ช่อฟ้า ๔ ใบระกาใหญ่ ๖ เล็ก ๑๙ หนามเตยหลังตะเข้ ๔ ตัว หน้าบันลวดลายยังบริบูรณ์ ต้องลงรักปิดทองประดับกระจกใหม่ ทิศตะวันตก ๑–๒ มุขลดชั้นก็ทรุดบ้างเล็กน้อยไม่ต้องรื้อก็ได้ คงซ่อมแซมเปลี่ยนสิ่งที่ชำรุด ช่อฟ้าชำรุดใช้ไม่ได้ ๑ ใบระกาใหญ่ชำรุดใช้ไม่ได้ ๑ เต้าชำรุดใช้ไม่ได้ ๒ ตะพานเฉลียงมุขเด็จชำรุดใช้ไม่ได้ ๑ ผ้าชำรุดต้องเปลี่ยนหลายแผ่น เสาเฉลียงมุขลดชั้น ๑ ทรุด ๑ ต้น ต้องรื้อหลังคาเฉลียงก่อเสาเสริมขึ้นไป ได้ระเบียบแล้วติดเครื่องบนมุงใหม่ หน้าบันกระจังหัก ๘ กระจัง ต้องสลักติดใหม่ ลวดลายก็บริบูรณ์ ต้องลงรักปิดทองประดับกระจกใหม่ ช่อฟ้าใบระกาหางหงส์ ต้องลงรักประดับกระจกใหม่เหมือนทิศตะวันออก ทิศใต้เสาเฉลียงทรุด ๓ ต้น ต้องรื้อหลังคาเฉลียงชั้น ๑ แล้วก่อเสาเสริมขึ้นไปได้ระเบียงแล้วติดเครื่องบนและผ้าตามเดิม ปูนปลายเสาก็ชำรุดต้นละเล็กละน้อย ต้องซ่อมและฉาบทาปูนใหม่ ผ้าก็ชำรุดเล็กน้อย ต้องซ่อมและทาสีเลือดหมูตามเดิม ทิศเหนือเสารายเฉลียง ปูนปลายเสาชำรุดต้นละเล็กละน้อย ต้องซ่อมและฉาบปูนทาใหม่ เชิงชายทุกชั้นปูนชำรุดต้องซ่อมและฉาบปูนทาใหม่ให้เรียบร้อยดังเก่า สิ่งที่ชำรุดจะต้องทาสีใหม่คือไขรา ผ้าเฉลียงในปธานแลมุข หลังใบระกา ขื่อชัก เชิงกลอนทุกชั้น ตะพานภายนอกหลังคา กระเบื้องเคลือบชำรุดหลายแห่ง ต้องซ่อมให้ดีดังเก่า ผนังเสาฐานบัดกำแพงต้องซ่อมปูนชำรุดกระเทาะผุพอง

และทาน้ำปูนใหม่ทั่วไป ภายในภาพแลดาวชำรุดลบเลือนบางแห่งต้องลงพื้นแลเขียนใหม่ตามเดิม

ประมานค่าสิ่งของและค่าแรง อยู่ในเงิน ๒๘๐ ชั่ง ค่าไม้นั่งร้านไม้หลักแพ ๓๒ ต้น ๔.๔๐ บาท ไม้ไผ่สีสุก ๔๐๐ ลำ ๑.๒๐ บาท รวมราคาไม้นั่งร้านเงิน ๕.๖๐ บาท นั่งร้านที่ละน้อยเฉพาะที่นั่งซึ่งจะซ่อมเป็นด้าน ๆ ถ้าจะกะที่นั่งให้พร้อมทุกด้านก็เปลืองอีกมาก รวมทั้งสิ้นค่าสิ่งของแลค่าแรงเงิน ๒๘๕ ชั่ง ๖๐ บาท

เรื่องการซ่อมวัดสุทัศน์ ฯ ในรัชกาลที่ ๕ นั้น มีข้อความพิสดารในหมายกระทรวงพร้อมทั้งพระราชหัตถเลขาได้คัดมาลงไว้ มีข้อความสำคัญดังต่อไปนี้ :–

ที่ ๓๐/๘๖๑๗ ศาลาว่าการกระทรวงธรรมการ

วันที่ ๑๙ มกราคม ร.ศ. ๑๑๓ (จ.ศ. ๑๒๕๖) พ.ศ. ๒๔๓๗

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท

ด้วยพระวิหารหลวง พระศรีศากยมุนี วัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งเป็นเจดียฐานอันใหญ่ในกลางพระนคร เครื่องบนชำรุด ฝนตกรั่วไหล เสด็จพระราชดำเนินพระราชทานพระกฐินไม่ได้ไม่เป็นที่ไว้ใจมา ๒ ฤดูฝนแล้ว ช่อฟ้าเขยื้อนจะหลุด ก็ได้จ้างช่างไม้สูงเอาลงแล้ว ถ้าจะทอดทิ้งช้าปีไป ก็จะยิ่งชำรุดมากขึ้น แลผนังในพระวิหารจะเป็น

อันตรายเสียไปมาก พระวิหารหลวงนี้เป็นปูชนียสถานสำหรับแผ่นดินแห่งหนึ่ง ซึ่งแผ่นดินจำเป็นจะต้องปฏิสังขรณ์ให้คงคืนดีขึ้นไว้ จะทอดทิ้งเหมือนอย่างพระอารามอื่นไม่ควร ส่วนพระอุโบสถก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ปฏิสังขรณ์เครื่องที่ชำรุดนั้นแล้ว

ข้าพระพุทธเจ้า ได้หารือกับสมเด็จพระวันรัต เจ้าอาวาส ท่านก็รับจะเป็นนายงานดูการปฏิสังขรณ์พระวิหารหลวงนี้ ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตในการปฏิสังขรณ์นี้ และพระราชทานเงินที่จะจ่ายใช้ในการปฏิสังขรณ์นี้ มีกำหนดสุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ เพียงเท่าไร กับกระเบื้องเคลือบแล้ว สมเด็จพระวันรัตท่านรับเป็นผู้จัดการปฏิสังขรณ์ ส่วนเงินแผ่นดินที่จะใช้ตามพระราชทาน ให้กระทรวงคอยจำหน่ายให้ เมื่อจะขาดไม่เพียงพอแก่การปฏิสังขรณ์แล้ว ท่านจะรับฉลองพระเดชพระคุณ ช่วยอุดหนุนสุดแต่ให้การนั้นให้สำเร็จจงได้ ประมาณเงินที่จะใช้ในการปฏิสังขรณ์พระวิหารหลวงในเวลานี้ จะไม่ต่ำกว่า ๕๐๐ ชั่ง เว้นแต่จะทำอย่างสะเพร่าเช่นพระอุโบสถแล้ว เงินจะลดลงได้ แต่จะไม่ถาวรไปได้นาน การนี้ควรจะประการใด สุดแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ถ้าพระราชทานพระบรมราชานุญาตพระราชทรัพย์เพียงเท่าปฏิสังขรณ์พระอุโบสถแล้ว จะให้สมเด็จพระวันรัตเป็นนายงานลงมือจัดทำทีเดียว ด้วยเดี๋ยวนี้ท่านก็ปฏิสังขรณ์ศาลารายรอบขอบกำแพงแลซุ้มทวารด้านบริเวณพระอุโบสถ

อยู่แล้ว การจะควรประการใด แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า เจ้าพระยาภาสกรวงศ์

อาตมภาพ สมเด็จพระวันรัต รับรองจะเป็นผู้จัดการปฏิสังขรณ์พระวิหารหลวงฉลองพระเดชพระคุณให้เต็มสติกำลัง จนการนั้นสำเร็จ.

ขอถวายพระพร

สมเด็จพระวันรัต

ที่ ๑๗/๒๕๙๕ *วันที่ ๒๓ มกราคม ร.ศ. ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๗)*

เรียนเจ้าพระยาภาสกรวงศ์

ด้วยเจ้าคุณทูลเกล้า ฯ ถวายหนังสือ ที่ ๓๐/๘๖๑๗ ลงวันที่ ๑๙ เดือนนี้ ว่าพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์ ฯ เครื่องบนชำรุด สมเด็จพระวันรัตรับจะเป็นผู้ดูการปฏิสังขรณ์แลขอพระราชทานเงินใช้จ่ายนั้น มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ว่า การปฏิสังขรณ์วัดสุทัศน์ ฯ นี้ ก็เป็นหน้าที่ที่จะทำ ด้วยเป็นเจดียสถานใหญ่อยู่อย่างหนึ่ง แลเป็นปีที่บรรจบรอบราชสมบัติเท่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในต้นปี เท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในปลายปี การปฏิสังขรณ์วัดนี้แทนกระจาดใหญ่ในการสมโภชสิริราชสมบัติได้ก็จะดีอยู่ แต่เรื่องเงินที่พอใช้หรือมิพอ จะจ่ายได้มากน้อยเท่าใดนั้น ต้องให้เจ้าคุณหารือในงบประมาณสำหรับศก ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๖๘)

สมมตอมรพันธุ์

ที่ ๔๒/๑๐๑๕๖ ศาลาว่าการกระทรวงธรรมการ

วันที่ ๗ มีนาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๗)

กราบทูลในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ทรงทราบฝ่าพระบาท

ด้วยประทานลายพระหัตถ์ที่ ๑๗/๒๔๕๘ ตอบหนังสือทูลเกล้า ฯ ถวายที่ ๓๐/๘๖๑๗ เรื่องพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์ ฯ ซึ่งมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ว่า การปฏิสังขรณ์วัดสุทัศน์ ก็เป็นหน้าที่จะทำด้วยเป็นเจดียสถานใหญ่อยู่อย่างหนึ่ง แลเป็นปีบรรจบรอบราชสมบัติเท่ารัชกาลที่ ๓ ในต้นปี แลเท่ารัชกาลที่ ๑ ในปลายปี การปฏิสังขรณ์วัดนี้แทนกระจาดใหญ่ในการสมโภชสิริราชสมบัติได้ก็ดีอยู่ แต่เรื่องเงินที่จะพอหรือมิพอจะจ่ายได้มากน้อยเท่าใดนั้น ต้องให้ข้าพระพุทธเจ้าหารือในงบประมาณสำหรับศก ๑๑๔ นั้นได้ทราบเกล้า ฯ แล้ว พระเดชพระคุณเป็นล้นเกล้า ฯ แล้ว เมื่อได้ทราบพระกระแสพระบรมราชโองการแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้บอกไปยังกระทรวงโยธาธิการ ขอให้ตรวจการที่ชำรุด ต้องปฏิสังขรณ์ แลกะประมาณการมายื่น จะได้ลงในงบประมาณ แลได้นมัสการเรียนสมเด็จพระวันรัตให้ทราบตามพระกระแสบรมราชโองการแล้ว ในส่วนสมเด็จพระวันรัต ได้ทราบพระกระแสเป็นที่ยินดีมากกว่าที่จะมีกระจาดใหญ่ตามเคย แลท่านเองก็เต็มใจอยู่เสมอที่จะเป็นผู้รับฉลองพระเดชพระคุณการปฏิสังขรณ์นี้จนเต็มกำลังให้การนั้นสำเร็จจนได้ เพราะท่านเป็นชาววัดนี้ แลได้มีสมณศักดิ์ลำดับมาจนเป็นเจ้าคณะใหญ่อยู่ในพระารามนี้ เว้นแต่ท่านไม่ยอมจะ

กะประมาณว่าเท่าไร ถ้าโปรดเกล้า ฯ พระราชทานมีกำหนดลงแล้ว ท่านก็จะรับทำจนเต็มกำลัง ฝ่ายกระทรวงโยธาก็ได้ทราบเกล้า ฯ ว่าให้เจ้าพนักงานไปพบกับสมเด็จพระวันรัตตรวจการนั้น แต่ยังไม่ได้ยื่นประมาณการปฏิสังขรณ์มา รอจนเวลานี้งบประมาณเร่งให้ยื่นแล้ว ได้เตือนไปถึงได้รับลายพระหัตถ์พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดาทรงตอบประมาณรวมยอดเงินทั้งสิ้นในการปฏิสังขรณ์ซ่อมทำพระ-วิหารพระศรีศากยมุนีแลบริเวณเป็นเงิน ๑๔๙,๖๓๖ บาท ๗๘ สตางค์ (๑๘๗๐ ชั่ง ๗๖ บาท ๗๘ สตางค์) ซึ่งแจ้งในสำเนาลายพระหัตถ์คัดถวายมาในนี้ด้วยแล้ว

(๑) ด้วยสมเด็จพระวันรัต ท่านก็เต็มใจที่จะฉลองพระเดชพระคุณอยู่ แลโดยความกว้างขวางแลความนับถือของประชากร ในคุณความดีของท่าน ข้าพระพุทธเจ้าเชื่อได้ว่าคงจัดการวัดนี้ฉลองพระเดชพระคุณให้สำเร็จคงรูปเดิมได้ทั้งสิ้น ถ้าแม้ในงานพระราชพิธีพระราชสมบัติเสมอรัชกาลที่ ๓ แล้วมีการบำเพ็ญพระราชกุศลเฉลิมสิริราชสมบัติเท่าในรัชกาลที่ ๓ ๒๘ ปี ทรงอุทิศในการบำเพ็ญพระราชกุศลปีละ ๑๐ ชั่ง ๒๘ ปีเป็นเงิน ๒๘๐ ชั่ง ส่วนในราชสมบัติรัชกาลปัตยุบันนี้ที่เสมอด้วยรัชกาลที่ ๓ อีกส่วนหนึ่งเป็นเงิน ๒๘๐ ชั่งรวมเป็น ๕๖๐ ชั่งบูชากัณฑ์เทศนา สำหรับปฏิสังขรณ์วัดสุทัศน์ อาราธนาสมเด็จพระวันรัตถวายเทศนาแล้ว เจ้าพนักงานกระทรวงธรรมการจะได้รับการบำเพ็ญพระราชกุศลนี้ ฝากแบงก์ไว้จ่ายให้สมเด็จพระวันรัตเข้าทำการปฏิสังขรณ์วิหารพระศรีศากยมุนีและบริเวณ ตรวจตราให้สำเร็จ ถ้าทุน

ไม่พอก็เป็นธุระของท่านที่จะจัดการเทศนาหรือสับสคริพชั่น (เรี่ยไร) อย่างไรแล้วแต่ท่าน สุดแต่ให้การนั้นสำเร็จ ถ้าเงินจะเหลือก็คงยกไว้เป็นทุนสำหรับพระอารามที่จะได้ซ่อมแซมต่อไป เมื่อได้ทำการปฏิสังขรณ์แล้วคิดด้วยเกล้า ฯ ว่าจะต้องจัดการรักษาทีเดียว ในบริเวณวัดเป็นที่กว้างขวาง ท่าทางเป็นส่วนอยู่แล้วก็จะทำเป็นสวนแลซ่อมภูเขาให้คงดี ส่วนศาลาด้านตะวันตกแลด้านใต้ ๘ หลังนั้น สมเด็จพระวันรัตได้ซ่อมหลังคาไว้ ๒ หลังแล้ว ยังไม่ได้ซ่อมอีก ๖ หลัง จะซ่อมทำหลังคาใหม่ปูพื้นใหม่ทาสีและใส่ฝาเป็นโรงเรียน ได้คิดงบประมาณดูที่จะซ่อมหลังหนึ่งประมาณ ๑๒ ชั่ง ๓๐ บาท ๖ หลังเป็นเงิน ๗๔ ชั่ง ๒๐ บาท ที่ซ่อมหลังคาไว้แล้ว ๒ หลัง ที่จะทำพื้นทาสีและใส่ฝา ๒ หลัง ประมาณหลังละ ๖ ชั่ง รวมทั้ง ๘ หลังที่จะต้องซ่อมเป็นเงิน ๘๖ ชั่ง ๒๐ บาท จะได้รับพระราชทานใช้เงินบำเพ็ญพระราชกุศลนี้ด้วย

การรักษาบริเวณวิหารอุโบสถแลโรงเรียนนี้ จะได้รับใส่เกล้า ฯ คืนเลกวัดขอรับพระราชทานเงินสำหรับบำรุงและการรักษาปีละ ๒๔ ชั่ง เหมือนอย่างวัดพระเชตุพนแลวัดเทพศิรินทราวาส ในงบประมาณกรมสังฆการี และการบำรุงรักษาจะมอบถวายพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นศิริธัชสังกาศ เป็นผู้อุปการะแลจัดการรักษาทั่วไป แลจะมีการนมัสการพระศรีศากยมุนีประจำปี คือในวันขึ้น ๗,๘,๙ ค่ำเดือนยี่เสมอไป ถ้าเรี่ยไรได้ก็เป็นทุนสำหรับปฏิสังขรณ์พระอารามสืบต่อไป

ที่ ๒๙/๓๗๔๘ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

๑๑ มีนาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๓ (พ.ศ. ๒๔๓๗)

ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์

ด้วยหนังสือมาถึงกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ที่ ๔๒/๑๐๑๕๖ ลงวันที่ ๗ เดือนนี้ ว่าด้วยเรื่องที่จะปฏิสังขรณ์วัดสุทัศนเทพวราราม แลวัดพระเชตุพน แลส่งสำเนาหนังสือกระทรวงโยธาธิการ ประมาณการปฏิสังขรณ์วัดสุทัศน์ฯ เป็นจำนวนเงิน ๑๔๙,๖๓๖ บาท ๗๘ สตางค์ มาด้วยนั้น ได้รับทราบแล้ว เรื่องเงินปฏิสังขรณ์วัดสุทัศนเทพวราราม นี้ไม่ต้องลงในงบประมาณก็ได้ จะเป็นส่วนให้พิเศษ.

จ.ป.ร.

***วันที่ ๑ มิถุนายน รัตนโกสินทร์** ศก ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘)*

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ เสนาบดีกระทรวงธรรมการ มีหนังสือกราบทูลในพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ทรงทราบ ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระราชหัตถ์เลขาที่ ๑๙/๓๖๒๔ เรื่องปฏิสังขรณ์วัดสุทัศนเทพวรารามนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ จะพระราชทานเป็นส่วนพิเศษไม่ต้องลงในงบประมาณ.

***วันที่ ๕ เมษายน รัตนโกสินทร์** ศก ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙)*

หลวงเดชนายเวรกับนายพันได้ไปถามสมเด็จพระวันรัตตามพระราชกระแสที่จะพระราชทานไม้ขอนสัก สมเด็จพระวันรัตขอรับพระราชทานไม้ที่จะทำช่อฟ้าใบระกา คือใหญ่แลยาวตามที่จัดมาเพียง ๘ หรือ ๑๐ ต้น จึงสั่งกรมดำรงว่า ได้รับไม้ได้ขนาดเช่นที่จะต้องการให้

จ่ายให้สมเด็จพระวันรัต (ซึ่งมีปรากฏในหมายห้องเครื่องมหาดเล็กว่า) ด้วยพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ จางวางมหาดเล็กรับพระราชโองการใส่เกล้า ฯ สั่งให้หลวงเดชนายเวรกับนายพันมหาดเล็ก เชิญกระแสพระบรมราชโองการไปถามสมเด็จพระวันรัตว่า ในการปฏิสังขรณ์พระวิหารพระศรีศากยมุนีวัดสุทัศน์ ฯ นั้น ท่านจะต้องการไม้ขอนสักใช้ทำการอีกมากน้อยเท่าใด จะทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานตามสมควร สมเด็จพระวันรัตได้รับพระกระแสพระบรมราชโองการแล้วก็มีความยินดีเป็นอันมาก จึงมีบัญชาว่า จำนวนตัวไม้ที่จะต้องการใช้นั้นยังขาดอยู่อีกมาก ครั้นจะขอรับพระราชทานให้พอใช้ในคราวเดียวกันก็เห็นว่าในการที่จะปฏิสังขรณ์พระอุโบสถวัดอรุณราชวรารามนั้นยังจะต้องการใช้ไม้ใหญ่มากอยู่ เพราะฉะนั้น ท่านจึงผ่อนขอรับพระราชทานตัวไม้ที่สำคัญซึ่งหาที่ซื้อยาก คือจะทำช่อฟ้าใหญ่แลใบระกาเป็นต้น

ถ้าได้รับพระราชทานไม้ยาว ๖ วา ใหญ่ ๑๓ กำ ๔ ต้น ไม้ยาว ๔ วา ใหญ่ ๑๓ กำ ๔ ต้นเป็นพอ หรือได้รับพระราชทานไม้ยาว ๕ วา ใหญ่ ๑๓ กำ ๔ ต้น ไม้ยาว ๔ วา ใหญ่ ๑๓ กำ ๖ ต้น รวม ๑๐ ต้นเป็นพอ

วันที่ ๖ เมษายน รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙)

จึงมีพระราชเลขาถึงกรมหมื่นดำรงราชานุภาพ ว่าด้วยไม้ที่หัวเมืองลาวถวายในการปฏิสังขรณ์วัด ซึ่งฉันสั่งมหาดเล็กรายงานเรียนถามสมเด็จพระวันรัตว่า ต้องการใช้ในการปฏิสังขรณ์วัดสุทัศน์ ฯ เท่าไรนั้น

บัดนี้ได้ความว่า สมเด็จพระวันรัตต้องการไม้ขนาด ๑๓ กำ ยาว ๖ วา ๔ ต้น ยาว ๔ วา ๔ ต้น ถ้าไม่ได้ไม้ ๖ วา จะต้องการไม้ ๕ วา ๔ ต้น ๔ วา ๖ ต้น ได้รับไม้ได้ขนาดที่ต้องการให้จ่ายถวายสมเด็จพระวันรัตตามที่ว่านี้.

วันที่ ๑๒ กรกฎาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๕ (พ.ศ.๒๔๓๙)

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ถวายลิขิตรายงาน ในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ว่า ด้วยพระครูปลัดสัมพิพัฒนสุตาจารย์ได้จัดการปฏิสังขรณ์พระวิหารแต่มกราคม ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) ถึงพฤษภาคม ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) จ่ายเงินใช้ในจำนวนการรายเดือนสิ้นไป เงิน ๕๐ ชั่ง ได้คัดสำเนาถวายมาพร้อมลิขิต ขอให้นำความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท.

วันที่ ๑๕ กันยายน รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๕ (พ.ศ.๒๔๗๙)

กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ได้มีหนังสือมาถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์ ว่าด้วยหนังสือนำส่งสำเนาลิขิตพระครูปลัดสัมพิพัฒนสุตาจารย์วัดสุทัศน์ฯ ได้จัดการปฏิสังขรณ์พระวิหารหลวงแต่เดือนมกราคม ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) ถึงเดือนพฤษภาคม ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) เป็นจำนวนเงินที่สิ้นไป ๕๐ ชั่งถ้วนนั้น ได้นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายทราบฝ่าละอองธุลีพระบาท โปรดเกล้าฯ ว่า การปฏิสังขรณ์พระวิหารนี้ใช้เงินน้อยมากได้การมาก.

ที่ ๔๗๓๓ วันที่ ๑๑ ตุลาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙)

สมเด็จพระวันรัตได้มีลิขิตถึงพระยาวุฒิการบดี ด้วยกำหนดจะยกช่อฟ้ามุขเด็จด้านหน้ากับศาลาวิหารทิศคู่หน้าที่ทำไว้เสร็จแล้ว ณ วันที่ ๑๔ ตุลาคม ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙) ตรงกับวันพุธ ขึ้น ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ พอให้การที่จัดไว้แล้วเปลืองไป ครั้นจะรอรั้งไว้ยกพร้อมกับช่อฟ้ามุขประธานก็จะเนิ่นนานว่างการไป ขอให้นำความกราบบังคมทูลพระกรุณา ได้มีพระบรมราชานุญาตก่อน จึงจะไม่มีการผิดต่อราชการ เพราะการยกช่อฟ้าเป็นการต้องมีฤกษ์สังเขปตามควร.

แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๓ ตุลาคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๕ (พ. ศ. ๒๔๓๙)

เรียนเจ้าพระยาภาสกรวงศ์

ด้วยได้รับหนังสือเจ้าคุณลงวันที่ ๑๒ เดือนนี้ นำส่งสำเนาลิขิตสมเด็จพระวันรัต ขอพระบรมราชานุญาตในการที่จะยกช่อฟ้ามุขเด็จด้านหน้ากับศาลาวิหารทิศคู่หน้า ในวันที่ ๑๔ เดือนนั้น ได้นำกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว โปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ยกช่อฟ้ามุขเด็จกับศาลาวิหารทิศคู่หน้านั้นแล้ว กับทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ว่า มีพระราชประสงค์จะใคร่เสด็จทรงพระราชดำเนินไปทอดพระเนตรอยู่ แต่ทรงพระราชดำริเห็นว่า เพียงแต่ยกช่อฟ้ามุขเด็จยังไม่ควรแก่การ.

วันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙)

สมเด็จพระวันรัต ขอเจริญพรมายังเจ้าคุณวุฒิการบดี ด้วยมีกำหนดการไว้ว่า ณ วันที่ ๒๗ มีนาคม (ควรจะเป็นวันที่ ๑๗) ร.ศ. ๑๑๕ ตรงกับวันเพ็ญ เดือน ๔ จะได้ยกช่อฟ้ามุขประธาน พร้อมเสร็จทั้ง ๒ ด้าน การพระวิหารหลวงวัดสุทัศน์ ฯ ครั้งนี้เป็นการใหญ่พ้นกำลังที่จะทำได้ลำพังตน ขอเจ้าคุณได้กราบบังคมทูลให้ได้มีพระบรมราชานุญาตพระราชฤกษ์ ทรงพระราชทานทัพสัมภาระและหัตถกรรมนายงาน นายด้านตามหน้าที่ แลเครื่องพระราชพิธีพร้อมทุกประการ แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรด ฯ

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๔ มีนาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙)

เรียนเจ้าพระยาภาสกรวงศ์

ด้วยเจ้าคุณจดหมายที่ ๑๔๔/๘๒๔๗ ลงวันวานนี้ ส่งสำเนาลิขิตสมเด็จพระวันรัต ขอพระราชทานพระฤกษ์ แลพระบรมราชูปถัมภ์ในการยกช่อฟ้ามุขประธานพระวิหารวัดสุทัศน์ ฯ กำหนดวันเพ็ญเดือน ๔ นั้น ได้นำกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทแล้ว โปรดเกล้า ฯ ว่า การเรื่องนี้ให้เจ้าคุณบาดหมาย สั่งเจ้าพนักงานตามเลย ฤกษ์กลางเดือน ๔ นั้นดีแล้ว.

สมมตอมรพันธุ์

ห้องเวรกระทรวงวัง

วันที่ ๑๑ มีนาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙)

ข้าพระพุทธเจ้า ขอพระราชทานกราบบังคมทูลพระกรุณาทราบใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ด้วยกระทรวงธรรมการมีหนังสือมาว่า สมเด็จพระวันรัตกำหนดฤกษ์ยกช่อฟ้ามุขประธานพระวิหารวัดสุทัศน์ ฯ

ณ วันที่ ๑๗ มีนาคม แลขอนายหัตถกรรม นายด้าน นายงาน และเชือกรอกใช่ในงานนั้นตามที่ได้กราบบังคมทูลพระกรุณา แลทรงพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้วนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า การยกช่อฟ้านั้นเป็นการใหญ่ ถ้าจะบาดหมายให้เจ้าพนักงานไปจัดการ คงเป็นที่ขัดข้อง เพราะนายด้านนายงานแต่ก่อนเคยได้เบิกเชือกรอกใช้เสมอทุกคราว บัดนี้คลังเชือกตัดออกไม่มีเชือกรอก ครั้นจะจัดซื้อเชือกรอกใช่ในการครั้งหนึ่งเช่นนี้ ก็เห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า จะต้องลงทุนซื้อด้วยเงินไม่ต่ำกว่า ๒,๐๐๐ บาท เป็นที่เปลืองพระราชทรัพย์เปล่า เพราะใช่ในการคราวเดียว ประการหนึ่งที่จะให้ทันฤกษ์ที่สมเด็จพระ-วันรัตนั้นคงจะไม่ทันเป็นแน่ เพราะราชการในเดือนนี้มีมาก ทั้งวันก็จวน จึงเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่าถ้าเลื่อนฤกษ์ออกไป พอเสด็จพระราชดำเนินทรงประพาสประเทศยุโรปแล้วจึงคิดกะฤกษ์ใหม่จะได้ขอกำลังกรมทหารเรือช่วยยก แลกรมทหารเรือมีเครื่องมือบริบูรณ์แล้วเห็นด้วยเกล้า ฯ ดังนี้.

จะควรประการใดแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า ประวิตร วัฒโนดม

ที่ ๑๕/๑๗๐๓ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๑๒ มีนาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๕ (พ.ศ. ๒๔๓๙)

ถึงประวิตร วัฒโนดม ด้วยจดหมายวานนี้ ที่ ๔๙๖๙ เรื่องยกช่อฟ้ามุขประธานพระวิหารวัดสุทัศน์ ฯ ซึ่งกระทรวงธรรมการบอกกำหนดไปให้บาดหมายว่าเป็นการขัดข้องด้วยเครื่องใช้ไม่บริบูรณ์ ถ้าจะคิดตระเตรียมการคงจะไม่ทันกำหนดนั้น จะขอเลื่อนกำหนดต่อเสด็จแล้วจะได้ขอกำลังทหารเรือช่วยนั้นได้ทราบแล้ว ถ้าการล่าช้าไปจะเป็นเหตุให้งานอื่น ๆ พลอยค้างด้วย แต่ในเวลานี้กำลังมีการต่าง ๆ มาก จะรอพักไว้ไปยกเอาเดือน ๖ วิสาขะก็ได้ ถึงว่าเรือมหาจักรีต้องไป ผู้คนรอกว้านคงยังอยู่บริบูรณ์พอยกได้ ให้แม่เล็กไปยกก็ได้.

ปรมินทร์

ที่ ๖๗/๓๕๗ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒ มกราคม รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐)

นมัสการมายังเจ้าคุณสมเด็จพระวันรัต ทราบ

ด้วยเมื่องานสมโภชสิริราชสมบัติ เสมอด้วยรัชกาลที่ ๑ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ถวายเทศนา ทรงพระราชอุทิศวัตถุเป็นมูล สำหรับปฏิสังขรณ์พระอาราม บูชากัณฑ์เทศนาเป็นราคา ๒๘๐ ชั่งถ้วน แล้วทรงน้อมมาตั้งไว้เป็นมูลสำหรับปฏิสังขรณ์วัดสุทัศนเทพวราราม ได้มอบพระยาพิพิธโภไคสวรรย์ไว้แล้ว กาลก็ล่วงเลยมานาน ถ้าเจ้าคุณจะใช้จ่ายปฏิสังขรณ์มากน้อยเท่าใด ขอได้โปรดทำฎีกาหรือใบรับมอบให้

ไวยาวัจกรไปรับที่พระยาพิพิธโภไคสวรรย์ ณ โรงกสาปสิทธิการ ตามความประสงค์ของท่านเทอญ ฯ

วันที่ ๑ เมษายน รัตนโกสินทร์ศก ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑)

อาตมภาพ สมเด็จพระวันรัต วัดสุทัศนเทพวราราม

ถวายรายงานในจำนวนเงินที่ได้รับพระราชทานบูชาพระธรรมเทศนา ทรงพระราชอุทิศมาปฏิสังขรณ์พระวิหารวัดสุทัศนเทพวรารามนั้น ได้จัดการจำหน่ายมาตั้งแต่วันที่ ๒๒ กรกฎาคม ศก ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) ถึงวันที่ ๓๑ พฤษภาคม ศก ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) จำนวนการนั้นการช่อฟ้า โบกปูน หลังคาฝาผนังเสาเฉลียงกับได้ปฏิสังขรณ์วิหารสี่ทิศ สิ้นจำนวนเงินที่ทรงพระราชอุทิศ ๒๘๕ ชั่ง กับนิตยภัตของอาตมภาพ ๑๐ ชั่ง เงินสัปปุรุษ ๕ ชั่ง รวม ๓๐๐ ชั่งสิ้นไป แต่วันที่ ๓๐ พฤษภาคม ศก ๑๑๖ พ.ศ. ๒๔๔๐ ดังมีรายจำหน่ายแจ้งต่อไปนี้ :—

รายสิ่งของที่จ่าย	จำนวนเงิน
ซื้อไม้สัก	๔,๐๐๓ บาท ๔๘ อัฐ
ซื้อไม้ไผ่ป่า	๑,๑๘๘ บาท ๔๐ อัฐ
ซื้อจากตับ	๘๑ บาท ๓๒ อัฐ
ซื้อหวายพัสเดา	๔๕ บาท ๔ อัฐ
ซื้อปอกลีบ	๒๗ บาท ๓๒ อัฐ
ซื้อเชือกมนิลา	๑๐๙ บาท ๔๘ อัฐ

ซื้อน้ำมันยาง	๓๑	บาท	๒๔	อัฐ
ซื้อเครื่องเหล็กต่าง ๆ	๓๕๘	บาท	๔๐	อัฐ
ซื้อน้ำอ้อย	๑๐๐	บาท	–	อัฐ
ซื้อน้ำรัก	๑,๔๔๑	บาท	๓๒	อัฐ
ซื้อเครื่องสี	๔๔๕	บาท	๒๔	อัฐ
ซื้อกระเบื้องทราย	๒๘๓	บาท	๕๖	อัฐ
ซื้อกระเบื้องสี	๑,๙๘๔	บาท	๔๘	อัฐ
ซื้อปูนหิน	๙๕๓	บาท	–	อัฐ
ซื้อหลักแพ	๑๘๐	บาท	๘	อัฐ
ซื้อคร่าวนั่งร้าน	๓๒	บาท	–	อัฐ
ซื้อไม้ทุบเปลือก	๔๑	บาท	–	อัฐ
ซื้อกระจกสี	๒,๔๕๔	บาท	–	อัฐ
จ้างกองมหันตโทษเลื่อยไม้	๔๖๔	บาท	๑๖	อัฐ
จ้างจีนปั้นปูนทำบัว	๓๓๖	บาท	–	อัฐ
จ้างจีนโบกปูน	๑,๓๒๘	บาท	–	อัฐ
จ้างทำช่อฟ้าใบระกา	๑,๒๖๙	บาท	๑๖	อัฐ
จ้างประดับกระจก	๔๔๗	บาท	–	อัฐ
ช่างไม้รายวัน	๖,๙๙๓	บาท	๓๒	อัฐ
รวมเงิน	๒๔,๐๐๐	บาท	–	อัฐ

ถวายบัญชีรายเงินพระองค์เจ้ากินรี

ได้รับมาจำหน่ายตั้งแต่วันที่ ๑ มิถุนายน ศก ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐) ถึงวันที่ ๓๑ มีนาคม ศก ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๐)

มีรายการดังต่อไปนี้

รายการ	จำนวนเงิน
ค่าแรงงานรายวัน	๑,๘๒๐ บาท – อัฐ
ค่าแรงทำช่อฟ้าใบระกา	๓๒๐ บาท – อัฐ
ค่าแรงทำปูน	๑,๒๑๒ บาท ๘ อัฐ
ค่าประดับกระจก	๑๖ บาท ๒๘ อัฐ
ค่าแรงเลื่อยไม้	๑๖๗ บาท ๔๔ อัฐ
ค่าน้ำรัก	๑๔๐ บาท – อัฐ
กระจกสี	๑๐๖ บาท – อัฐ
กระเบื้องสี	๙๙๘ บาท – อัฐ
สีต่าง ๆ	๘๒ บาท – อัฐ
ตะปู	๓๖ บาท ๓๒ อัฐ
น้ำอ้อย	๕ บาท – อัฐ
ไม้ไผ่	๗ บาท – อัฐ
รวม	๑,๙๑๐ บาท ๔๘ อัฐ

กระทรวงธรรมการ

วันที่ ๒๑ มกราคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑)

กราบทูลในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์

ด้วยสมเด็จพระวันรัต แจ้งความกับข้าพระพุทธเจ้าว่า ได้ตั้งใจทำการปฏิสังขรณ์พระวิหารหลวงพระศรีศากยมุนีแลตลอดถึงพระระเบียงฉลองพระเดชพระคุณให้เสร็จโดยเต็มกำลังจะได้ถาวรไปได้นาน ท่านได้ดูการเอง ได้ทำการจริง ๆ ไม่มีการสะเพร่าสักแต่ว่าทำ ตั้งใจจะให้แล้ว ที่สุดสัมภาระของท่านที่มีอยู่ในกุฎีเท่าไรยอมลงให้ในการนี้ คงจะทำฉลองพระเดชพระคุณให้จนสำเร็จ เว้นเสียแต่สังขารจะไม่ให้เท่านั้น แต่ท่านมีความวิตกด้วยพระอุโบสถชำรุดมาก ในการที่ได้ซ่อมปฏิสังขรณ์มาแล้วนั้นทำแต่พอได้ ไม่ได้คิดจะให้ถาวร ขอให้เจ้าพนักงานในกระทรวงไปตรวจดู อย่าให้ท่านเกี่ยวข้องด้วย ท่านจะให้พระเทพโมลีนำตรวจในพระอุโบสถในสิ่งที่ชำรุดที่ควรจะทำเสียใหม่ ถ้าทิ้งไว้จะชำรุดหนักลง ส่วนท่านจะรับเป็นธุระไม่ได้ กลัวสังขารจะไม่อยู่ไปถึงได้ทำแล้ว ขออย่าให้ท่านไปเกี่ยวข้องในพระอุโบสถนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้สั่งให้ขุนพิสิษฐ์สรรพวิจารณ์ สารวัตรตรวจการในกระทรวงไปตรวจรายการที่ชำรุดแลกะประมาณราคาที่จะซ่อม สารวัตรได้ไปตรวจพร้อมด้วยพระเทพโมลียื่นรายงานแลรายการที่ชำรุดกะประมาณราคาสิ่งของแลค่าแรงที่จะซ่อม ตามสำเนารายงานแลรายการที่ถวายมาในที่นี้ด้วย ข้าพระ-พุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า ถ้าจะทิ้งไว้ก็คงจะชำรุดโทรมลงทุกวัน ผู้

ที่จะทำการปฏิสังขรณ์นี้ไม่มีใครดีกว่าสมเด็จพระวันรัต เพราะการที่ท่านทำอยู่นี้ทำโดยตั้งใจจริง ๆ ขอพระบารมีปกเกล้า ฯ มีพระราชดำรัสมอบให้ท่านเป็นตัวที่จะซ่อมทำ มัดเอาตัวท่านอย่าให้ท่านออกตัวได้ การคงสำเร็จและจะไม่เปลืองพระราชทรัพย์มาก ด้วยได้เห็นผลแล้ว การปฏิสังขรณ์ทำเป็นการจ้างแลการที่ให้พระทำนั้นผิดกันมากที่ไม่ได้ประสงค์หากำไร แลสิ่งของคงมีผู้ศรัทธาช่วยด้วยอีก ถึงจะซื้อก็ได้ราคาถูกกว่าที่คนอื่นซื้อ มีวัดพิชัยญาติ วัดมหาธาตุ แลวัดสุทัศน์เองเป็นตัวอย่างมาแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ดังนี้ จะควรประการใด แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า

ภาสกรวงศ์

(*รายงานตรวจการชำรุดแลที่จะซ่อมแซมพระอุโบสถวัดสุทัศน์ ฯ ได้คัดลงไว้แล้วในหน้า ๒๒ บรรทัด ๖*)

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

๒๘ มกราคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑)

ถึงกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ด้วยเจ้าพระยาภาสกรวงศ์มีหนังสือมาว่าด้วยสมเด็จพระวันรัตแจ้งว่า พระอุโบสถที่วัดสุทัศน์ชำรุด ขอให้เจ้าพนักงานไปตรวจ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ได้ให้เจ้าพนักงานไปทำรายงานมายื่นว่า ในการที่จะซ่อมพระอุโบสถนี้ ค่าแรงรวมทั้งสิ้นเป็นเงิน ๒๘๕ ชั่ง ๖๐ บาท ถ้าทิ้งไว้ก็จะชำรุดมาก ฉันเห็นว่าการที่จะ

ซ่อมพระอุโบสถนี้คงต้องทำ จะมีเงินทำการในปีนี้ได้หรือไม่ ถ้ายังไม่พอก็รอไป.

หอรัษฎากรพิพัฒน์

วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑)

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ดำรัสสั่งโดยพระราชหัตถเลขา ที่ ๑๗๒/๑๐๖๕ ลงวันที่ ๒๘ มกราคม ร.ศ. ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑) โปรดเกล้า ฯ ในเรื่องเงินที่จะซ่อมพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม ว่าจะมีเงินพอซ่อมได้หรืออย่างไรนั้น

ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ฯ ว่า เวลานี้ก็จวนจะสิ้นปีอยู่แล้ว ถ้าแม้จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ทำต่อ ศก ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) ได้ จะเป็นการสมควร.

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า

ข้าพระพุทธเจ้า

มหิศรราชหฤทัย

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ ศก ๑๑๗ (พ.ศ. ๒๔๔๑)

ถึงเจ้าพระยาภาสกรวงศ์

ด้วยตามความในหนังสือ ซึ่งมีมา ที่ ๑๕๕/๒๕๗๕ ลงวันที่ ๒๑

เดือนก่อน เรื่องพระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวรารามชำรุด ขอให้มอบให้สมเด็จพระวันรัตเป็นผู้จัดการปฏิสังขรณ์นั้น ได้ทราบแล้ว การที่พระอุโบสถชำรุดนี้ เห็นว่าคงจะต้องทำ จึงได้มีหนังสือสอบถามไปยังกระทรวงพระคลังถึงเรื่องเงินว่าจะมีทำการในปีนี้ได้หรือไม่ ถ้ายังไม่พอก็ต้องรอไป บัดนี้ ก็ได้รับหนังสือกระทรวงการคลังแจ้งว่า เวลานี้จวนจะสิ้นปีอยู่แล้ว ถ้าเลื่อนไปทำใน ศก ๑๑๘ พ.ศ. ๒๔๔๒ ได้ **จะเป็นการสมควร** คลังเขาพูดเช่นนี้ การที่ปฏิสังขรณ์ได้พูดกับสมเด็จพระวันวัตท่านออดแอดว่าชรา ก็ได้บอกว่าให้หัดพระเทพโมลีต่อไป ทีประหนึ่งว่ารับอยู่แล้ว ให้พูดกันเสียให้ตกลง แล้วก็ต้องงบประมาณพอสมควรชั่วปีหนึ่ง.

เรื่องซ่อมศาลาปริยัติธรรม

รับวันที่ ๒๔ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒)

เจ้าพระยาภาส ฯ ที่ ๑๓๗ ลงวันที่ ๒๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒) ทูลเกล้า ฯ ถวายสำเนาตัวอย่าง และรายกะประมาณศาลา วัดสุทัศน์ ฯ ซึ่งจะทำเป็นที่เรียนพระปริยัติธรรม รวม ๘ หลัง เงิน ๑๑,๙๐๐ บาท เห็นว่าเงินมากกว่าที่จะทรงอุดหนุนในระหว่างปีจึงได้กะลงในงบประมาณกรมสังฆการี สำหรับศก ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓)

พระบรมราชกระแส

สังเกตว่ามากหลัง กลัวจะไม่มีเงินให้ เห็นควรแบ่งทำไปทีละหลัง

สองหลัง แลการทำมากถึงเท่านั้น พระสงฆ์จะมาเรียนสักกี่ร้อย แล กำหนดที่แน่จริง ๆ เดี๋ยวนี้ว่าถ้าทำขึ้นจะมีมาเรียนสักเท่าใด เจ้าพระยา ภาส ฯ จะบอกได้หรือไม่ ขอให้กำหนดเอาแต่ที่จะต้องใช้จริง ๆ อย่า ให้เปนแต่ทำให้เปนการใหญ่โต ตึงตังแล้วก็เงียบไป การซึ่งเจ้าพระยา ภาส ฯ มาว่างบประมาณไม่สำเร็จได้เพราะไม่มีประมาณ การทำแต่โครง มาโต ๆ จนไม่มีใครแลเห็นว่าจะสำเร็จ พึ่งแล้วอึดใจทุกเรื่อง ถ้าขืน อนุญาตให้ก็ไม่สำเร็จจริง ๆ ด้วย เหมือนอย่างโรงเรียนวัดชนะสงคราม ทำปีเดียว ๒ หลังก็มาก จะแบ่งทำแต่อังกฤษก่อนให้สำเร็จเช่นนี้ก็จะมี ท่าทางที่จะอนุญาตมากกว่า ให้จดหมายตอบเจ้าพระยาภาส ฯ ไป แต่ ต้นหนังสือนี้ให้นำไปที่ประชุม ฯ

กรมราชเลขานุการ

พระราชทานวันที่ ๕ เมษายน ร.ศ. ๑๑๙ (พ.ศ. ๒๔๔๓)

เรื่องรายงานการกะประมาณซ่อมศาลา

ที่ ๒๓๗/๖๐๒๗ *วันที่ ๒๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๘ (พ.ศ. ๒๔๔๒)*

กราบทูลในพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์ ทราบฝ่า พระบาท

ด้วยศาลาวัดสุทัศน์ ฯ ซึ่งสมเด็จพระวันรัตขอพระบรมราชูปถัมภ์ เพื่อซ่อมทำเปนที่เรียนพระปริยัติธรรมนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรด เกล้า ฯ ให้กะประมาณรายการที่จะซ่อมทำเปนที่เรียนพระปริยัติธรรม จึงได้ขอให้กรมโยธามาตรวจศาลาตามที่ชำรุดมากบ้างน้อยบ้าง กะราย

การประมาณที่จะซ่อม ทำเป็นหลัง ๆ ศาลา ๕ ห้อง ๔ หลัง ๆ หนึ่ง เงิน ๑,๖๐๐ บาท หลังหนึ่ง ๑,๒๐๐ บาท ๒ หลัง ๆ ละ ๑,๑๐๐ บาท ศาลา ๗ ห้อง ๔ หลัง ๆ หนึ่ง ๑,๗๐๐ บาท หลังหนึ่ง ๑,๒๐๐ บาท หลังหนึ่ง ๒,๖๐๐ บาท หลังหนึ่ง ๑,๔๐๐ บาท รวม ๘ หลัง เป็นเงิน ๑๑,๙๐๐ บาท เป็นเงินมากกว่าที่จะทรงอุดหนุนในเงินการพระราชกุศลระหว่างปี ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้กะลงในงบประมาณการจรกรมสังฆการีสำหรับศก ๑๑๙ เพราะเป็นปฏิสังขรณ์พระอารามหลวงสำหรับแผ่นดินอยู่เหมือนกัน ข้าพระพุทธเจ้าได้คัดสำเนาตัวอย่างศาลาและรายการที่กรมโยธา ทำยื่นถวายในนี้ด้วย เพื่อจะได้รับพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ในการตรวจงบประมาณ เมื่อตกลงประการใดแล้ว สมเด็จพระวันรัต ขอพระราชทานให้พระเทพโมลีเป็นผู้จัดการซ่อมปฏิสังขรณ์ศาลาเรียนเหล่านี้แทนท่าน ฯ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรดเกล้า ฯ

ภาสกรวงศ์

รายการตรวจซ่อมทำศาลาวัดสุทัศน์ ฯ ๘ หลังของกรมโยธาธิการ

ที่ ๑ ศาลา ๕ ห้อง มีเฉลียงรอบ กว้าง ๙.๐๐ ม. ยาว ๑๙.๐๕ ม. สูงถึงขื่อ ๕.๐๐ ม. หลังคามุงกระเบื้องไทย ชำรุดมากต้องรื้อออก ไม้เชิงกลอนด้านหลังหลุดหายต้องทำใส่ใหม่ ไม้เครื่องบนผ้าที่เฉลียงชำรุดมาก ต้องเปลี่ยนใหม่ ที่ชำรุดเล็กน้อยต้องตัดต่อให้ดีแล้วมุงกระเบื้องตามเดิม ปูนเชิงกลอนตะเข้ปั้นลมชำรุด ต้องซ่อมแล้วทาน้ำปูน

ทั่วไป พื้นของเดิมในร่วมแลเฉลียงไม่เสมอกัน ปูอิฐตามแบบดาดปูนทรายชำรุด หลุมบ่อต้องรื้อหินขอบออก ก่อขอบถมพื้นเฉลียงให้สูงเท่ากับพื้นในร่วมแลปูอิฐตามแบบดาดปูนซีเมนต์ใหม่ ผนังและเสาชำรุดแตกร้าวต้องซ่อมแล้วทาน้ำปูน ในร่วมมีฝาลูกกรงกั้น ๓ ห้องต้องรื้อออก หว่างเสาเฉลียง ๓ ด้าน ต้องทำฝาไม้สักประตูหน้าต่างใส่ใหม่แล้วทาสีทั่วไป คิดค่าแรงสิ่งของเสร็จ ๑ หลัง เงิน ๑,๖๐๐ บาท

ที่ ๒ ศาลา ๕ ห้อง มีเฉลียงรอบ กว้าง ๙.๐๐ ม. ยาว ๑๙.๐๕ ม. สูงถึงขื่อ ๕.๐๐ ม. หลังคามุงกระเบื้องไทยชำรุดเล็กน้อยต้องแซมกระเบื้อง ปูนเชิงกลอนตะเข้บั้นลม ต้องซ่อมแล้วทาปูนทั่วไป พื้นของเดิมในร่วมแลเฉลียงไม่เสมอกัน ดาดปูนทรายชำรุดเป็นหลุมบ่อต้องรื้อหินขอบออก ก่อขอบถมพื้นเฉลียงให้สูงเท่ากับพื้นในร่วมแล้วปูอิฐตามแบบดาดปูนซีเมนต์ใหม่ ผนังแลเสาชำรุดแตกร้าวต้องซ่อมแล้วทาน้ำปูน หว่างเสาเฉลียง ๓ ด้าน ต้องทำฝาไม้สักมีประตูหน้าต่างใส่ใหม่แล้วทาสีทั่วไป คิดค่าแรงแลสิ่งของเสร็จ ๑ หลัง เป็นเงิน ๑,๒๐๐ บาท

ที่ ๓–๔ ศาลา ๕ ห้องเฉลียงรอบกว้าง ๙.๐๐ ม. ยาว ๑๙.๐๐ ม. สูงถึงขื่อ ๕.๐๐ ม. หลังคามุงกระเบื้องไทย ชำรุดเล็กน้อย ต้องแซมกระเบื้อง ลายปูนปั้นที่อกไก่ บั้นลมตะเข้ชำรุดเล็กน้อยต้องซ่อมเหมือนของเดิมแล้วทาน้ำปูนทั่วไป พื้นของเดิมในร่วมแลเฉลียงไม่เสมอกัน ปูอิฐตามแบบดาดปูนทราย ชำรุดแตกร้าว ต้องรื้อหินอ่อนขอบออก ก่อขอบถมพื้นเฉลียงให้สูงเท่ากับพื้นในร่วม แล้วปูอิฐตามแบบดาดปูนซีเมนต์ใหม่ ผนังและเสาแตกร้าวเล็กน้อยต้องซ่อมแลทาน้ำปูน หว่าง

เสาเฉลี่ยง ๓ ด้าน ต้องทำฝาไม้สักมีประตูหน้าต่างใส่ใหม่แล้วทาสีทั่วไป คิดค่าแรงค่าสิ่งของเสร็จ เงิน ๑,๑๐๐ บาท ๒ หลัง

ที่ ๕ ศาลา ๗ ห้องมีเฉลียงรอบกว้าง ๘.๘๕ ม. ยาว ๒๔.๔๕ ม. สูงถึงขื่อ ๕.๐๐ ม. หลังคามุงกระเบื้องไทย ชำรุดมากต้องรื้อออก ไม้เชิงกลอนด้านหน้าชำรุดผุแลหลุดหาย ไม้เครื่องบนผ้ำเฉลียงชำรุดมากต้องเปลี่ยนใหม่ ที่ชำรุดเล็กน้อย ต้องตัดต่อให้ดีแล้วมุงกระเบื้องตามเดิม ปูนเชิงกลอนตะเข้บั้นลมชำรุด ต้องซ่อมแล้วทาน้ำปูนใหม่ทั่วไป พื้นของเดิมในร่วมแลเฉลียงไม่เสมอกัน ปูอิฐตามแบบดาดปูนทรายชำรุดแตกร้าวต้องรื้อหินขอบออก ก่อขอบถมพื้นเฉลียงให้สูงเท่ากับพื้นในร่วมแล้วปูอิฐตามแบบดาดปูนซีเมนต์ใหม่ ผนังและเสาแตกร้าวเล็กน้อยต้องซ่อมแล้วทาน้ำปูน หว่างเสาแลเฉลียง ๓ ด้านต้องทำฝาไม้สักมีประตูหน้าต่างใส่ใหม่แล้วทาสีทั่วไป คิดค่าแรงค่าสิ่งของเสร็จ ๑ หลัง ๑,๗๐๐ บาท

ที่ ๖ ศาลา ๗ ห้องมีเฉลียงรอบกว้าง ๘.๘๕ ม. ยาว ๒๔.๔๕ ม. สูงถึงขื่อ ๕.๐๐ ม. หลังคามุงกระเบื้องไทยชำรุดเล็กน้อยต้องแซมกระเบื้อง ลายปูนบั้นที่อกไก่บั้นลมตะเข้ชำรุดเล็กน้อย ต้องซ่อมเหมือนของเดิมแล้วทาน้ำปูนทั่วไป พื้นของเดิมในร่วมแลเฉลียงไม่เสมอกัน ดาดปูนทรายชำรุดเล็กน้อย ต้องรื้อหินขอบออกก่อขอบถมพื้นเฉลียงให้สูงเท่ากับพื้นในร่วม แล้วปูอิฐตามแบบดาดปูนซีเมนต์ใหม่ ผนังและเสาแตกร้าวต้องซ่อมทาน้ำปูน หว่างเสาเฉลียงมีฝาไม้สิงคโปร์ คร่าวไม้สักทาสีต้องรื้อออก ทำฝาไม้สักมีประตูหน้าต่างใส่ใหม่แล้วทาสีทั่วไป คิดค่าแรง

ค่าสิ่งของเสร็จ ๑ หลังเงิน ๑,๒๐๐ บาท

ที่ ๗ ศาลา ๗ ห้องเฉลียงรอบกว้าง ๘.๘๕ ม. ยาว ๒๘.๔๕ ม. สูงถึงขื่อ ๕.๐๐ ม. หลังคามุงกระเบื้องไทยชำรุดมากต้องรื้อออก ไม้เชิงกลอนด้านหน้าด้านหลังชำรุดผุต้องเปลี่ยนใหม่ ไม้เครื่องบนผ้าสะพานเฉลียงชำรุดมากต้องเปลี่ยนใหม่ ที่ชำรุดเล็กน้อยต้องตัดต่อให้ดีแล้วมุงกระเบื้องตามเดิม กลอนตะเข้บั้นลมชำรุดมากต้องซ่อมแล้วทาน้ำปูนใหม่ทั่วไป พื้นของเดิมในร่วมแลเฉลียงไม่เสมอกัน ในร่วมกระเบื้องหน้าวัวที่เฉลียงปูอิฐดาดปูนทรายชำรุดแตกร้าวต้องรื้อกระเบื้องและหินขอบออกก่อขอบถมพื้นเฉลียงให้สูงเท่ากับพื้นในร่วม แล้วปูอิฐตามแบบดาดปูนซีเมนต์ใหม่ ผนังกั้นห้องและที่เฉลียงต้องรื้อออก ผนังด้านหลังแลเสาชำรุดแตกร้าวต้องซ่อมและทาน้ำปูน หว่างเสาเฉลียง ๓ ด้านต้องทำฝาไม้สักมีบานประตูหน้าต่างใส่ใหม่แล้วทาสีทั่วไป คิดค่าแรงค่าสิ่งของเสร็จ ๑ หลัง เงิน ๑,๖๐๐ บาท

ที่ ๘ ศาลา ๗ ห้องมีเฉลียงรอบ กว้าง ๘.๘๕ ม. ยาว ๒๔.๔๕ ม. สูงถึงขื่อ ๕.๐๐ ม. หลังคามุงกระเบื้องไทยชำรุดมากต้องรื้อออก ไม้เชิงกลอนด้านหน้าด้านหลังชำรุดผุแลหลุดหายต้องทำใหม่ ไม้เครื่องบนผ้าสะพานเฉลียงที่ชำรุดมากต้องเปลี่ยนใหม่ ที่ชำรุดเล็กน้อยต้องตัดต่อให้ดีแล้วต้องก่ออิฐถือปูน บนไม้สะพานมุงหลังคากระเบื้องตามเดิม ปูนอกไก่เชิงกลอนตะเข้บั้นลมชำรุดมาก ต้องซ่อมแล้วทาปูนใหม่ทั่วไป พื้นในร่วมแลเฉลียงไม่เสมอกัน ปูอิฐตามแบบดาดปูนทรายชำรุดเป็นหลุมบ่อ ต้องรื้อหินขอบออกก่อขอบกับพื้นเฉลียงให้สูงเท่ากับพื้นในร่วม

แล้วปูอิฐตามแบบคาดปูนซีเมนต์ใหม่ ผนังเสาชำรุดมากต้องซ่อมแล้วทาน้ำปูนใหม่ หว่างเสาเฉลียง ๓ ด้านต้องทำฝาไม้สัก มีประตูหน้าต่างใส่ใหม่แล้วทาสี คิดค่าแรงค่าสิ่งของเสร็จ ๑ หลัง เงิน ๒,๔๐๐ บาท รวมทั้งสิ้น เงิน ๑๑,๙๐๐ บาท

การก่อสร้างบูรณปฏิสังขรณ์

สมัยสมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทวมหาเถร)

พ.ศ. ๒๔๕๒ หลังคาพระอุโบสถชำรุด เพราะถูกอสุนีบาต เนื่องจากเดิมไม่มีสายล่อฟ้า จึงได้จัดการบูรณปฏิสังขรณ์ส่วนที่ชำรุดเสียหายให้ดีตามเดิม

เปลี่ยนและซ่อมบานและกรอบประตูที่กำแพงแก้วเขตพัทธสีมา ๘ ประตู แล้วเขียนภาพด้วยสีน้ำมัน

พ.ศ. ๒๔๗๔ ซ่อมพระวิหารคด เปลี่ยนตัวไม้และกระเบื้องที่ผุ เปลี่ยนช่อฟ้าใบระกาที่ชำรุดบางตัว ลงรักประดับกระจกใหม่ ทาสีและปิดทองลายฉลุที่เพดานและขื่อทั้งหมด เปลี่ยนคันทวยปิดทองประดับกระจกใหม่ ประตูวิหารคดด้านนอกเขียนลายรดน้ำ ด้านในเขียนภาพสีน้ำมัน

ซ่อมศาลาทิศ ๔ หลัง เปลี่ยนตัวไม้ที่ผุ เปลี่ยนกระเบื้องใหม่ ๒ หลัง เปลี่ยนช่อฟ้าใบระกา ลงรักประดับกระจกใหม่ เพดานทาสีและปิดทองลายฉลุใหม่

ซ่อมมุขเด็จพระวิหารใหญ่ เปลี่ยนตัวไม้ที่ผุ ร่นระแนง เปลี่ยนกระเบื้องที่ผุ เปลี่ยนช่อฟ้าใบระกามุขเด็จบางตัว ปิดทองลายฉลุมุขเด็จ และปิดทองประดับกระจกบัวหัวเสา

ปิดทองติดกระจกหน้าบันพระวิหารและหน้าบันมุขเด็จตลอดกระทั่งรังผึ้งและสาหร่ายด้านหน้าด้านหลัง

สมัยพระมงคลราชมุนี (สนธิ์ ยติธโร)

ผู้รักษาการในตำแหน่งเจ้าอาวาส

พ. ศ. ๒๔๘๘ เปลี่ยนช่อฟ้าพระวิหารใหญ่และมุขเด็จบางตัว

สมัยสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โสม ฉนฺนมหาเถร)

พ.ศ. ๒๔๘๙ ย้ายเก๋งที่ตั้งอยู่บนแท่นศิลาเบื้องพระพักตร์พระพุทธศรีศากยมุนีภายในพระวิหารลงมาตั้งไว้ข้างล่างบริเวณพระวิหารด้านหน้า โดยเป็นพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล พระองค์ได้เสด็จมาทอดพระเนตรเขตพุทธาวาสวัดสุทัศน์ ฯ โดยมีพระครูจุลคณานุศาสน์ (*ปัจจุบันเป็นพระราชาคณะที่ พระราชวิสุทธาจารย์*) เป็นผู้นำเสด็จเข้าไปในพระวิหาร ทรงทอดพระเนตรเห็นเก๋งจีนซึ่งตั้งอยู่เบื้องพระพักตร์พระพุทธศรีศากยมุนี จึงรับสั่งว่าเก๋งนี้ตั้งบังความงามขององค์พระ หากย้ายไปไว้ที่อื่นจะดี

พ. ศ. ๒๔๙๔ ซ่อมพระอุโบสถ เปลี่ยนช่อฟ้าใบระกาและตัวไม้ที่ผุบางตัว ประตูเขียนลายรดน้ำ ซุ้มประตูปิดทองประดับกระจกใหม่

ต่อมาหลังคาพระวิหารรั่ว ทำให้จิตรกรรมฝาผนังลอกเลอะเลือน จึงได้จัดการรื้อกระเบื้อง ใช้สังกะสีมุงแล้วตีระแนงทับแล้วมุงกระเบื้องอีกชั้นหนึ่ง (*เฉพาะ*

หลังคาชั้นลดที่คลุมฝาผนัง)

พ.ศ. ๒๕๐๐ ดำเนินการก่อสร้างตึก **"ฉันนานุสรณ์"** ใช้เป็นห้องสมุดประชาชน

พ.ศ. ๒๕๐๒ เปลี่ยนช่อฟ้าใบระกาพระวิหารคดทั้งหมด ทาสีติดกระจกใหม่

พ.ศ. ๒๕๐๔ เปลี่ยนกระเบื้องหลังคาศาลาลอยหน้าพระวิหาร และศาลาดินด้านข้าง จากกระเบื้องดินเผาเป็นกระเบื้องเคลือบ

ฯลฯ

สมัยพระธรรมวิสุทธาจารย์ (เสงี่ยม จนฺทสิริ)

พ.ศ. ๒๕๐๖ ซ่อมสัตตมหาสถาน ซึ่งเป็นปูชนียสถานแทนเจดีย์ โดยก่ออิฐถือปูนในส่วนที่ชำรุดแล้วถือปูนผิวทั้งหมด

พ.ศ. ๒๕๐๗ เปลี่ยนกระเบื้องหลังคาพระปริยัติธรรม ๒ หลัง จากกระเบื้องดินเผาและกระเบื้องซีเมนต์เป็นกระเบื้องเคลือบ

ล้างสุ ปิดทองบางส่วนพระพุทธศรีศากยมุนีและพระพุทธตรีโลกเชษฐ์

พ.ศ. ๒๕๐๘ เปลี่ยนกระเบื้องหลังคาศาลาพระปริยัติธรรมหลังต่อไป โดยเปลี่ยนจากกระเบื้องดินเผาและกระเบื้องซีเมนต์เป็นกระเบื้องเคลือบ

ฯลฯ

วัดสุทัศน์มีเจดีย์ ?

เจดีย์คืออะไร ? ตามความเห็นของประชาชนส่วนใหญ่มักจะมีความเห็นจำเพาะเจาะจงแต่เพียงว่า เจดีย์นั้นจะต้องเป็นรูปกลม ๆ มีสัณฐานทรงกรวย ที่เห็นกันทั่ว ๆ ไปนั้นมีทั้งรูปเล็กและสูงใหญ่ แล้วแต่กำลังปัจจัยของผู้สร้าง และเจดีย์ที่พวกเรามอง ๆ เห็นกันแบบนี้ มีอยู่ทั่ว ๆ ไปในประเทศไทยและต่างประเทศที่นับถือพุทธศาสนา ปรากฏ-การณ์ตามที่ตนได้พบเห็นอยู่ทั่ว ๆ ไปนี้แหละ จึงได้ปักใจเชื่อว่า พระเจดีย์จะต้องมีรูปอย่างนั้นเพียงอย่างเดียว ถ้ามีรูปเป็นอย่างอื่น ๆ แล้วถือว่าไม่ใช่เจดีย์ ตามที่กล่าวมานี้อาจสรุปได้ว่า เป็นเพราะสิ่งแวดล้อมทำให้เชื่ออย่างนั้น คือ พวกเราจะไปสถานที่ใด ๆ ก็จะแลเห็นแต่เจดีย์มีรูปร่างลักษณะอย่างเดียวกัน ไม่เห็นที่จะมีลักษณะผิดแผกแตกต่างกันออกไปแต่อย่างไรเลย จะผิดกันอยู่บ้างก็แต่เพียงรูปร่างลักษณะ คือถ้าเล็กก็จะมีสัณฐานต่ำ ถ้าใหญ่ก็จะมีสัณฐานสูงมากขึ้นตามส่วน ต่อไปนี้จะขอนำเอาเจดีย์ต่าง ๆ ที่มีปรากฏอยู่ตามหลักฐานในพระพุทธศาสนามากล่าวไว้แต่เพียงสังเขป พอให้ท่านผู้อ่านเข้าใจเท่านั้น

ตามหลักฐานของพระพุทธศาสนา เดิมทีเดียวมีเจดีย์อยู่เพียง ๒ อย่าง คือ ธาตุเจดีย์ ๑ บริโภคเจดีย์ ๑ และตอนหลัง ๆ ได้เพิ่มธรรมเจดีย์อีก ๑ และอุทเทสิกเจดีย์อีก ๑ รวมเจดีย์เป็น ๔ อย่างคือ

๑. ธาตุเจดีย์ นั้นได้แก่พระอุณหิส ๑ พระเขี้ยวแก้ว ๔ พระรากขวัญ ๒ ทั้ง ๗ พระองค์นี้คงสภาพอยู่อย่างเดิมไม่ได้ทำลาย ส่วน

พระบรมสารีริกธาตุที่ทำลายแบ่งออกได้เป็น ๓ สัณฐาน คืออย่างใหญ่นั้นมีประมาณเท่าเมล็ดถั่วแตก กำหนดโดยสีมีวรรณอันเหลืองดุจสีทอง ขนาดอย่างกลางมีประมาณเท่าเมล็ดข้าวสารหัก มีวรรณดุจสีแก้วผลึก ขนาดอย่างเล็กนั้นเท่าเมล็ดพันธุ์ผักกาด มีวรรณดุจสีดอกพิกุล ถ้าจะประมวลพระบรมสารีริกธาตุ ๓ สัณฐานได้ ๑๖ ทะนาน พระบรมธาตุขนาดใหญ่ตวงได้ ๕ ทะนาน ขนานกลางตวงได้ ๕ ทะนาน ขนาดเล็กตวงได้ ๖ ทะนาน (*ทะนานหนึ่งเล็กโตขนาดไหน ข้าพเจ้าไม่ทราบ ทราบแต่เพียงว่า ๒ ทะนานเท่ากับ ๑ โทณ โทณนี้เป็นมาตราชั่งตวงของอินเดียโบราณ*) พระบรมสารีริกธาตุตามที่กล่าวมานี้ ทางวัดสุทัศน์ ฯ มิได้สร้างเจดีย์บรรจุพระบรมสารีริกธาตุไว้ ฉะนั้นเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุตามที่ท่านเห็นอยู่ทั่ว ๆ ไป จึงไม่ปรากฏรูปให้ท่านเห็นในบริเวณวัดสุทัศน์ ฯ *พระสถูปเจดีย์ที่บรรจุสารีริกธาตุ* ถึงจะไม่ปรากฏรูปให้เห็นในบริเวณวัดสุทัศน์ ฯ แต่ก็มีเจดีย์อีกรูปหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนาบริโภคเจดีย์ขึ้นเรียกว่าสัตตมหาสถาน ฯ

๒. บริโภคเจดีย์ นี้มีอยู่ในบริเวณวัดสุทัศน์ ฯ ที่เรียกว่า *สัตตมหาสถาน* อยู่ด้านถนนอุนากรรณ ตรงข้าม ร. ร. เบญจมราชาลัย พระนคร

บริโภคเจดีย์นั้น ได้แก่สังเวชนียสถานทั้ง ๔ ตำบล รอยพระพุทธบาท, สถูป, อังคารสถูป แลพุทธบริโภคแห่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีบาตร, บริขาร, ธมกรก, เสนาสนะ มีเตียงตั่งกุฎีวิหารด้วยสำเร็จพระอิริยาบถมี นั่ง นอน เป็นอาทิ จัดเป็นบริโภคเจดีย์

สังเวชนียสถานทั้ง ๔ ตำบลนั้นได้แก่

๑. สถานที่ ที่พระตถาคตเจ้าได้ประสูติ

๒. สถานที่ ที่พระตถาคตเจ้าได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ

๓. สถานที่ ที่พระตถาคตเจ้าได้ให้พระอนุตตรธรรมจักรให้เป็นไป

๔. สถานที่ ที่พระตถาคตเจ้าได้เสด็จดับขันธ์ปรินิพพานแล้ว

สถานที่ทั้ง ๔ ตำบลนี้เป็นสถานที่ควรจะดูแล ควรจะให้เกิดสังเวชสลดจิตของกุลบุตรกุลธิดาผู้มีศรัทธาเชื่อมั่น ทรงแสดงอำนาจแห่งประโยชน์ว่า ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา แลสาธุชนผู้มีศรัทธาเชื่อมั่นแล้ว จักมายังสังเวชนียสถาน ๔ ตำบลนั้นด้วยความเชื่อว่า "พระตถาคตเจ้าเกิดแล้ว ณ ที่นี้ ได้บรรลุพระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ณ ที่นี้ ได้ให้พระอนุตรธรรมจักรเป็นไปแล้ว ณ ที่นี้ ได้เสด็จดับขันธ์ปรินิพพานแล้ว ณ ที่นี้ ชนทั้งหลายเหล่าใดเหล่าหนึ่งจาริกไปยังเจดียสถานทั้ง ๔ จักเป็นผู้มีจิตเลื่อมใส เมื่อได้ทำกาลกิริยาตายลงไปแล้ว ชนทั้งหลายเหล่านั้นจักเข้าถึงซึ่งสุคติโลกสวรรค์" สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงสถานทั้ง ๔ ตำบลนี้ว่า เป็นที่ควรให้เห็น ควรให้เกิดสังเวชของกุลบุตรกุลธิดา ดังนี้

กถาแสดงเรื่องปรินิพพานแห่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น ควรจะเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชสลดจิต แลไม่ควรตั้งอยู่ในความประมาทของสาธุชนบัณฑิตชาติ ผู้สดับแล้วโดยอาการอ่อนน้อม จักได้หยั่งรู้

ตามสภาพของความเป็นจริงแห่งสังขาร โดยความเป็นอนิจจตาทิธรรม มิได้มีความถาวรมั่นคงอยู่ได้ ล้วนแต่เป็นของมีความวิปโยคปรวนแปร เปลี่ยนแปลงแปรผันเสื่อมสิ้นไปเป็นของธรรมดา เพราะว่าอันสังขารร่างกายที่มีเวทนา สัญญา แลเจตสิกธรรมครองอยู่นี้ ย่อมตกอยู่ภายใต้อำนาจของชรา พยาธิ มรณะ เข้าครอบงำแต่ฝ่ายเดียว มิได้มีผู้ใดจะสามารถล่วงพ้นไปได้ แม้แต่พระองค์พระตถาคตทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นพระศาสดาเอก แลเป็นผู้ประเสริฐในโลกทั้งสาม มิได้มีผู้ใดจะเทียบเปรียบปานได้ ก็ยังมาเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน มิถาวรมั่นคงดำรงอยู่ได้ ก็สมควรแล้วที่สาธุชนพุทธบริษัทจะพึงมีความสังเวช แลไม่ประมาท พึงแสวงหาอุบายอันเป็นที่พึ่งของตนในทางกุศลสัมมาปฏิบัติ เจริญซึ่งภาวนานุโยค คือสมถวิปัสสนากรรมฐาน อย่าพึงมีวิปปฏิสารเดือดร้อนกินแหนง พึงตั้งจิตสำรวมรักษาพระจตุปาริสุทธิศีลให้เต็มบริบูรณ์ในสันดาน สมาทานศึกษาในสิกขาทั้งปวง จงหยั่งลงซึ่งปัญญาพิจารณาให้เห็นโทษภัยในวัฏฏสงสารอันจะได้เป็นที่พึ่ง เป็นมรรคาแห่งสุคติโลกสวรรค์และพระนิพพานในที่สุด ด้วยอำนาจแห่งอัปปมาทธรรม

๓. ธรรมเจดีย์ เมื่อพุทธบริษัท ๔ มีจิตศรัทธาเลื่อมใสใคร่จะสร้างสถูปเจดีย์ แต่แสวงหาพระบรมสารีริกธาตุไม่ได้ ได้แต่จารึกพระ-พุทธวจนะ พระปริยัติธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าลงในใบลานบ้าง ศิลาบ้าง แผ่นนาค แผ่นเงิน แผ่นทอง อันมีปฏิจจสมุปบาท อริยสัจ โพธิปักขิยธรรม เป็นต้น บรรจุในสถูปเจดีย์อย่างนี้เรียกว่า *ธรรมเจดีย์*

๔. อุทเทสิกเจดีย์ ได้แก่ *พระพุทธรูปปางต่าง ๆ* ได้สร้างประดิษฐานไว้เป็นปูชนียวัตถุเพื่อเป็นเครื่องเตือนจิตให้ระลึกถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ จะได้กระทำสักการบูชากราบไหว้ให้เกิดพุทธารมณ์ปีติขึ้น ดังมีเรื่องเล่าไว้อันเนื่องด้วยพระพุทธเจ้าว่า มีพระภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่า "พระปุสสเทวเถระ อยู่ที่กาลันทวารวิหาร กวาดลานพระเจดีย์เป็นอาจิณวัตร วันหนึ่งได้เห็นรูปพระพุทธเจ้าซึ่งมารนฤมิต ได้พุทธารมณ์ปีติแล้ว เจริญวิปัสสนาบรรลุพระอรหัตตผล"

สัตตมหาสถาน ตามที่ข้าพเจ้าได้กล่าวไว้แล้วตั้งแต่ตอนต้นว่าสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงโปรดสถาปนาบริโภคเจดีย์ขึ้นเรียกว่าสัตตมหาสถาน พระองค์คงจะได้ประชุมปรึกษาหารือพวกนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งพระราชาคณะแลสมเด็จพระราชาคณะในสมัยนั้น แล้วจึงมีมติเป็นเอกฉันท์จัดสร้างสัตตมหาสถานขึ้นไว้ในบริเวณวัดสุทัศน์ ฯ *(วัดสุทัศน์ ฯ นี้ เริ่มก่อสร้างเมื่อตอนปลายรัชกาลที่ ๑ เสร็จเรียบร้อยบริบูรณ์ในรัชกาลที่ ๓)* แทนธาตุเจดีย์ ธาตุเจดีย์นั้นทุกท่านก็ย่อมทราบได้ดีแล้วว่ามีอยู่ทั่ว ๆ ทุกวัดวาอารามในประเทศไทย แลสัตตมหาสถานนี้ก็นับเนื่องอยู่ในสังเวชนียสถาน ๔ ตำบล จัดเป็นบริโภคเจดีย์ เพื่อให้ประชาชนทั้งหลายได้พบได้เห็นเกิดความเชื่อความเลื่อมใสให้ระลึกนึกถึงว่าสถานที่นี้สมมติว่าเป็นที่ที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ภายใต้ต้นพระมหาโพธิพฤกษ์

สัตตมหาสถานที่มีอยู่ในบริเวณวัดสุทัศน์ ฯ ท่านสร้างเรียงลำดับเป็นแถวเดียวกัน ติดกับกำแพงด้านถนนอุนากรรณ

๑. อันดับแรกอาจเป็น "*รัตนจงกรมเจดีย์*" ตามตำนานกล่าวว่าอยู่ทิศอุดร "*รัตนฆรเจดีย์*" อยู่ทิศพายัพ

๒. ต้นโพธิ สมมติว่าเป็นต้นโพธิตรัสรู้เรียกว่า "*มหาโพธิ*" มีรัตนบัลลังก์ หน้ารัตนบัลลังก์มีพระธรณีไม่มีศีรษะ คงจะหักไปนานแล้ว บริเวณใกล้รัตนบัลลังก์ก็มีหมู่มารทำด้วยศิลา บัดนี้หักแทบจะไม่มีชิ้นเหลืออยู่เลย (*ต้นโพธิต้นนี้ได้มาจากลังกา*)

๓. ต้นโพธิ

๔. ต้นไทร "*อชปาลนิโครธ*" มีรูปโค บัดนี้เหลือแต่ซากพอสังเกตรู้ได้

๕. ต้นจิก "*มุจจลินท์*" บัดนี้เหลือแต่ซากอ่างและแท่น เมื่อก่อนอ่างใบนี้สำหรับใส่เต่าปลา และแท่นอยู่ตรงกลางเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปางนาคปรก

๖. ต้นเกต "*ราชายตนะ*" มีรูปเกวียน แต่ก็หักพังเหมือนสิ่งอื่น ๆ

๗. รูปเก๋ง อาจสมมติเป็น "*อนิมิสเจดีย์*" ก็ได้

สัตตมหาสถานนี้ กรมศิลปากรขึ้นทะเบียนเป็นวัตถุโบราณ

เมื่อครั้งสมัย รัชกาลที่ ๓ รัชกาลที่ ๔ รัชกาลที่ ๕ สถานที่นี้เป็นที่ที่สำหรับเวียนเทียนวันวิสาขบูชา คือวันเพ็ญเดือน ๖ เมื่อถึงวันวิสาขบูชาจะได้อัญเชิญพระพุทธรูปปางต่าง ๆ มาประดิษฐานไว้บริเวณสัตตมหาสถาน เช่นพระพุทธรูปปางสะดุ้งมาร ปางสมาธิ ปางถวายเนตร ปางนาคปรก และปางต่าง ๆ อันนับเนื่องอยู่ในเรื่อง

พระพุทธประวัติ เช่นพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ อันทำรูปลักษณะแปลก ๆ ลีลาต่าง ๆ อันแสดงกิริยาอาการไม่เคารพต่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ปัจจุบันรูปพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ตั้งอยู่บนแท่นฐานด้านหลังพระพุทธศรีศากยมุนี ในพระวิหาร วันวิสาขบูชานอกจากจะจัดให้ใกล้เคียงกับในเรื่องพระพุทธประวัติแล้ว ยังได้จัดตกแต่งธงทิวแลประทีปโคมไฟอันหลากสีต่าง ๆ สวยงาม และพระราชาคณะฐานาเปรียญทุกรูปจะต้องมีโต๊ะหมู่บูชาทุก ๆ องค์ สำหรับตั้งที่บริเวณสัตตมหาสถาน นอกจากจะตั้งเป็นพุทธบูชาแล้ว ยังถือได้อีกว่าตั้งรับเสด็จพระราชา และพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชบริพารฝ่ายหน้าฝ่ายในอีกด้วย ผู้เฒ่าเคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า เมื่อท่านเด็ก ๆ ไปเวียนเทียนวิสาขบูชาที่วัดสุทัศน์ ฯ สนุกนัก

พิธีเวียนเทียนวันวิสาขบูชาที่สัตตมหาสถาน ได้ถูกล้มเลิกไปเมื่อตัดถนนครั้งใหญ่ ถนนอุนากรรณตัดผ่านใกล้กับบริเวณสัตตมหาสถาน และทางวัดก็ได้สร้างกำแพงติดกับสัตตมหาสถาน พิธีเวียนเทียนดังกล่าวจึงต้องย้ายไปเวียนเทียนที่รอบบริเวณพระวิหารมาจนทุกวันนี้

สัตตมหาสถานอันนับเนื่องอยู่ในสังเวชนียสถานทั้ง ๔ ตำบลนั้น สาเหตุที่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจะทรงตรัสเรื่องนี้ ในสมัยใกล้จะปรินิพพานนั้น ด้วยพระอานนทเถรเจ้าทูลว่า "ในกาลก่อนภิกษุทั้งหลายเมื่อจำพรรษาอยู่ในที่ต่าง ๆ สิ้นไตรมาสตามวินัยนิยมแล้ว ย่อมเดินทางมาเฝ้าพระตถาคตเจ้าโดยอาจิณวัตร เพื่อได้เห็น ได้เข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิด เพื่อเจริญจิตแก่ภิกษุทั้งหลาย ก็ด้วยกาลล่วงไปแห่งพระผู้มี

พระภาคเจ้าแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลายจักไม่ได้เห็น จักไม่ได้เข้าใกล้สากัจฉาเพื่อเจริญจิตแก่ภิกษุทั้งหลายเหมือนเมื่อพระองค์ยังดำรงอยู่นั้นแล้ว"

เมื่อพระอานนทเถระกราบทูลฉะนี้แล้ว สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ทรงแสดงสังเวชนียสถานทั้ง ๔ ตำบลว่า ควรจะดู ควรจะเห็น ควรจะเกิดสังเวชแก่กุลบุตรผู้มีศรัทธาเชื่อว่า สถานที่นี้เป็นที่ที่พระตถาคตเจ้าได้ประสูติแล้ว ได้ตรัสรู้แล้ว ได้แสดงพระธรรมจักกัปปวัตนสูตรแลได้ปรินิพพานแล้ว ณ ที่นี้ จัดเป็นบริโภคเจดีย์ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วเบื้องต้นนั้น

ปูชนียวัตถุและเจดียสถานนั้น ซึ่งพุทธบัณฑิตจะพึงประดิษฐ์สร้างขึ้นใหม่ หรือเจดียสถานเก่าต้องมีอันเป็นไปชำรุดทรุดโทรม ได้พากันชักชวนปฏิสังขรณ์ ซ่อมแซมให้กลับคืนดีอย่างเดิมเป็นปกติได้ ให้สวยงามรุ่งเรืองไพโรจน์ขึ้นก็ดี ก็จักได้ชื่อว่า ทำประโยชน์ให้สำเร็จแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายที่ได้พบเห็น ก็จะได้เกิดความสังเวชสลดจิตเกิดความเลื่อมใส ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยเป็นอารมณ์ แล้วจักได้พยายามสะสมซึ่งบุญกุศล สมาทานศีล เจริญภาวนา ให้เกิด ให้มีให้บริบูรณ์ในสันดาน เพื่อให้เกิดความสุขเกษมศานต์พิเศษอันไพศาลในมนุษย์ สวรรค์ และสุคติโลกสวรรค์ไป ณ เบื้องหน้า และจักได้เป็นการเพิ่มพูนบำเพ็ญกุศลจริยาวัตร เป็นมรรคาทางกุศล ทางพระนิพพาน เป็นประโยชน์สุขแห่งตน ณ เบื้องหน้านั้นแล

ปฐมเหตุที่จะเกิดสัตตมหาเจดีย์

๑. มหาโพธิ

ในพระพุทธประวัติกล่าวว่า เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้ธรรมพิเศษแล้ว ก็เสด็จประทับอยู่ ณ ภายใต้ร่มมหาโพธิอันเป็นที่ประทับก่อนตรัสรู้ ที่แห่งนี้เป็นเจดีย์แรกเรียกว่า "มหาโพธิ" พระองค์ทรงเสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา ๗ วัน นับเป็นสัปดาห์ที่ ๑

๒. อนิมิสเจดีย์

ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จออกจากร่มไม้ "มหาโพธิ" ไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ แล้วหันกลับมายืนจ้องดูพระมหาโพธิโดยมิได้กระพริบพระเนตรตลอดเวลา ๗ วัน สถานที่นี้เรียกว่า "อนิมิสเจดีย์" เป็นสัปดาห์ที่ ๒

๓. รัตนจงกรมเจดีย์

ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จกลับจากที่นั้นมาหยุดในระหว่างกลางแห่ง "พระมหาโพธิ" และ "อนิมิสเจดีย์" ดังกล่าว ทรงเนรมิตที่จงกรมขึ้นแล้วเสด็จจงกรม ณ ที่นั้นสิ้นเวลา ๗ วัน สถานที่นั้นเรียกว่า "รัตนจงกรมเจดีย์" นับเป็นสัปดาห์ที่ ๓

๔. รัตนฆรเจดีย์

ในสัปดาห์ที่ ๔ นี้ เทวดาเนรมิตเรือนแก้วขึ้นในทิศตะวันตกเฉียงเหนือของ "มหาโพธิ" พระองค์ทรงนั่งขัดบัลลังก์ ทรงพิจารณา

พระอภิธรรมปิฎกเป็นเวลา ๗ วัน สถานที่นี้เรียกว่า "รัตนฆรเจดีย์" นับเป็นสัปดาห์ที่ ๔

๕. อชปาลนิโครธ

ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จออกจาก "รัตนฆรเจดีย์" ไปยังภายใต้ร่มไม้ไทร ซึ่งเป็นที่พักแห่งคนเลี้ยงแกะอันได้ชื่อว่า "อชปาลนิโครธ" ต้นไทรนี้ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของ "มหาโพธิ" ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา ๗ วัน นับเป็นสัปดาห์ที่ ๕

๖. มุจจลินท์

ครั้นล่วง ๗ วัน เสด็จออกจากร่มไม้ "อชปาลนิโครธ" ไปยังไม้จิก ซึ่งได้นามว่า "มุจจลินท์" ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของ "มหาโพธิ" ทรงนั่งเสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา ๗ วัน ขณะที่ประทับอยู่ ณ โคนไม้จิกนี้ ฝนตกพรำ เจือด้วยลมหนาวตลอดเวลา ๗ วัน พระยานาคชื่อ "มุจจลินท์" เข้ามาวงด้วยขนด ๗ รอบ และแผ่พังพานปกพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อจะป้องกันฝนและลมมิให้ถูกพระกาย ครั้นฝนหายแล้วก็คลายขนดจำแลงเพศเป็นมาณพมายืนเฝ้าเฉพาะพระพักตร์ นับเป็นสัปดาห์ที่ ๖

๗. ราชายตนะ

ครั้นล่วง ๗ วันแล้ว เสด็จออกจากร่มไม้จิกไปยังไม้เกต ซึ่งได้นามว่า "ราชายตนะ" อันตั้งอยู่ทางทิศใต้ของ "มหาโพธิ" ทรงนั่ง

เสวยวิมุตติสุขเป็นเวลา ๗ วัน ณ ที่นี้พระองค์ได้ปฐมสาวก กล่าวคือ มีพาณิช ๒ คนชื่อ ตปุสสะ ภัลลิกะ เดินทางมาพบพระองค์ ได้นำข้าวสัตตุผง ข้าวสัตตุก้อน ซึ่งเป็นเสบียงสำหรับเดินทางเข้าไปถวาย พระองค์ทรงรับและเสวยเสร็จแล้ว พาณิช ๒ คนนั้นกราบทูลแสดงตนเป็นอุบาสก อ้างพระองค์กับพระธรรมเป็นสรณะแล้วจากไป นับเป็นสัปดาห์ที่ ๗

ตำนานเดิมของสัตตมหาสถานเป็นมาอย่างนี้ หวังว่าท่านผู้อ่านคงจะหายข้องใจในเรื่องที่ว่า เหตุใดวัดสุทัศน์ ฯ จึงไม่มีเจดีย์ สรุปได้ว่าวัดสุทัศน์ ฯ มีเจดีย์เหมือนกับวัดทั่วไป แต่ทว่าเป็นเจดีย์ประเภท "บริโภคเจดีย์" หาใช่ "ธาตุเจดีย์" อย่างที่เห็นมาแล้วไม่

ตำหนัก
สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว)

ประชาชนส่วนมากคงจะรู้จักวัดสุทัศนเทพวราราม ซึ่งตั้งเคียงคู่กับเสาชิงช้าอันเป็นสัญลักษณ์ของศาสนาพราหมณ์ วัดสุทัศน์ ฯ มีอะไรดีบ้าง ข้าพเจ้าคิดว่านอกจากพระอุโบสถที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทยแล้ว ก็ยังมีพระพุทธศรีศากยมุนีซึ่งประดิษฐานในพระวิหารในเขตพุทธาวาสด้านทิศเหนือของวัด รูปพระวิหารนี้มักจะถูกถ่ายรูปติดไปกับรูปเสาชิงช้าเสมอ บานประตูพระวิหารรวม ๖ บาน นับว่าเป็นศิลปของการแกะสลักอันล้ำค่า แต่ก็เป็นที่น่าเสียดายที่บานหนึ่งใน ๖ บาน ได้ถูกเพลิงไหม้เมื่อ ปี พ. ศ. ๒๕๐๕ เสียแล้ว นอกจากนี้ก็ยังมีสถานที่สำคัญ ๆ อีกหลายแห่ง

เมื่อท่านย่างเข้าบริเวณวัดสุทัศน์ ฯ ในเขตสังฆาวาสอันมีกุฎีที่พำนักของสงฆ์นั้น ท่านจะแลเห็นกุฏิสงฆ์ ตั้งเรียงรายเป็นระเบียบอยู่สองข้างทางของถนนเล็ก ๆ อันร่มรื่น ซึ่งตัดผ่านวัดจากด้านตะวันตกไปทางตะวันออก

ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชในเรื่องนี้ก็รวมอยู่ในหมู่กุฏิสงฆ์ที่กล่าวซึ่งสร้างขึ้นมาร้อยปีเศษ หากท่านมองเห็นป้ายบอกคณะสงฆ์ในวัดว่าคณะ ๖ แล้ว ท่านก็ใกล้ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชเข้าไปทุกที ถ้าหากท่านไม่ผ่านคณะ ๖ ไปเสียก่อนท่านก็จะได้พบสิ่งสำคัญในประวัติศาสตร์ในตำหนักสมเด็จพระสังฆราช

อันสมเด็จพระสังฆราชของประเทศไทยนี้ ท่านผู้รู้กล่าวว่ามีทั้งหมด ๑๕ องค์ รวมทั้งองค์ปัจจุบัน ฉะนั้น สังฆราชในที่นี่ข้าพเจ้าหมายถึงสมเด็จพระสังฆราช (*แพ ติสฺสเทว*) ซึ่งเป็นสังฆราชองค์ที่ ๑๒ องค์เดียวเท่านั้น สมเด็จ ฯ ท่านดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดสุทัศน์ ฯ อยู่ ๔๓ ปี ตลอดเวลาที่สมเด็จ ฯ ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสและสกลมหาสังฆปริณายกนี้ ท่านได้จำพรรษาอยู่ ณ วัดสุทัศน์ ฯ ตลอดมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่คณะ ๖ เป็นตำหนักที่สมเด็จ ฯ ได้ประทับตลอดพระชนมายุของพระองค์

คณะ ๖ ประกอบด้วยกุฏิสงฆ์ ๕ หลัง อาคารก่อด้วยอิฐถือปูนเป็นฝีมือช่างรัชกาลที่ ๓ ส่วนมากได้รับการซ่อมแซมเพิ่มเติมอยู่เสมอด้านข้างอีก ๒ หลัง คืออาคารด้านทิศตะวันตกและตะวันออกรวมทั้งอาคารด้านทิศใต้ ล้อมรอบตำหนักสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งอยู่ด้านเหนือติดกับเขตพระอุโบสถ ส่วนหลังที่ ๕ อันเป็นหลังกลางนั้นเรียกว่า **หอไตร**

ดังนั้น ตำหนักสมเด็จพระสังฆราชก็คงมีเพียงอาคารสองหลัง คืออาคารด้านทิศเหนือและหอไตรเท่านั้น ในชั้นแรกนี้จะกล่าวถึงหอไตรก่อน

หอไตร เป็นอาคารที่ก่อสร้างด้วยอิฐถือปูน สร้างเป็นรูปตึกสามชั้น ชั้นล่างโบกซีเมนต์ เรียกว่าห้องใต้ตำหนักใช้เป็นที่เก็บสัมภาระที่ไม่จำเป็น ส่วนชั้นที่สองและสามพื้นเป็นไม้ ชั้นที่สองเป็นที่ไว้ของมีค่าจำพวกตู้ไม้สลักปิดทองและเครื่องลายครามต่าง ๆ ในห้องของชั้นที่สอง

นี้จะแลเห็นหินสังกโลก และแผ่นหินลายครามใส่ในกรอบไม้ตั้งไว้บนหลังตู้ กรอบไม้เหล่านี้สลักเป็นลวดลายต่าง ๆ กัน สองชั้นในจำนวนหลายชั้นนั้น กรอบไม้สลักเป็นฝีพระหัตถ์ของสมเด็จ ฯ เอง ภายในตู้ซึ่งสลักเป็นลวดลายและปิดทองนั้น เป็นที่เก็บเครื่องลายครามนานาชนิด ห้องหน้ามุขของชั้นสองนี้เป็นที่เก็บพานแว่นฟ้า และเครื่องใช้ในการอุปสมบท

ชั้นที่สามซึ่งเป็นชั้นบนสุด หน้ามุขเก็บสิ่งของสมเด็จพระวันรัต (*แดง*) ซึ่งเป็นพระอุปัชฌาย์ของสมเด็จ ฯ มีเตียงนอน หมอน กลด และเก้าอี้ประทับ ฯลฯ ด้านทิศเหนือเป็นห้องไว้พระพุทธรูปต่าง ๆ และมีตู้กระจกเก็บเครื่องแก้วเจียระไนมากมาย พระพุทธรูปที่สำคัญที่สุดได้แก่ "หลวงพ่อดำ" ซึ่งเป็นพระรูปสมัยเชียงแสนรุ่นที่หนึ่ง มีพระพุทธลักษณะงดงามมาก ยากที่จะหาพระพุทธรูปองค์ใดมาเทียบได้ ประวัติของหลวงพ่อดำนี้เล่ากันว่า เมื่อครั้งไฟไหม้อุโบสถวัดไตรมิตร สมเด็จ ฯ เป็นผู้ตรวจการแขวงได้ไปตรวจดูความเสียหายที่วัดนั้น พบพระพุทธรูปองค์หนึ่งวางทิ้งไว้เกะกะ ที่ศาลาการเปรียญ สมเด็จ ฯ จึงบอกกับผู้รักษาการแทนเจ้าอาวาสว่า "พระองค์นี้ถ้าจะให้ใครละก้อให้ฉันก่อนนะ" แล้วท่านก็กลับ เวลาต่อมาเจ้าอาวาสจึงนำมาถวายสมเด็จ ฯ ได้กะเทาะปูนออกปรากฏว่าข้างในเป็นพระเนื้อสัมฤทธิ์ปรากฏองค์ชัดเจน ต่อมาสมเด็จ ฯ ได้ต่อฐานเพิ่มเติมและประดิษฐานไว้ที่หอไตร

ส่วนพระพุทธรูปองค์อื่น ๆ นั้นมีอีกหลายองค์ ผู้เขียนไม่มีความรู้

ในเรื่องนี้ หากท่านผู้ใดสนใจอาจขอความกรุณาท่านเจ้าคุณพระราชวิสุทธาจารย์เจ้าคณะ ๖ เข้าชมได้

ตำหนักประทับ เป็นตึกหลังใหญ่ ชั้นเดียว ตำหนักหลังนี้ตรงกลางเป็นห้องโถงใหญ่ ด้านหลังมีหอกรรมฐานเล็ก ๆ ปัจจุบันเป็นที่เก็บของเช่นกัน

ตำหนักประทับนี้ เป็นตำหนักที่ประทับของสมเด็จ ฯ โดยแทจริง ตามปกติมักจะประทับในห้องเล็กหลังตำหนักด้านทิศตะวันตก แต่ก็มีเหมือนกันที่ท่านโปรดประทับตรงโคนเสาในห้องโถง

ปัจจุบันนี้ ห้องดังกล่าวเป็นห้องเก็บของที่มีค่า ที่สมเด็จ ฯ เคยใช้ ตรงกลางมีโต๊ะหมู่ประดิษฐานพระอัฐิสมเด็จ ฯ และพระฉายาของท่าน โต๊ะหมู่และตู้ลายทองเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นฝีพระหัตถ์ของท่านทั้งสิ้น ในห้องนี้เป็นที่เก็บเครื่องลายครามและเครื่องแก้วเจียระไนมากมาย

สิ่งสำคัญของสมเด็จ ฯ ในที่นี้จะกล่าวเฉพาะสิ่งสำคัญของสมเด็จ ฯ เท่าที่ข้าพเจ้าได้รับคำบอกเล่าจากเจ้าคุณพระราชวิสุทธาจารย์

เตียงประทับ ทำด้วยไม้สัก สูงประมาณ ๑ ฟุต ขนาด ๔ คูณ ๖ ฟุต เตียงนี้พระอาจารย์เต้ ซึ่งเป็นภิกษุในวัดสุทัศน์ ฯ สร้างถวายเมื่อประมาณ ๔๐ ปีเศษมาแล้ว ตามปกติสมเด็จ ฯ ไม่ทรงโปรดประทับบนเตียง ท่านประทับบนพื้นตำหนักมากกว่า

บาตร มีหลายใบทั้งฝาและเชิง ล้วนแล้วแต่ประดับมุกทั้งสิ้น เป็นของที่ท่านได้รับพระราชทานในงานพระราชพิธีต่าง ๆ แต่ใบที่

ทรงโปรดใช้บ่อยนั้นได้แก่ใบที่เก็บไว้ ณ หอกรรมฐาน

ตาลปั๋ตร มีประมาณเกือบ ๑๐๐ ด้าม ทุกอันปั๊กเป็นลวดลายวิจิตรพิสดารมาก ด้ามประดับมุกก็มี ทำด้วยงาก็มี ส่วนมากได้รับพระราชทานเนื่องในงานพระราชพิธีเช่นกัน

ไตรครอง เก็บรักษาไว้ในตู้ที่ตำหนักประทับ

ย่าม ส่วนมากได้รับพระราชทาน ย่ามนี้ปั๊กด้วยดิ้นทอง เรียกว่า ลายทองขวาง ย่ามนอกนั้นเป็นผ้ายก ผ้าไหมบ้าง ทำด้วยหนังแกะบ้าง

นาฬิกา เป็นนาฬิกาปารีสสมัยโบราณ มี ๒ เรือน แขวนไว้ที่เสากลางห้องโถงของตำหนักประทับ ท่านเจ้าคุณพระราชวิสุทธาจารย์เล่าว่า ตั้งแต่ท่านบวชก็เห็นนาฬิกา ๒ เรือนนี้แล้ว คงจะเป็นนาฬิกสมัยเจ้าอาวาสองค์ก่อน คือครั้งสมเด็จพระวันรัต (*แดง*)

พระพุทธรูป พระพุทธรูปที่สำคัญเก็บรักษาไว้ที่ห้องพระ ณ ชั้นบนของหอไตร ส่วนที่พบในตำหนักประทับนั้น เป็นพระที่หล่อใหม่ ซึ่งออกแบบและควบคุมการหล่อโดยสมเด็จ ฯ ทั้งสิ้น

หีบบุหรี่มุก ทำด้วยมุกทั้งหีบ สวยงามมาก พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ทรงพระราชทาน

หอยมุกขนาดใหญ่ มีหลายชิ้นไม่ทราบประวัติ

กระโถนหยก เป็นกระโถนที่แกะจากหยกทั้งใบ หลวงสมานฤทธิไกร ถวาย

กระโถนสัมฤทธิ์ หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์สวยงามมาก ชิ้นนี้พระ-

องค์เจ้าเฉลิมเขตมงคล ถวาย

ชุดชา เป็นชุดชาทั้งชุด มีปั้นและถ้วยชามีหลายแบบ พร้อมทั้งถาดรอง บางอันเป็นไม้สลักประดับมุก มีทั้งหมดประมาณ ๕๐ ชุด

เครื่องตั้งน้ำชา สลักด้วยงาทั้งอัน ลวดลายวิจิตรพิสดาร อันนี้พระองค์เจ้าเฉลิมเขตมงคล ถวายเช่นกัน

ตู้หนังสือ เป็นตู้ไม้สักแบบโบราณ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ พระราชทาน

มุ้งลวด เป็นตู้ใหญ่กรุด้วยลวดละเอียด ใช้เป็นที่บรรทม ตามปกติสมเด็จ ฯ ไม่ทรงใช้เลย ทรงโปรดบรรทมข้างนอกมากกว่า มีทั้งหมดสองหลัง ปัจจุบันใช้เป็นที่เก็บผ้าอาสนะ หมอนหนุนหมอนอิง ผ้าห่มและเครื่องใช้สำหรับบรรทมของสมเด็จ ฯ

เครื่องลายคราม สมเด็จ ฯ ทรงโปรดของลายครามมาก ในตำหนักประทับจะเต็มไปด้วยลายคราม ข้าพเจ้าไม่มีความรู้ทางนี้ แต่คิดว่าสิ่งของที่เหลือพอจะชมได้นั้นก็งดงามน่าดูยิ่ง ท่านเจ้าคุณกล่าวว่าเดิมมีอยู่มากมาย แต่เท่าที่ปรากฏนี้เป็นสิ่งของเหลืออยู่เพียงเครื่องเดียวเท่านั้น นอกนั้นหายไปบ้าง เลหลังไปบ้าง ให้ผู้อื่นไปบ้าง

เครื่องเจียระไน สมเด็จ ฯ ทรงโปรดเครื่องแก้วเจียระไนเช่นกัน ท่านจะทรงออกแบบลวดลายแล้วให้เจ๊กอี๋เป็นผู้สั่งทำมาจากเบลเยี่ยม เครื่องเจียระไนส่วนมากเป็นแบบปากกลับ มีโคมไฟระย้าโคมตั้ง แจกัน เชิงเทียน ถ้วยแก้ว และสิ่งของอื่น ๆ ที่เหลือจะนับ ดูเหมือนเป็นสิ่งของอย่างเดียวที่ยังคงเหลืออยู่มากที่สุด

โต๊ะหมู่ ที่นับว่าทรงโปรดมากที่สุดก็เห็นจะได้แก่โต๊ะหมู่ลายทองนี่เอง โต๊ะหมู่ทั้งชุด สมเด็จ ฯ จะทรงออกแบบลวดลายเอง และให้ช่างต่อตามพระประสงค์ โต๊ะหมู่ที่ได้รับรางวัลที่ ๑ ในการประกวดในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นชุดที่ตั้งในตำหนักประทับและประดิษฐานพระอัฐิของสมเด็จ ฯ อยู่เดี๋ยวนี้ ในพระวิหารก็มีโต๊ะหมู่ของสมเด็จ ฯ ทั้งหมด ๕ ชุด หน้าพระศรีศากยมุนีนั้นเป็นของสมเด็จ ฯ เสีย ๓ ชุด คือชุดริมและกลางที่ตั้งที่อื่น ในพระวิหารนอกนั้นก็เป็นของสมเด็จ ฯ ทั้งสิ้น สำหรับในพระอุโบสถมีชุดกลางที่เป็นฝีพระหัตถ์ของสมเด็จ ฯ

ที่ปักดอกไม้ สำหรับวัตถุชิ้นนี้ ท่านเจ้าคุณพระราชวิสุทธาจารย์มีความภูมิใจในฝีพระหัตถ์และความคิดของสมเด็จ ฯ เหลือเกิน ดูเหมือนสมเด็จ ฯ จะทรงมีพระปรีชาชาญวิเศษที่ทรงคิดวัตถุประดิษฐ์ชิ้นนี้ขึ้นก่อนฝรั่ง วัตถุชิ้นนี้เป็นดินเผาปั้นกลม แบบที่ปักดอกไม้เจียระไนที่มีขายตามท้องตลอดเดี๋ยวนี้ เจาะรูไว้เป็นรู ๆ เป็นที่ปักดอกไม้ สมเด็จ ฯ อาจทรงคิดประดิษฐกรรมชิ้นนี้ก่อนฝรั่งก็ได้ และก็ชิ้นนี้เองที่ทรงปั้นด้วยพระหัตถ์ของพระองค์

ตะโกดัด ไม่ค่อยปลูกเอง ที่เห็นปลูกรอบบริเวณพระอุโบสถนั้น มีผู้นำมาถวายจากสุพรรณ เลยทรงโปรดให้ปลูกในพระอุโบสถ

พระจริยาวัตร

ตามประวัติของท่านเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชนั้น ทราบว่าก่อนที่ท่านจะมาอุปสมบท ท่านได้หนีออกจากบ้านตั้งแต่เด็ก โยมบิดา

มารดาของท่านเป็นชาวสวนอยู่ทางตำบลบางลำภูล่าง ธนบุรี ใกล้ ๆ กับวัดเศวตฉัตร เมื่อท่านยังเด็ก โยมทั้งสองมักจะปล่อยท่านไว้ในหลุมใหญ่ที่โยมขุดไว้ให้ท่านอยู่ในเวลาที่โยมออกไปทำสวน เพื่อป้องกันท่านตกน้ำ โยมจะเอาขนมทิ้งไว้ในหลุมด้วย ตกเย็นโยมก็กลับ เป็นดังนี้เสมอมา ต่อมาวันหนึ่งท่านก็คิดจะหนี จึงได้เอามือจิกดินในหลุมให้เป็นร่องแล้วท่านก็ปีนขึ้นมา หนีไปอยู่กับภิกษุองค์หนึ่งที่วัดเศวตฉัตร ต่อมา โยมตามไปพบก็รับท่านกลับไปบ้าน แล้วท่านก็หนีเป็นครั้งที่สองไปอยู่วัดอย่างเดิม แต่ท่านก็หนีโยมไปไม่พ้นตามเคย โยมก็กลับรับไปอยู่บ้านอีก ครั้งที่สามท่านก็หนีมาอยู่วัดทองนพคุณ อยู่กับพระอาจารย์ชุ่ม ได้เล่าเรียนหนังสืออยู่ที่วัดนี้ ต่อมาท่านกลัวโยมจะตามมาพบท่านจึงได้บวชเณรเสียและมาอยู่ที่วัดโพธิ์ท่าเตียน เพื่อหลีกการติดตามของโยม ขณะที่ท่านมาอยู่วัดโพธิ์นี้ ท่านได้ฝึกหัดวิชาแกะสลักและอ่านหนังสือไปด้วย ท่านอยู่กับหลวงตาองค์หนึ่ง หลวงตาองค์นี้ไม่ค่อยออกบิณฑบาต ชอบเล่นหมากรุกทั้งวันไม่เป็นอันทำอะไร สมเด็จ ฯ ทนอยู่ด้วยความยากลำบากกับหลวงตามาด้วยความคับแค้นยิ่ง ออกบิณฑบาตเลี้ยงหลวงตา บางวันบิณฑบาตไม่ได้อะไร ท่านก็เอาข้าวตากมาหุงให้หลวงตาฉันกับกล้วยน้ำว้า หลวงตาก็ฉันได้เหมือนกันและคงเล่นหมากรุกต่อไปตลอดทั้งวัน โดยเหตุนี้กระมัง สมเด็จ ฯ จึงเกลียดหมากรุกเป็นที่สุดตลอดจนสิ้นพระชนม์ สบงจีวรที่ท่านใช้นุ่งห่มก็ขาดวิ่น สมเด็จกรมพระปรมานุชิต ซึ่งเป็นเจ้าอาวาส ทรงทราบเรื่องก็สงสาร จึงประทานสบงและจีวรให้ท่านใหม่ ขณะที่เป็นสามเณร สมเด็จ ฯ มี

ฝีมือในเชิงจารหนังสือและแกะสลัก ซึ่งทำให้ท่านสามารถเลี้ยงตัวได้โดยการจารหนังสือขาย

ประวัติของสมเด็จ ฯ ตอนต่อมา จนกระทั่งได้ไปอุปสมบทที่วัดเศวตฉัตรและกลับมาจำพรรษาอยู่ที่วัดสุทัศน์ ฯ จนกระทั่งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้น ขอท่านได้โปรดอ่านในหนังสือ ประวัติวัดสุทัศน์ ฯ ของสมเด็จพระพุฒาจารย์ ในที่นี้จะกล่าวถึงพระจริยาวัตรของพระองค์เท่านั้น

เมื่อสมเด็จ ฯ ครองตำแหน่งเจ้าอาวาสอยู่นี้ ท่านได้ประทับอยู่ ณ ตำหนักประทับที่กล่าวมาแล้ว ขณะที่ท่านยังมิได้เป็นสังฆราชท่านโปรดประทับบนพื้น ตรงโคนเสากลางในห้องโถง ทั้ง ๆ ที่มีผู้ถวายมุ้งลวด ๒ หลังและต่อเตียงที่ประทับ ท่านก็ไม่ทรงโปรด เมื่อเป็นสมเด็จพระสังฆราชแล้วส่วนมากมักจะประทับในห้องบรรทมด้านหลังทางทิศตะวันออกของตำหนัก สมเด็จ ฯ ทรงตื่นบรรทมประมาณ ๐๖.๓๐ น. แต่ไม่เปิดประตูห้องคงประกอบกิจธุระอยู่ตามลำพัง

สมเด็จ ฯ เริ่มฉันเวลา ๐๗.๐๐ น. ฉันเสร็จก็ประทับอยู่ในห้องปิดประตู บางวันทรงเปิดประตูห้องบรรทมเอง หากวันใดเจ้าพระยายมราช พระยาวิเศษสงคราม หรือเจ้าพระยาวิชาเยนทร์มาเยี่ยมในบางครั้งก็ต้องปลุกท่าน ท่านยกย่องเจ้าพระยายมราชมาก เนื่องจากเป็นพระสหายของท่านและบวชสำนักเดียวกัน

ในการฉัน ท่านทรงฉันด้วยมือในชามโคมโดยมีตะลุ่มรองชามอีกใบหนึ่ง หลังจากฉันเพลแล้วก็ฉันน้ำชา ตอนบ่ายทรงปิดห้องประทับ

ตื่นบรรทมประมาณ ๑๖.๐๐ น. แต่ไม่ได้เปิดห้อง แล้วฉันน้ำชาอีกครั้งหนึ่ง

หากวันใดมีผู้มาเยี่ยม ก็จะต้องรอข้างนอกหรือในห้องโถง ในตอนค่ำบางวันฉันน้ำชาเวลาประมาณ ๒๐.๓๐ น. หรือ ๒๑.๐๐ น. บางครั้งก็ทรงโปรดให้พระบวชใหม่อ่านสามก๊กหรือนิยายจีนอื่น ๆ ให้ฟัง อาจสันนิษฐานได้ว่า นวกภิกษุในสมัยสมเด็จ ฯ จะต้องมีโอกาสมารับใช้ใกล้ชิดสมเด็จ ฯ ทุกองค์ เพื่อสั่งสอนและสังเกตความบกพร่องของนวกะเป็นรายองค์ ซึ่งเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่าสมเด็จ ฯ ทรงเป็นนักรัฐศาสตร์ มีความสามารถในการปกครองชั้นเลิศทีเดียว

ก่อนที่จะดำรงตำแหน่งเป็นสมเด็จพระสังฆราช ท่านจำวัดดึกเสมอ เพราะมีผู้มาเรียนกรรมฐาน หากเป็นวันพฤหัสบดีก็ไม่ดึกนัก ถ้าเป็นวันเสาร์ก็ดึกทีเดียว ตามปกติจะเข้าจำวัดเวลา ๒๓.๐๐ หรือ ๐๑.๐๐ น. ของวันใหม่ เมื่อดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชแล้วมักจะเข้าบรรทมเวลาประมาณ ๒๑.๓๐ หรือ ๒๒.๐๐ น. ตอนนี้ยังมีผู้มาเรียนกรรมฐานจากสมเด็จ ฯ อยู่บ้างแต่ไม่นานนัก

สมเด็จ ฯ เป็นผู้ทรงคุณธรรมในด้านกตัญญูกตเวทีอย่างหาผู้อื่นเทียบได้ยาก เป็นที่ยืนยันกันว่าท่านจดจำที่ประทับของสมเด็จพระวันรัต (*แดง*) อันเป็นอุปัชฌาย์ของท่านได้แม่นยำ และท่านก็ไม่เคยประทับบนรอยเหล่านั้น ท่านยังรับสั่งแก่ผู้อื่นเสมอมิให้ใครมานอนที่ของอุปัชฌาย์ของท่าน สิ่งของของสมเด็จอุปัชฌาย์ ท่านเก็บรักษาไว้อย่างดี ปัจจุบันนี้สิ่งของ ๆ สมเด็จพระวันรัต (*แดง*) ยังอยู่ครบทุกชิ้น

เก็บไว้ ณ ห้องหน้ามุขชั้นบนของหอไตร กล่าวกันว่า ครั้งหนึ่งท่านรับสั่งให้ทำความสะอาดหอไตรชั้นบน ผู้ทำความสะอาดนำเอาเก้าอี้ของท่านไปเก็บไว้ในห้องใต้ถุน เมื่อท่านขึ้นไปตรวจไม่พบเก้าอี้ จึงทรงรับสั่งถาม ครั้นทราบเรื่องจึงรับสั่งว่า "ของของเขาเก็บไว้ที่เก่าก็ดีแล้วนี่นะ" แล้วท่านก็ให้ขนเก้าอี้เหล่านั้นขึ้นไปแขวนเก็บไว้ที่ชั้นบนเช่นเดิม เมื่อท่านเห็นเก้าอี้ท่านก็ก้มลงกราบเก้าอี้ทันที

สมเด็จ ฯ เป็นผู้ทรงคุณธรรมในพรหมวิหาร ๔ มีวาจาไพเราะไม่เคยปรากฏว่าท่านด่าใครด้วยถ้อยคำหยาบเลย ท่านมีแต่ความวางเฉย ไม่มีความโกรธ เป็นผู้มีความเมตตากรุณาอย่างยิ่ง สมเด็จ ฯ มีลูกศิษย์หลายคนเป็นเด็กรุ่นหนุ่มก็มี ผู้ใหญ่ก็มี และเด็ก ๆ ก็มี แต่ที่ท่านโปรดมากได้แก่เด็กหนุ่มคนหนึ่ง ซึ่งเป็นหลานของท่าน ศิษย์คนนี้มีนิสัยไม่ค่อยดี ชอบขโมยของสมเด็จ ฯ ไปขายเสมอ ของ ๆ ท่านหายบ่อย ๆ ของสำคัญทุกชิ้นสมเด็จ ฯ ทรงจำได้แม่นยำนัก เมื่อรู้ว่าของหายท่านก็ไม่ว่าอะไร แม้กระทั่งมีผู้มาบอกว่าศิษย์ของท่านมาขโมยเอาไป ท่านได้แต่เพียงพูดว่า "ช่างเถิด เมื่อหายไปก็มีคนเอามาถวายฉันอีก" และก็จริงของท่าน คนชอบถวายของแก่สมเด็จ ฯ นัก ในตำหนักเต็มไปด้วยสิ่งของแทบจะหาที่เก็บไม่ได้ ในห้องเก็บของหลังตำหนักด้านตะวันออกเต็มไปด้วยสิ่งของ ท่านให้คนใส่กุญแจห้องนั้นไว้ แต่ไม่สามารถรอดพ้นจากโจรกรรมได้ วันหนึ่ง ลูกศิษย์คนเดิมของท่านได้เจาะพื้นตำหนัก และขนของลำเลียงออกไปนอกวัดตอนเช้ามืด พอดีตำรวจมาพบของเหล่านั้นกองอยู่นอกวัดเป็นอันมาก แต่ไม่มี

ผู้ต้องหา ขุนพิชัยมนตรี (*ซึ่งเป็น ร.ต.ท. รองสารวัตรสถานีสำราญราษฎร์ในสมัยนั้น*) ได้มาหาท่านที่ตำหนัก พพยายามซักถามสมเด็จ ฯ ให้ท่านบอกว่าใครเป็นคนร้าย ทั้ง ๆ ที่ท่านรู้ แต่ท่านก็คงเงียบเฉยเสีย ไม่ยอมบอกว่าใคร ขุนพิชัย ฯ อยากจะให้ท่านโกรธท่านจะได้บอกชื่อคนร้าย จึงแกล้งเดินผ่านเฉียดท่านไปในตำหนัก ถ้าเป็นผู้อื่นคงระงับโทสะไม่อยู่เป็นแน่ แต่นี่เป็นสมเด็จ ฯ ผู้ทรงไว้ซึ่งพรหมวิหารอันประเสริฐ ท่านได้แต่เพียงพูดว่า "*นั่นเจ๊กหรืออะไร ดูไม่ค่อยเรียบร้อยเลย*" จนแล้วจนรอด สมเด็จ ฯ ก็คงไม่ยอมบอกอยู่นั่นเอง ในที่สุดทางการสืบสวนจับตัวการได้จนหมด และนำลูกศิษย์ของท่านไปคุมขังไว้ และส่งฟ้องศาลตัดสินไปเรียบร้อย ถึงกระนั้นท่านก็ยังมีความเมตตากรุณาอยากจะช่วยเหลือลูกศิษย์คนนี้ของท่านอยู่ มีผู้เกี่ยวข้องในคดี เช่น ผู้พิพากษาและเจ้าหน้าที่อื่น ๆ มาเฝ้าท่านที่ตำหนัก และพูดถึงเรื่องนี้ให้ท่านทราบว่าช่วยเหลืออะไรไม่ได้ เพราะศาลได้ตัดสินไปแล้ว ต่างคนต่างทูลท่านเป็นเวลานาน แต่ท่านก็นิ่งเฉยเสียไม่ว่ากระไร พอคนเหล่านั้นหยุดพูดท่านก็เริ่มพูดว่า "*หึ ? ก็คนมันดีนี่นา*" พวกคนเหล่านั้นต่างพากันมองดูหน้ากันและนิ่งเงียบ ท่านจึงรับสั่งต่อไปว่า "*มันเสียเพราะกิเลสต่างหากล่ะ*" ดูเอาเถิด แม้กระทั่งบุคคลที่กระทำต่อท่านถึงปานนี้ท่านยังแผ่เมตตาและให้อภัยเสมอ จริงอย่างที่ท่านรับสั่งว่า "*คนเรานะมันดีทุกคน แต่ไอ้ที่เสียก็เพราะกิเลส*"

สมเด็จ ฯ เป็นผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจมหัศจรรย์ ทุกคนที่เคยเข้าเฝ้าท่านย่อมตระหนักในความจริงข้อนี้ดี ตามปกติท่านไม่ค่อยรับสั่งอะไร

แต่ถ้าท่านร้องว่า "หึ" ละก้อ ทุกคนพากันหยุดพูดพร้อม ๆ กันเหมือนกับนัดกันไว้ทีเดียว พระที่บวชใหม่ในสมัยท่านมักเกรงกลัวท่าน ทั้ง ๆ ที่ท่านไม่ได้รับสั่งอะไร พระอิริยาบถและลักษณะเต็มไปด้วยอำนาจสง่าน่าคร้ามเกรง ซึ่งตรงกันข้ามกับพระหฤทัยที่เต็มไปด้วยความเมตตากรุณา

ด้วยฝีพระหัตถ์ในเชิงแกะสลักและวาดลวดลายของสมเด็จ ฯ ก็นับเป็นเยี่ยม เนื่องจากสมเด็จ ฯ ได้เรียนวิชาเหล่านี้มาจากวัดโพธิครั้งพระองค์ยังเป็นสามเณรอยู่กับหลวงตาที่ชอบเล่นหมากรุก ฝีพระหัตถ์ของสมเด็จ ฯ ทรงคุณค่าอย่างสูงในทางศิลปลายไทย ลายรดน้ำ ดังจะเห็นได้จากลวดลายกรอบกระเบื้องลายคราม ๒ ชิ้น และลวดลายออกแบบโต๊ะหมู่ลายทอง สำหรับโต๊ะหมู่นั้นก็เข้าประกวดและได้รางวัลที่หนึ่งมาแล้ว เครื่องแก้วเจียระไนอันมีลวดลายนั้น สมเด็จ ฯ ทรงออกแบบลวดลายเองทั้งสิ้น และสั่งทำจากเบลเยี่ยม นอกจากนั้นพระองค์ยังมีความคิดล้ำยุค กล่าวคือในสมัยที่สมเด็จ ฯ ยังมีพระชนม์อยู่นั้น สมเด็จ ฯ ได้คิดที่ปักดอกไม้ทำด้วยดินเผาเป็นรูปเหมือนที่ปักดอกไม้แก้วในสมัยปัจจุบันนี้ไม่มีผิด อาจกล่าวได้ว่าแบบในสมัยปัจจุบันนี้ลอกมาจากสมเด็จ ฯ สิ่งของชิ้นนี้สำเร็จลงโดยลำพังพระองค์เอง ปัจจุบันนี้เก็บรักษาไว้เป็นสมบัติชิ้นสำคัญชิ้นหนึ่ง

ความเป็นอัจฉริยะของสมเด็จ ฯ ในด้านที่คาดเหตุการณ์ล่วงหน้ามีพระปรีชาญาณล้นเลิศหยั่งรู้สิ่งที่เร้นลับนั้น จนบัดนี้ยังไม่มีใครพิสูจน์ได้ ท่านเจ้าคุณพระราชวิสุทธาจารย์เล่าว่า การที่ท่านได้พระเชียงแสน

สมัยแรกหรือที่เรียกกันว่า "*หลวงพ่อดำ*" นั้น อาจเนื่องจากท่านมีญาณวิเศษที่หยั่งรู้ว่าภายในพระปูนอันพอกหลวงพ่อดำนี้มีหลวงพ่ออันสวยงามอยู่ภายใน เหตุนั้นท่านจึงได้กล่าวกับเจ้าอาวาสเจ้าของหลวงพ่อดำว่า "ถ้าจะให้ใครละก็ให้ฉันเถอะนะ" พอเจ้าอาวาสวัดไตรมิตรนำมาถวายเสร็จแล้วก็ลาท่านกลับ เจ้าของยังไม่ทันพ้นเขตวัด ท่านก็กะเทาะปูนออกดูเนื้อในเสียแล้ว อีกเรื่องหนึ่งก็คือ ท่านพระครูเฮง วัดมหาธาตุป่วยหนัก ตามปกติท่านไม่ได้ไปเยี่ยมพระรูปใดเลย ในวันมรณภาพของพระครูเฮง ท่านรับสั่งให้พระรูปหนึ่งไปเยี่ยมแทน พอพระไปเยี่ยมตามคำสั่งสมเด็จ ฯ ถึงวัดมหาธาตุ ก็เป็นเวลาที่พระรูปนั้นมรณภาพพอดี อาจคิดได้ว่าสมเด็จ ฯ ทรงมีญาณพิเศษในการหยั่งรู้เหตุการณ์ข้างหน้าอย่างมหัศจรรย์

ตามปกติสมเด็จ ฯ ไม่เคยไปเยี่ยมศพใคร เช่นรดน้ำศพ หรืออื่น ๆ ท่านรับสั่งว่า "*เวลาเป็นทำไมไม่เยี่ยม พอตายแล้วก็จะไปเยี่ยม*"

ในระหว่างสงครามครั้งที่แล้ว กรุงเทพ ฯ ถูกโจมตีทางอากาศ ทางรัฐบาลจึงนิมนต์ให้ท่านย้ายไปอยู่ที่อื่นชั่วคราว โดยเกรงว่าท่านจะได้รับอันตราย แต่ปรากฏว่าท่านไม่ยอมไป สมเด็จ ฯ รับสั่งว่า "*ฉันอยู่เขาพอจะพึ่งกันได้ ถ้าฉันไปแล้วเขาจะหาใครเป็นที่พึ่ง*" ดังนั้นท่านก็คงจำพรรษา ณ วัดสุทัศน์ ฯ ตลอดมาจนวาระสุดท้ายแห่งพระชนมายุ

บุคลิกลักษณะของสมเด็จ ฯ เต็มไปด้วยความสง่าน่าเกรงขาม พระหฤทัยเปี่ยมไปด้วยความเมตตากรุณา ท่านเป็นผู้ทรงไว้ซึ่งรูปสมบัติ คุณสมบัติ และทรัพย์สมบัติ ในด้านรูปสมบัติ สมเด็จ ฯ มีพระวรกายสวยงามสง่า กิริยาท่าทางน่าเลื่อมใส ผิวพรรณบริสุทธิ์ผุดผ่อง ใน

ด้านคุณสมบัติเห็นจะไม่ต้องกล่าวถึง เพราะท่านเป็นผู้เคร่งครัดสมณะอย่างยิ่ง ในด้านทรัพย์สมบัตินั้น แม้ว่าท่านจะไม่ยินดียินร้ายในทรัพย์สมบัติที่บุคคลเอามาถวาย แต่ท่านก็บริบูรณ์ด้วยสมบัติอย่างที่สมเด็จพระสังฆราชองค์อื่นมีไม่เท่าท่าน ของที่หายไปก็มาก มีคนลักสิ่งของของสมเด็จ ฯ เสมอ เพราะท่านไม่ยึดถือและมีจิตติดอยู่กับสิ่งของ จิตของท่านวางเสียแล้ว ขโมยจึงชอบขโมยของ ๆ สมเด็จ ฯ แม้กระนั้นคนถวายก็ดูเหมือนจะยิ่งพากันถวายของแก่สมเด็จ ฯ เพิ่มขึ้น เป็นสิ่งที่น่าแปลก สิ่งของที่เหลือเดี๋ยวนี้ไม่ถึงครึ่งของทั้งหมดเพราะถูกขโมยบ้าง ขายเลหลังบ้าง ชำรุดแตกหักไปบ้าง ถึงกระนั้นสิ่งของก็ยังเต็มตำหนักอยู่ ปัจจุบันท่านเจ้าคุณพระราชวิสุทธาจารย์ เป็นผู้ดูแลรักษาสิ่งของประวัติศาสตร์เหล่านั้น

สมเด็จ ฯ ทรงดำรงตำแหน่ง ๓ สมเด็จ ฯ กล่าวคือท่านได้รับสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์ก่อน แล้วเลื่อนเป็นสมเด็จพระวันรัตต่อมาเป็นสมเด็จพระสังฆราช ซึ่งเห็นจะมีสมเด็จ ฯ องค์เดียวเท่านั้นที่เป็น ๓ สมเด็จ ฯ

แม้ว่าสมเด็จ ฯ ท่านจะสิ้นพระชนม์ไปนานแล้ว แต่พระเกียรติคุณพระกรุณาธิคุณของท่านยังอยู่ในความทรงจำของอนุชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระภิกษุในวัดสุทัศน์ ฯ ทุกรูป นวกภิกษุที่อุปสมบทใหม่หรือพระบวชเก่าก็ตาม ย่อมจะต้องได้เข้าเฝ้าสมเด็จ ฯ เสมอทุกรูป คือวันเข้าพรรษาพระทุกรูปจะต้องไปชุมนุมกันที่ตำหนักสังฆราชนี้ และกล่าวคำขอขมา

ต่อสมเด็จ ฯ อันเป็นกรณียกิจทุกปี

ก่อนที่ข้าพเจ้าจะกล่าวถึงตำนานความเป็นมาของพระกริ่งและพระชัยวัฒน์ นี้ ข้าพเจ้าจะได้ขอถือโอกาสเรียนท่านผู้อ่านให้ทราบเสียด้วยว่าคำว่า "*กริ่ง*" นี้หมายความว่ากระไร สมเด็จ ฯ (*สมเด็จพระสังฆราช (แพ) ติสฺสเทโว*) เคยรับสั่งเสมอว่า "*กริ่ง*" นี้ มาจากคำถามที่ว่า "*กึ กุสโล*" คือเมื่อพระโยคาวจรบำเพ็ญสมณธรรม มีจิตผ่านบรรดากุศลธรรมทั้งปวง เป็นลำดับไปแล้ว ถึงขั้นสุดท้าย จิตเสวยอุเบกขา เวทนาปุญญาภิสังขารเปลี่ยนเป็นอเนญชา เป็นเหตุให้พระโยคาวจรเอะใจขึ้นว่า "*กึ กุสโล*" นี้เป็นกุศลอะไร? เพราะเป็นธรรมที่เกิดขึ้นแปลกประหลาด ไม่เหมือนกับกุศลอื่น ๆ ที่ผ่านมา ดังนั้นคำว่า "*กึ กุสโล*" จึงเป็นชื่อของอเนญชา คือ "*นิพฺพุติ*" แปลว่า "*ดับสนิท*" คือหมายถึงพระนิพพานนั่นเอง

มูลเหตุที่สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทโว) *วัดสุทัศนเทพวราราม ทรงสร้างพระกริ่งและพระชัยวัฒน์นั้น มีดังจะกล่าวต่อไปนี้คือ:—*

ทรงเล่าให้ฟังว่า เมื่อพระองค์ดำรงสมณศักดิ์เป็นพระศรีสมโพธิครั้งนั้น สมเด็จพระวันรัต (*แดง*) พระอุปัชฌาย์ของพระองค์ยังมีชีวิตอยู่ และครั้งหนึ่งสมเด็จพระวันรัต (*แดง*) ได้อาพาธเป็นอหิวาตกโรค สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ครั้งยังทรงกรมขุน ฯ เสด็จมาเยี่ยม รับสั่งถามอาการของโรคเป็นที่เข้าพระทัยแล้ว รับสั่งว่า เคยเห็นกรมพระยาปวเรศ ฯ เสด็จพระอุปัชฌาย์ของพระองค์

อาราธนาพระกริ่งแช่น้ำอธิษฐานขอน้ำพระพุทธมนต์ แล้วให้คนไข้ที่เป็นอหิวาตกโรคกินหายเป็นปกติ พระองค์จึงรับสั่งให้มหาดเล็กไปนำพระกริ่งที่วัดบวรนิเวศ แต่เสด็จทูลว่าพระกริ่งที่กุฏิมี สมเด็จพระมหาสมณะจึงรับสั่งให้นำมาและอาราธนาแช่น้ำอธิษฐานขอน้ำพระพุทธมนต์ แล้วนำไปถวายสมเด็จพระวันรัต (*แดง*) เมื่อท่านฉันน้ำพระพุทธมนต์แล้วโรคอหิวาต์ก็ค่อยบรรเทาและหายเป็นปกติในวันต่อมา

ข้าพเจ้าทูลถามว่า พระกริ่งที่อาราธนาขอน้ำพระพุทธมนต์นั้นเป็นพระกริ่งสมัยไหน พระองค์รับสั่งว่าจำไม่ได้ เข้าใจว่าเป็นพระกริ่งเก่าแก่ หรือไม่ก็คงเป็นพระกริ่งของสมเด็จกรมพระยาปวเรศ ฯ องค์ใดองค์หนึ่ง ตั้งแต่นั้นมาพระองค์ก็เริ่มสนพระทัยในการสร้างพระกริ่งขึ้นเป็นลำดับ ค้นหาประวัติการสร้างพระกริ่งและก็ได้เค้าว่า การสร้างพระกริ่งนี้มีมาแต่โบราณกาลแล้ว เริ่มขึ้นที่ประเทศธิเบตและประเทศจีน เข้าใจว่าเป็นพระกริ่งธิเบต และพระกริ่งหนองแสทั้งสองแบบนี้เป็นแน่ เท่าที่พิจารณาแล้ว ดูพระรูปพระโฉมละม้ายไปทางจีน เพราะเหตุที่ในคติพระไภษัชคุรุพุทธเจ้า อันเป็นพระพุทธเจ้าปางช่วยสัตว์โลกให้พ้นสรรพทุกข์ที่เกิดโดยทางกายและทางใจ ช่วยให้สัตว์มีชีวิตยืนยาว ต่อมาภายหลังตำราการสร้างพระกริ่งก็ได้แพร่หลายไปในประเทศต่าง ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนา เช่นประเทศเขมรก็ปรากฏว่ามีพระกริ่งอุบาเก็ง หรือกริ่งพนมบาเก็ง และพระกริ่งปทุมสุริวงศ์ เป็นต้น ทางประเทศไทยรับมรดกตกทอดมาดังปรากฏตามบันทึกอยู่ในท้ายคัมภีร์พระยันต์นั้น

พระกริ่งรุ่นแรกของพระองค์นั้น ทรงให้ช่างนั้นเลียนแบบพระ

กริ่งสมเด็จกรมพระยาปวเรศ ฯ แต่ให้เอาบัวด้านหลังออกและเปลี่ยนพระรูปพระโฉมให้งามตามใจชอบ ส่วนการแสวงหาแร่ธาตุที่มีคุณต่าง ๆ ก็พยายามเสาะแสวงมิใช่น้อย ท่านผู้ใหญ่ที่เคยเป็นศิษย์เก่าๆเล่าว่า เสด็จเป็นผู้ทรงแสวงหาแร่ธาตุ และตำราสร้างพระกริ่งกับพระชัยวัฒน์สำคัญพระองค์หนึ่ง ตำราเดิมเป็นตำราของสมเด็จพระพนรัตวัดป่าแก้วกรุงเก่า และตกทอดมาอยู่ที่สมเด็จกรมพระยาปรมานุชิตชิโนรสศรีสุคตขัตติยวงศ์ วัดพระเชตุพน ฯ พระมงคลทิพมุนี (*มา*) วัดจักรวรรดิราชาวาสรับต่อมา ตกมาถึงสมเด็จพระสังฆราช (*แพ ติสฺสเทว*) วัดสุทัศน์ ฯ เมื่อครั้งยังมีสมณศักดิ์เป็นพระเทพโมฬี

โลหะที่ใช้ในการหล่อพระกริ่งและพระชัยวัฒน์นี้ ทรงรับสั่งว่าชั้นแรกต้องการโลหะ ๙ อย่าง ที่เรียกว่า "นวโลหะ" นวโลหะนี้คือชินหนัก ๑ บาท เจ้าน้ำเงินหนัก ๒ บาท เหล็กละลายตัวหนัก ๓ บาท บริสุทธิ์หนัก ๔ บาท ปรอทหนัก ๕ บาท สังกะสีหนัก ๖ บาท ทองแดงหนัก ๗ บาท เงินหนัก ๘ บาท ทองคำหนัก ๙ บาท มารวมกันใส่เบ้าหลอมให้กินกันดีแล้วแผ่ให้แบน เตรียมไว้เพื่อลงพระยันต์ ๑๐๘ กับ นะปถมัง ๑๔ นะ ครั้นได้ฤกษ์ยามดี ก็ทำพิธีลงพระยันต์ในพระอุโบสถต่อไป

เครื่องพิธีในการลงพระยันต์ ๑๐๘ กับ นะปถมัง ๑๔ นะ จัดดังนี้:–

๑. เทียน–ทองหนัก ๔ บาท ไส้ ๕๖ เส้น ๑ คู่

๒. เทียน–ทองหนัก ๑ บาท ไส้ ๙ เส้น ๕ คู่

๓. ข้าวตอก ๕ กรวย

๔. ดอกไม้ ๕ กรวย (เสด็จมักใช้ดอกบัวขาว เรียกว่า ดอกบุณฑริก)

๕. แป้งกระแจะและน้ำมันหอม ๗ อย่าง (สำหรับจุณเจิม)

๖. บายศรี ซ้ายขวา

๗. ศีรษะสุกร ๑ ศีรษะ

๘. มะพร้าว ๑ กล้วยน้ำไทย ๑ และเครื่องกระยาบวช

๙. ผ้าขาว ๒ ผืน (ใช้ปูรองเครื่องสักการะ ๑ ผืน และรองนั่ง ๑ ผืน)

เมื่อตกแต่งเครื่องสักการะเรียบร้อยแล้ว พอได้ฤกษ์งามยามดีก็จุดธูปเทียนสักการะครูอาจารย์ เสร็จแล้วเริ่มลงพระยันต์ ๑๐๘ กับนะปถมัง ๑๔ นะ ลงแล้วลบ ถมให้ได้ ๑๐๘ ครั้ง ชื่อพระยันต์ที่ลงดังนี้

๑.	พระยันต์	ชื่อ	ปทุมจักร	๕	ดวง
๒.	,,	,,	ภควัมบดี	๕	,,
๓.	,,	,,	พระไตรสรณาคมน์	๓	,,
๔.	,,	,,	นวโลกุตรธรรม	๑	,,
๕.	,,	,,	พระนรา	๕	,,
๖.	,,	,,	พระจตุราริยสัจจ์	๒	,,
๗.	,,	,,	พระรัตนตรัย	๑	,,
๘.	,,	,,	พระจักรสิรโลก	๙	,,
๙.	,,	,,	มงกุฎพระพุทธเจ้า	๑	,,
๑๐.	,,	,,	พระบารมี ๓๐ ทัศ	๒	,,

๑๑.	พระยันต์ ชื่อ	สุกิตติมา	๒	ดวง
๑๒.	,, ,,	ปถมังพระเจ้า ๕ พระองค์	๕	,,
๑๓.	,, ,,	พระยันต์องครักษ์	๔	,,
๑๔.	,, ,,	โสฬสมงคล	๑	,,
๑๕.	,, ,,	พระพุทธเจ้า ๒๘ พระองค์	๒๘	,,
๑๖.	,, ,,	ฆเฏสิ	๑	,,
๑๗.	,, ,,	พระพุทธคุณ	๗	,,
๑๘.	,, ,,	พระนวภา	๒๕	,,
๑๙.	,, ,,	พระชฎามหาพรหม	๑	,,
๒๐.	,, ,,	จตุโร	๑	,,

รวม ๑๐๘ พระยันต์ และ นะปถมัง ๑๔ นะ ดังนี้คือ :–

๑. นะบังสมุทร

๒. นะนาคบาศก์

๓. นะวชิราวุธ

๔. นะทน

๕. นะกำจาย

๖. นะปรีชาทุกทิศ

๗. นะครอบจักรวาล

๘. นะบังไตรภพ

๙. นะบังเมฆา

๑๐. นะสะท้านดินไหว

๑๑. นะกำจัด

๑๒. นะบิ่ด

๑๓. นะบิ่ดอากาศ

๑๔. นะล้อม

รวม ๑๔ นะ

ยังมีพระยันต์ ๘ ทิศอีก ๘ ดวง แต่เป็นพระยันต์ลงหน้าและหลังสำหรับแขวนประจำ ๘ ทิศ ในมณฑลพิธี เมื่อลงครบ ๑๐๘ ครั้ง และเสกด้วยคาถาเรียกพระยันต์ กับโองการพระพุทธคุณ โองการนโมพุทธายะ บางครั้งเสกเพิ่มอีก ๑ บท คือ สัมพุทเธหงสาอย่างละ ๑๐๘ คาบ แล้วจึงเอาแป้งหอม น้ำมันหอม จุณเจิมแผ่นโลหะที่ลงพระยันต์นั้น เป็นเสร็จพิธีลงนวโลหะไปตอนหนึ่ง

การเททองหล่อพระกริ่งและพระชัยวัฒน์ต้องดูฤกษ์ให้จงดี แล้วก็เริ่มทำพิธีหล่อ การหล่อนั้นสมเด็จฯ มักทรงใช้เงินกลมพดด้วงตรายันต์รัศมีเปลวเพลิง และตรายันต์ชฎาเดินหน ซึ่งสร้างในเมื่อสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถที่ ๒ (*คือพระเจ้าทรงธรรม*) ซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ที่ ๒๐ ในกรุงศรีอยุธยา จ.ศ. ๙๔๑ กับเงินตราราชวัติทำในแผ่นดินพระศรีสรรเพชญ์ที่ ๑๑ หรือพระบาทสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๕ คือ พระเจ้าเอกทัต เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ที่ ๓๒ ครั้งกรุงศรีอยุธยา จ.ศ. ๑๑๒๑ ใส่ในเบ้าผสมกับนวโลหะที่ลงนั้นทุก ๆ คราวไป ตอนท้ายในตำราพระยันต์นี้เขียนไว้ว่าพระยันต์ ๑๐๘ กับนะปถมัง ๑๔ นะนี้ ได้ลงและหล่อพระชัยฉลอง

พระเดชพระคุณในรัชกาลที่ ๕ เป็นมหาคุณวิเศษนัก ๒ ครั้งคือ ที่วัดพระศรีรัตนศาสดารามครั้ง ๑ กับที่วัดนิเวศธรรมประวัติครั้ง ๑

สมเด็จฯ ทรงสร้างพระกริ่งเป็นครั้งแรก เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๔๑ ครั้งยังดำรงสมณศักดิ์ที่พระเทพโมฬี หล่อครั้งนั้นเพียง ๙ องค์เท่านั้น ที่หน้ากุฎีใหญ่ในคณะ ๑๑ วัดสุทัศน์ฯ คือ กุฎีที่ท่านเจ้าคุณพระธรรมวิสุทธาจารย์ เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบันอยู่เดี๋ยวนี้

คุณหมอพื้นฯ บ้านในตรอกเพื่องทองเล่าว่า การหล่อคราวนั้นคุณหมอยังอุปสมบทเป็นภิกษุ และร่วมอยู่ในที่นั้นด้วย เห็นเหตุการณ์โดยตลอด เมื่อทำพิธีหล่อเสร็จแล้วก็ให้ศิษย์ทดลองทันทีที่บริเวณหน้ากุฎี ปรากฏว่าได้ผลสมประสงค์

นายเล็ก พงษ์ปาละ (*วินัยธร เล็ก*) หลานชายของสมเด็จฯ เล่าว่า เวลานั้นท่านมีอายุได้เพียง ๑๒ ปี จุกยังไม่ได้โกนเลย สมเด็จฯ ให้ ๑ องค์ นอกนั้นแจกแก่ญาติผู้ใหญ่เป็นส่วนมาก ศิษย์บางท่านก็คงได้บ้าง เวลานี้นายเล็กอายุร่วม ๘๐ ปีเศษแล้ว พระรูปพระโฉมของพระกริ่งรุ่นแรกนี้สวยงามมาก เนื้อดำสนิทมีเลขหมายที่ก้นตั้งแต่ ๑–๙ นายเล็กได้เป็นองค์เลขที่ ๒ ข้าพเจ้าได้เห็นของนายเล็กหลายหนเหมือนกันเมื่อครั้งยังอุปสมบทอยู่

ต่อแต่นั้นสมเด็จฯ ก็ทรงหล่อทุกๆ ปีไม่ขาดเลย ถือว่าเป็นการหล่อประจำพระชนมายุ คือทรงหล่อในวันเพ็ญกลางเดือน ๑๒ ทุกปี การหล่อก็หล่อเป็นจำนวนจำกัด คือมักจะทำจำนวนเท่ากำลังวันเพ็ญเดือน ๑๒ นั้น (*สมมติว่าเพ็ญวันอาทิตย์ก็หล่อ ๖ องค์ เพ็ญวันพุธก็หล่อ*

๑๖ *องค์ เป็นต้น*) เหตุนี้พระกริ่งของสมเด็จ ฯ จึงมีน้อย ไม่ค่อยจะแพร่หลายมากนัก เว้นแต่ศิษย์บางท่านขอหล่อร่วมด้วย แต่ก็ปรากฏว่าไม่มีใครกล้ากี่ท่านนัก ข้าพเจ้าทูลถามว่า นับตั้งแต่สร้างปีแรกจนถึง พ. ศ. ๒๔๗๙ เป็นปีสุดท้ายนี้จะประมาณสักเท่าไร ตรัสตอบว่าจำไม่ได้ แต่คงไม่เกิน ๑,๕๐๐ องค์ จำนวนนี้หมายถึงพระกริ่ง ส่วนพระ-ชัยวัฒน์ก็คงไม่เกิน ๒,๐๐๐ องค์

พระกริ่งที่สมเด็จ ฯ ทรงหล่อนี้ ความจริงพระองค์ประสงค์สร้างให้เป็นพระประจำครอบน้ำมนต์ หรือบาตรน้ำมนต์ไว้ประจำครอบครัวเพื่อบำบัดทุกข์ ฉะนั้น จึงปรากฏว่า บ้านที่รับพระกริ่งไปจึงมักจะมีครอบหรือบาตรใส่น้ำแช่พระกริ่งไว้เสมอ แต่บางบ้านมักจะใช้ขันล้างหน้า แต่บางบ้านก็มักจะมีทั้งขันทั้งครอบ เจ้าคุณพระมงคลราชมุนี (*ผึ่ง ปุปฺผโก*) เดิมเป็นพระครูปลัดของสมเด็จ ฯ ซึ่งเป็นอาจารย์ของข้าพเจ้าเล่าว่า สมเด็จ ฯ ทรงหล่อพระกริ่งไว้สำหรับประจำครอบน้ำมนต์ ส่วนพระติดตัวนั้นคือพระชัยวัฒน์ แต่ข้าพเจ้ามีความปรารถนามากเกินไป จึงติดตัวทั้ง ๒ อย่างเลย สมเด็จ ฯ ประทานพระกริ่งหรือพระชัยวัฒน์แก่ศิษย์ผู้ขอ แต่ศิษย์บางท่านต้องการจะให้สมเด็จ ฯ ประทานเอง ศิษย์ผู้นั้นพึงหวังได้ทีเดียวว่า "อด" เช่นท่านพระครูปลัดสุวัฒน์ศีลคุณ (*นันท์*) ฐานานุกรมของพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระพิมลธรรม (*นาค สุมนนาโค*) วัดอรุณราชวราราม จังหวัดธนบุรี เป็นต้น และท่านพระครูปลัดนั้นท่านเคยอยู่วัดสุทัศน์ ฯ มานาน ทั้งเคยรับใช้ใกล้ชิดสมเด็จ ฯ มาก แต่สมเด็จ ฯ ไม่เคยประทานพระกริ่งให้เพราะ

ท่านไม่ทูลขอ

วันหนึ่งสมเด็จ ฯ รับสั่งเรียกข้าพเจ้าไปเฝ้าและรับสั่งให้ทำงานอย่างหนึ่ง เมื่อเสร็จข้าพเจ้าเห็นว่าว่างแขกและปลอดโปร่งดี ก็เลยทูลถามถึงการที่พระองค์ทรงสร้างพระกริ่งแต่เมื่อไร และกี่แบบ

ทรงรับสั่งว่า หลายแบบจำไม่ได้ และหล่อมานานปีแล้ว ตั้งแต่เป็นพระเทพโมฬี แบบพระกริ่งที่ทรงหล่อมากกว่าแบบอื่น ๆ ก็คือ แบบหนองแส พิมพ์ใหญ่ และกริ่งจีนขนาดกลางและขนาดเล็ก เมื่อครั้งยังเป็นพระธรรมโกษาจารย์ หล่อพระกริ่ง ๓ ขนาดดังกล่าวแล้ว และหล่อพระชัยวัฒน์ ๓๐๐ กว่าองค์ พระชัยวัฒน์รุ่นนั้นทำอย่างประณีตที่สุด คือเจาะก้นบรรจุผงแล้วเลี่ยมหุ้มด้วยทองแดงบ้างเงินบ้าง จารึกพระนามพระพุทธเจ้าด้วยอักษรขอม เท่าที่ข้าพเจ้าเห็นมาแล้ว ๔ องค์

๑. โคตโม และเลข ๕๖
๒. โกนาคมโน ,, ๕๖
๓. ธีรโก ,, ๕๖
๔. เรวัตตะ ,, ๕๖

พระนามที่จารึกก็ปรากฏชัดแล้วว่า "เป็นพระนามของพระพุทธเจ้า" แต่เลข ๕๖ นี้ซิไม่ทราบความหมายชัดเจน จะเป็นด้วยทรงสร้างเท่ากำลังพระพุทธคุณ ๕๖ หรือจะเป็น พ. ศ. ๒๔๕๖ ที่เริ่มทำพิมพ์แบบนี้เป็นครั้งแรกก็อาจเป็นได้ พิธีคราวนั้นท่านผู้ใหญ่เคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังว่า สมเด็จ ฯ ทรงทำพิธีอยู่ถึง ๓ คืน ๓ วันจึงเสร็จ

พระที่ทรงสร้างคราวนั้น เข้าใจว่าพระยาศุภบรรณสารได้มากกว่าใคร ๆ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๙ หรือ พ.ศ. ๒๔๖๐ พระองค์ยังดำรงสมณศักดิ์เป็นพระพรหมมุนี ชนมายุครบ ๖๐ พรรษา บำเพ็ญกุศลฉลองชนมายุในวันกลางเดือน ๑๒ ในปีนั้นทรงหล่อพระกริ่งและพระชัยวัฒน์มากหน่อย (*เจ้าคุณอาจารย์ของข้าพเจ้าเล่าว่า*) ศิษย์คนใดรับจัดสำรับคาวหวานถวายแด่พระเถระผู้ใหญ่ที่มาฉันเพลในงาน ต้องได้พระกริ่งประจำครอบน้ำมนต์คนละ ๑ องค์

การตกแต่งพิธี และจัดสถานที่กับโต๊ะเครื่องบูชาในพิธีคราวนั้น ค้นหาบันทึกไม่พบ พร้อมกับพระยาทิพโกษาท่านผู้บันทึกการปฏิบัติงานในคราวนั้นก็ได้ถึงแก่อนิจกรรมเสียแล้วด้วยจึงน่าเสียดาย

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๘ ครั้นพระองค์ยังดำรงสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระวันรัต ข้าพเจ้าได้อุปสมบทแล้ว และถูกสวดพระพุทธมนต์และสวดพระพุทธาภิเษกด้วย ทรงหล่อพระกริ่งแบบหนองแสใหญ่รวม ๖๗ องค์ แต่ช่างอินทร์ บ้านข้างวัดคอกหมู ทำไม่ค่อยประณีตผิดแบบไปบ้าง แต่เนื้อนวโลหะดีมาก (*เนื้อค่อนข้างแดง*)

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ ครั้งพระองค์ยังดำรงสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระวันรัตเหมือนกัน ข้าพเจ้าได้รับใช้โดยใกล้ชิดและได้รับบัญชาให้ดูแลช่างในการหล่อพระที่สนามหน้าพระอุโบสถ ปีนี้เปิดโอกาสให้สัทธิวิหาริกอันเตวาสิก และศิษยานุศิษย์สั่งจองเป็นครั้งสุดท้าย และพระกริ่งรุ่นนี้หล่อแบบหนองแส พิมพ์ใหญ่ ๔๖๔ องค์ ช่างอินทร์ข้างวัดคอกหมูเป็นช่างหล่อพระกริ่งคราวนี้ เนื้อสีแดงค่อนข้างขาว

เพราะใส่เงินกลมตรายันต์หลายร้อยก้อน พระกริ่งคราวนี้มีผู้นิยมบูชากันมาก เพราะเนื้อกลับดำสนิท สมเด็จ ฯ เคยรับสั่งว่า "พระกริ่งคราวนี้รัศมีดีมาก ยิ่งบูชายิ่งดีนะ"

ปีต่อ ๆ มาสมเด็จ ฯ ทรงชราภาพมาก พระองค์ท่านจึงมอบตำรับตำราพระยันต์และพิธีต่าง ๆ พร้อมกับทรงแนะนำเคล็ดลับในการทำพิธีหล่อพระชัยวัฒน์ และพระกริ่งให้แก่ท่านเจ้าคุณพระมงคลราชมุนี (*สนธิ์*) เมื่อครั้งยังเป็นเปรียญอยู่ และทรงเรียกใช้ใกล้ชิดเสมอ ๆ ดังได้ยินปรากฏแก่หูของศิษยานุศิษย์เสมอ ๆ ว่า "มหาสนธิ์หรือท่านศรีเขาจะแทนฉัน" ดังนี้เป็นต้น และก็เป็นความจริงดังพระองค์ท่านรับสั่ง เพราะปรากฏว่าเมื่อ พ. ศ. ๒๔๘๒ เป็นครั้งแรกที่เจ้าคุณมงคลราชมุนี (*สนธิ์*) ครั้งยังมีสมณศักดิ์เป็นพระศรีสัจญาณมุนี เป็นผู้อำนวยการจัดพิธีขึ้น และหลังจากนั้นมาท่านก็ทำพิธีหล่อพระกริ่งและพระบูชาทุก ๆ ปี ถึงคืนวันที่ ๑ มกราคม พ. ศ. ๒๔๙๕ ทำพิธีหล่อพระกริ่งและพระประธานชื่อว่า ทองทิพย์ พร้อมกับทำพิธีฉลองพระประธานชื่อ พระพุทธศรีมงคลนิมิต อันเป็นพระประธานประจำพระอุโบสถที่ท่านทำค้างไว้ และต่อจากนั้นมาได้ ๑๕ วัน คือวันที่ ๑๖ มกราคม พระเดชพระคุณเจ้าคุณพระมงคลราชมุนี (*สนธิ์ ยติธโร*) ก็ได้มรณภาพจากพวกเราไป และพวกเราก็สิ้นพระอาจารย์ที่ดีที่สุดในยุคนั้น เหลือไว้แต่อนุสรณ์แห่งความดีเท่านั้น

และก็ขึ้นชื่อว่าสายโลหิตของเจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราช (*แพ ติสฺสเทว*) แล้ว ยังไม่จืดไม่จางง่าย ๆ ดังโบราณว่า "ตัวตายก็ต้อง

มีตัวแทน"

ฉะนั้น พ.ศ. ๒๔๙๗ พระเดชพระคุณพระธรรมวิสุทธาจารย์ เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน ก็เริ่มประกอบพิธีหล่อพระประธาน และพระกริ่งขึ้นเป็นครั้งแรก ซึ่งท่านจอมพล ผิน ชุณหะวัณ หล่อพระประธานอุทิศให้ ท่านผู้หญิงวิบูลย์ลักษณ์

และ พ.ศ. ๒๕๐๐ พระเดชพระคุณก็เป็นผู้จัดพิธี และควบคุมการปลุกเสก และเป็นผู้ร่วมงานในการสร้างพระพุทธรูป ๒๕ พุทธศตวรรษเป็นทางการด้วยองค์หนึ่ง

มา พ.ศ. ๒๕๐๖-๗-๘ นี้ พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณธรรมวิสุทธาจารย์ คำนึงถึงพระอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ นี้ใหญ่โตและสวยงามหาวัดใดเทียบได้ยาก แต่ก็เริ่มชำรุดผุพังลง เห็นว่าช้าไปจะเสียหายมากขึ้น จึงปรึกษาหารือบรรดาศิษย์ เจ้าพระคุณสมเด็จฯ และท่านผู้เคารพนับถือทั้งหลายเห็นว่า ควรสร้างพระกริ่งแจกให้เป็นของสมนาคุณแก่ท่านผู้มีจิตศรัทธาและได้ทำพิธีปลุกเสก ณ วันที่ ๖ – ๗ – ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๘ และทำการแจกแก่ผู้มีศรัทธาตามสมควร

พระกริ่งรุ่นนี้ เป็นพระกริ่งแบบจีนขนาดเล็กพองามเนื้อดี ประกอบไปด้วยนวโลหะที่ผสมใหม่ และรวมกับชนวนของเก่าที่เก็บผสมไว้แต่ก่อนสมัยเจ้าพระคุณสมเด็จฯ และเจ้าคุณพระมงคลราชมุนี (*สนธิ์*) พร้อมกับนิมนต์พระอาจารย์ผู้ทรงคุณ ประกอบพิธีสร้างขึ้น เนื้อกลับดำสนิทดีมาก

สุดท้ายนี้ ข้าพเจ้าจะขอบรรยายถึงการประกอบพิธีหล่อพระพุทธ-

รูปและพระกริ่ง วันฉลองพระชนม์เจ้าพระคุณสมเด็จพระสังฆราชซึ่งทรงบัญชาให้คณะศิษย์ซึ่งมีเจ้าคุณพระมงคลราชมุนี (*สนธิ์*) เป็นประธานจัดการตกแต่งพิธีที่พระอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ เมื่อวันที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๔๘๓ ข้าพเจ้าบันทึกไว้เมื่อวันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ๒๔๘๓ ดังนี้ :–

เครื่องใช้ในการประกอบพิธี

๑. แผ่นทอง นาค (*สำหรับลงดวง ประสูติ ตรัสรู้ พระพุทธเจ้า*)

๒. เทียนชัยหนัก ๘๐ บาท ไส้ ๑๐๘ ยาวเท่าพระองค์สมเด็จฯ ๑ เล่ม

๓. เทียนมงคลหนัก ๓๒ บาท ไส้ ๘๕ เส้น ยาวรอบพระเศียรสมเด็จฯ ๑ เล่ม

๔. เทียนมงคลหนัก ๓๒ บาท ไส้ ๑๐๘ เส้น ยาวรอบพระเศียรสมเด็จฯ ๒ เล่ม

๕. เทียนพระวิปัสสีหนัก ๙ บาท ไส้ ๒๘ ยาวรอบพระเศียรสมเด็จฯ ๑ เล่ม

๖. เทียนเงิน – ทอง หนัก ๔ บาท ไส้ ๓๒ เส้น ยาวพอควร ๕ คู่

๗. เทียนนวหรคุณ หนัก ๒ บาท ไส้ ๙ เส้น ยาวพอประมาณ ๙ เล่ม กับเชิงเทียน ๙ ขอน

๘. เทียนหนัก ๑ บาท ไส้ ๙ เส้น ๒๕ เล่ม

๙. เทียนหนัก ๑ สลึง ๒๘๖ เล่ม

๑๐. ธูปหอมประมาณ ๓๐๐ ดอก

๑๑. เทียนประจำโต๊ะ หนัก ๙ บาท ไส้พอสมควร ๒๐ คู่ (เฉพาะโต๊ะหมู่ในพระอุโบสถวัดสุทัศน์ฯ)

๑๒. กระถางลายคราม ขนาดใหญ่ ๒ กระถาง

๑๓. ขันสาคร ขนาดกลาง ๒ ขัน

๑๔. กระถางธูป ขนาดกลาง ๒ กระถาง

๑๕. ตู้เทียนชัย ๑ ตู้

๑๖. สายสิญจน์ประมาณ ๓ กลุ่มใหญ่

๑๗. ดอกบัวขาวประมาณ ๓๐ ดอก (*ถ้าไม่มีก็ใช้ดอกบัวหลวง*)

๑๘. ผ้าขาว ๒ พับ

๑๙. โถปริก พร้อมด้วยแป้งหอม ๑ โถ

๒๐. หญ้าคา ๑ มัดใหญ่ (*สำหรับปูลาดให้พระนั่งปรก*)

๒๑. จัดฆราวาส ที่เคยอุปสมบทมาแล้ว และเป็นผู้เคยปฏิบัติทางพระกรรมฐานอยู่บ้าง ให้นุ่งขาวห่มขาว ตั้งให้เป็น "บัณฑิต" ไว้ ๑ ท่าน และมีหน้าที่ดังจะกล่าวภายหลัง สิ่งของเครื่องประกอบในการพิธีตั้งแต่หมายเลขที่ ๑ ถึง ๒๑ สำหรับใช้ในพระอุโบสถ

ส่วนที่โรงพิธีหล่อพระ ต้องจัดสิ่งของเครื่องใช้ดังนี้ คือ:–

๑. ฉัตร สีขาว ๕ ชั้น หรือ ๗ ชั้นก็ได้ รวม ๑๒ คัน

๒. ราชวัติ ๘ แผง ตั้งไว้มุมละ ๒ แผง

๓. ต้นกล้วย ๑๒ ต้น (*ขนาดย่อม พอมีใบสัก ๓ ใบ ห้ามตัดราก*)

๔. ต้นอ้อย ๑๒ (*ขนาดย่อม พอมีใบสัก ๓ ใบ ห้ามตัดราก*)
๕. เชิงเทียน ๒ คู่ แบ่งให้โหร ๑ คู่ ให้ช่างหล่อ ๑ คู่
๖. กระถางธูป ๒ กระถาง แบ่งให้โหร ๑ กระถาง ให้ช่างหล่อ ๑ กระถาง
๗. โต๊ะ ๔ เหลี่ยม สำหรับโหรตั้งเครื่องสังเวยบูชาฤกษ์ ก่อนเวลาจะเททองหล่อพระ ๒ ตัว
๘. ศาลเพียงตา ๑ กับโต๊ะ ๔ เหลี่ยม ๑ สำหรับช่างหล่อตั้งเครื่องบูชาครูก่อนเททอง
๙. ผ้าขาว นุ่งห่ม ๒ ชุด จ่ายให้โหร ๑ ชุด จ่ายให้ช่างหล่อ ๑ ชุด แต่สมเด็จ ฯ มักจะจัดให้ช่างเททองนุ่งทุกคน

การตกแต่งอาสนะพระสงฆ์ และโต๊ะที่บูชาในพระอุโบสถนั้น ชั้นแรกจัดอาสนะสำหรับพระอาจารย์ผู้ทรงคุณเจริญพระพุทธมนต์ ๑๐ รูป ไว้ทางด้านซ้าย (*ขององค์พระประธาน*) ริมผนังพระอุโบสถ

จัดอาสนะพิธีธรรมสวดพระพุทธาภิเษก กับพระธรรมาสน์พระอาจารย์นั่งปรกไว้ริมผนังด้านหน้าภายในพระอุโบสถ

จัดโต๊ะบูชาหมู่ใหญ่ไว้หน้าพระประธาน กลางพระอุโบสถ

จัดตู้เทียนชัยไว้หน้าอาสนะพระพิธีธรรมสวดพุทธาภิเษก กะประมาณให้กลางพระอุโบสถพอดี ต่อให้ค่อนไปทางอาสนะพระสวดพุทธาภิเษก แล้วปั๊กเทียนชัยหนัก ๘๐ บาทให้เรียบร้อย

จัดกระถางน้ำมนต์และเชิงเทียนใหญ่ไว้สำหรับปั๊กเทียนมงคลหนัก ๓๒ บาท ไส้ ๑๐๘ ข้างละ ๑ เล่ม (*ข้างตู้เทียนชัยซ้ายขวา*) การ

วงสายสิญจน์นั้น ต้องให้เวียนเป็นทักษิณาวัตร คือเดินเวียนขวา (*แบบเวียนโบสถ์*) ให้ตั้งต้นแต่พระประธานก่อน แล้วเวียนไปตามผนังภายในพระอุโบสถ ๑ รอบ แล้วโยงสายสิญจน์เป็นสะพานกลางตรงมาที่โต๊ะบูชาหมู่ใหญ่หน้าพระประธานและตรงไปที่ตู้เทียนชัย แล้วแยกลงที่กระถางน้ำมนต์ข้างละ ๑ สาย

ส่วนสายที่เวียนรอบภายในผนังพระอุโบสถเหนือรอบหน้าต่างบนนั้นแยกลงที่หัวอาสนะสงฆ์สำหรับพระเจริญพระพุทธมนต์ ๑ สาย และแยกที่พระอาจารย์นั่งปรกกับพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์ ๑ สาย แล้วแยกออกทางประตูหน้าพระอุโบสถด้านขวาไปสู่โรงพิธีหล่อพระ ๑ สาย กับแยกไปที่หลวงพ่อศรีศากยมุนีที่พระวิหาร ๑ สาย แยกไปที่พระพุทธเศรษฐมุนีศาลาการเปรียญ ๑ สาย แยกไปเข้าตำหนักที่อยู่ของสมเด็จพระวันรัต (*แดง*) ๑ สาย

การจัดดอกไม้ที่โต๊ะบูชาหมู่ใหญ่หน้าองค์พระประธานนั้น จัดดอกไม้พานและดอกไม้ปักกระบอกเรียบร้อยแล้ว พานกลางหน้าโต๊ะตัวบนนั้นต้องเป็นพานดอกไม้เก้าสี ขาดไม่ได้ ๑ พาน

เทียนมหามงคลหนัก ๓๒ บาท ไส้ ๘๕ เส้นนั้น ปักบนเชิงเทียน ตั้งบนโต๊ะหมู่ตัวกลาง *(ตัวที่ ๒ นับแต่ตัวบนลงมา)* วางบนขันสัมฤทธิ์ ใส่น้ำพอสมควร

เทียนวิปัสสีหนัก ๙ บาท ไส้ ๒๘ เส้น ปักที่เชิงเทียน ตั้งบนโต๊ะหมู่ตัวกลาง *(ตัวที่ ๓ นับแต่ตัวบนลงมา)* วางบนขันสัมฤทธิ์ ใส่น้ำพอสมควร

เทียนเงิน–ทอง หนัก ๔ บาท ไส้ ๑๖ เส้น ปักที่เชิงเทียนตั้งบนโต๊ะหมู่กลาง ๑ คู่ (*ถวายพระประธานในพระอุโบสถ*)

เทียนหนัก ๙ บาท ไส้พอสมควรนั้น ปักเชิงเทียนโต๊ะหมู่กลางนี้จนครบส่วน กะบะเครื่องนมัสการ มีเทียนหนัก ๑ บาท ๕ เล่ม ธูป ๕ เล่ม ดอกบัวขาว ๕ ดอก ข้าวตอก ๕ กรวยนั้นตั้งไว้ที่โต๊ะกลางตัวล่างสุด

เทียนหนัก ๒ บาท ไส้ ๙ เส้นนั้น ปักบนเชิงเทียน ๙ ขอน ขอนละ ๑ เล่ม ตั้งไว้บนผ้าขาวที่ปูไว้หน้าโต๊ะบูชาหมู่กลางนั้น เรียงเป็นแถวห่างกันพอสมควร

ด้านขวาของโต๊ะบูชาหมู่กลาง ริมผนังปูผ้าขาวไว้ ๑ ที่ สำหรับตั้งขันสาครขนาดกลาง ใส่น้ำไว้พอสมควร กับกระถางธูป ๑ กระถาง เพื่อให้บัณฑิตที่นุ่งขาวห่มขาวนั่งจุดเทียน ๑๐๘ ธูป ๑๐๘ บูชาพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ เวลาพระเจริญพระพุทธมนต์

ที่กลางโต๊ะอุโบสถต้องจัดโต๊ะไว้ ๒ ที่ คือที่สำหรับพราหมณ์สังเวยเทพยดาทั่วท้องจักรวาฬ (*การสังเวยนี้มักจะทำก่อนเที่ยง*) กับที่สำหรับโหรตั้งบัตรพลีบูชาเทพยดาตามวิธีโหรที่จัดมา และมีขันสาครใส่น้ำกับกระถางธูป ๑ ลูกไว้เพื่อโหรจะได้ปักธูป (*ธูปปักในกระถางเทียนติดในขันสาคร*) น้ำในขันนี้เรียกว่า "น้ำเทพยมนต์"

เฉพาะอาสนะพระสงฆ์ทั้ง ๒ ที่นั้น ต้องปูด้วยผ้าขาว ส่วนธรรมาสน์พระนั่งปรกนั้นลาดด้วยหญ้าคา ปูด้วยผ้าขาวทับ บนหน้าอาสนะตั้งโต๊ะหมู่เล็ก ๆ ๒ ตัวสำหรับตั้งเครื่องบูชา มีกระบอกปักดอก

ไม้ ๑ คู่ เชิงเทียน ๑ คู่ พานดอกไม้ ๑ พาน กะบะเครื่องนมัสการ ๑ กะบะจัดแบบเดียวกับกะบะที่ตั้งโต๊ะหมู่หน้าประธานนั้น ส่วนเทียนที่ปัก บนเชิงเทียนนั้น ก็ใช้เทียนเงิน–ทองหนัก ๔ บาทไส้ ๑๖ เส้น ๑ คู่ กับตั้งโต๊ะขนาดพอเหมาะสำหรับวางคัมภีร์พระพุทธาภิเษก และท้อง ภาณหรือคัมภีร์ทิพยมนต์ เฉพาะงานของสมเด็จฯ คราวนั้น ทรงให้สวด พระพุทธาภิเษก ๑ จบ แล้วสวดจตุเวกทิพยมนต์ ๑ จบ สวดตั้งแต่ ๔ โมงเย็นถึง ๖ ทุ่มพอดี (*เหตุที่ทรงให้สวดจตุเวกทิพยมนต์ด้วยนั้นเพราะเนื่องด้วยฉลองพระชนมายุ ถ้าหล่อพระพุทธรูปอย่างเดียวไม่ต้องสวด*)

ส่วนโรงพิธีที่หล่อพระนั้น ให้จัดราชวัติฉัตรธงไว้ ๔ มุมสนาม ถ้าหล่อพระมากก็ขยายเขตให้กว้างขึ้น และผูกต้นกล้วยต้นอ้อยรวมไว้กับคันฉัตรมุมละ ๓ ต้น แล้วต่อสายสิญจน์ซึ่งทอดมาจากพระอุโบสถ เป็นเสร็จการแต่งพิธี

บัดนี้ จะบรรยายถึงการปฏิบัติหน้าที่ให้ถูกกับจังหวะของงาน สมมติว่า เครื่องใช้ในพิธีจัดไว้พร้อมมูลแล้ว รอแต่เวลาจะได้ฤกษ์ พระ-สงฆ์ผู้ทรงคุณที่จะเจริญพระพุทธมนต์นั่งยังอาสนะครบแล้ว รออีกประมาณ ๒๐ นาที สมเด็จฯ ทรงรับเทียนชนวนจากบัณฑิตผู้นุ่งขาวห่มขาว แล้วทรงจุดธูปเทียนพระประธาน เว้นเทียนหนัก ๓๒ บาทกับเทียนพระวิปัสสีหนัก ๙ บาทและเทียนนวหรคุณหนัก ๒ บาท ๙ เล่มไว้ก่อน เมื่อบัณฑิตรับเทียนชนวนดับไว้แล้ว สมเด็จฯ ทรงบูชาพระประธานในพระอุโบสถแล้วประทับที่ ๆ ทรงกราบนั้น บัณฑิตก็นำดอกไม้ธูปเทียนที่จัดเตรียมไว้ ๓ ชุด เทียนเงิน-ทอง และดอกบัว ๙ ดอก ธูป ๙ เล่มถวาย

แล้วสมเด็จ ฯ ก็ประทานให้เจ้าหน้าที่ ๓ คน ๆ ละชุด นำไปบูชาหลวงพ่อศรีศากยมุนีในพระวิหาร และหลวงพ่อเศรษฐมุนีในศาลาการเปรียญกับอัฐิสมเด็จพระวันรัต (*แดง*) สมเด็จพระอุปัชฌาย์ของพระองค์แล้วบัณฑิตก็อาราธนาศีล เมื่อพระสงฆ์ให้ศีลเสร็จแล้ว พอได้ปฐมฤกษ์จุดเทียนชัย บัณฑิตก็นำเทียนชนวนไปถวายสมเด็จ ฯ เมื่อสมเด็จ ฯ จุดเทียนชนวนแล้วพระองค์ก็ทรงนำไปถวายแด่พระอาจารย์ผู้ทรงคุณรูปใดรูปหนึ่งพระอาจารย์รูปนั้นเมื่อรับเทียนชนวนแล้วก็เดินไปสู่ตู้เทียนชัยที่จัดเตรียมไว้ พระสงฆ์ผู้ทรงคุณทั้ง ๙ องค์จับสายสิญจน์พร้อมกัน แล้วสวดพระคาถาจุดเทียนชัยว่า " พุทฺโธ สพฺพญฺญุตญาโณ ฯ " เป็นต้นจนจบ ในขณะจุดเทียนชัยนี้ พราหมณ์ก็เป่าสังข์ดีดบัณเฑาะว์ พนักงานก็เป่าแตรงอน แตรฝรั่ง ประโคมฆ้องชัย พิณพาทย์ทำเพลงมหาฤกษ์มหาชัยขึ้นพร้อมกัน

เมื่อพระอาจารย์จุดเทียนชัยและส่งเทียนชนวนให้แก่บัณฑิตรับไปดับ และเข้านั่งยังอาสนะเดิมแล้ว บัณฑิตเข้าไปกราบแล้วกล่าวอาราธนาพระปริตต่อไป เมื่อพระสงฆ์ขัดตำนานเสร็จแล้ว พระสงฆ์ผู้เป็นประธานก็เริ่มนำสวดพระพุทธมนต์ต่อไป (*การเจริญพระพุทธมนต์ในพิธีหล่อพระที่เคยปฏิบัติมา สมเด็จ ฯ ทรงนิยมให้สวดพระธรรมจักกัปปวัตนสูตรและต่อท้ายด้วยเจ็ดตำนานย่อทุกคราว*)

ส่วนบัณฑิตเมื่ออาราธนาพระปริตรแล้ว ก็นำเทียนชนวนถวายสมเด็จ ฯ ก็ทรงจุดเทียนมงคลหนัก ๓๒ บาท ไส้ ๘๕ เส้น เล่มกลางโต๊ะบูชานั้น ขณะที่พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์สวดไตรสรณคมณ์ บท

แรกว่า "พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ" (*พอขึ้น พุทฺธํ ก็จุดเทียนมงคลเล่มนี้พอดี นี่จังหวะหนึ่ง*)

เมื่อสมเด็จฯ ทรงจุดเทียนมงคลเล่มนี้แล้ว บัณฑิตก็รับเทียนชนวนไป และรอรับธูปเทียน ๑๐๘ จากสมเด็จฯ ให้จุดบูชาพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ปักไว้ยังที่ ๆ จัดไว้ดังกล่าวแล้ว

อีกชุดหนึ่ง คือ ธูป ๘๐ เทียน ๘๐ นั้น มอบให้เจ้าหน้าที่คนใดคนหนึ่งไปจุดบูชาพระอสีติมหาสาวก (*เพราะที่พระอุโบสถวัดสุทัศน์ ฯ มีอสีติมหาสาวกนั่งห้อมล้อมพระพุทธเจ้าอยู่บนอาสนะหินอ่อน ถ้าท่านเข้าชมในพระอุโบสถวัดสุทัศน์ ฯ จะเห็นด้วยตาเอง*)

ในขณะนี้โหรก็เข้ามากราบทูลเชิญสมเด็จ ฯ ให้ทรงจุดเทียนประจำบัตร แล้วโหรก็บูชาเทพยดาต่อไปตามวิธีของโหร

เมื่อพระสงฆ์เจริญพระธรรมจักกัปปวัตนสูตรจบแล้ว และขัดตำนานต่อด้วยยัญจทวา แล้วก็เริ่มสวดมงคลสูตร บัณฑิตนำเทียนชนวนมาถวายให้ทรงจุดธูปเทียนครอบน้ำพระพุทธมนต์ทั้ง ๙ ที่จัดไว้ แล้วนำไปถวายพระสงฆ์ที่เจริญพระพุทธมนต์ เป็นเสร็จไปตอนหนึ่ง

ตอนที่ ๒ นี้ กล่าวถึงพระอาจารย์นั่งปรกกับพระพิธีธรรม ๔ รูป เมื่อนั่งยังอาสนะที่จัดไว้แล้ว บัณฑิตก็นำเทียนชนวนถวายสมเด็จ ฯ ก็ทรงจุดเทียนเครื่องนมัสการที่ตั้งอยู่บนโต๊ะหมู่หน้าพระพิธีธรรม เมื่อบูชาพระรัตนตรัยแล้วก็จุดเทียนมงคลหนัก ๓๒ บาท ไส้ ๑๐๘ ที่ปักไว้ในกระถางใหญ่ข้างซ้ายขวาของตู้เทียนชัยนั้น แล้วก็ทรงจุดเทียนพระวิปัสสีหนัก ๙ บาท ไส้ ๒๘ เส้นกับเทียนหนัก ๒ บาท ไส้ ๙ เส้น

ที่ปักไว้บนเชิงเทียนตั้งบนผ้าขาวนั้น แล้วพระอาจารย์ ๑ รูปก็เริ่มนั่งปรกและพระพิธีธรรมก็เริ่มสวดคัมภีร์พระพุทธาภิเษกต่อไป

ในขณะที่พระพิธีธรรมสวดนี้ สมเด็จ ฯ ก็มักจะเรียกช่างให้นำหุ่นพระมาเจิม แล้วเอาลงไปสู่เตาสุม แล้วให้เอาเบ้าหลอมทองมาถวายพระองค์ทรงเอานวโลหะที่จัดเตรียมไว้เจิมแล้วก็ใส่เบ้าและให้ช่างนำไปใส่เตาหลอมนี้ตอนหนึ่ง

เมื่อได้ฤกษ์เทพระกริ่งซึ่งเป็นพระชัยประจำพระองค์แล้ว พระองค์ก็เสด็จลงสู่โรงพิธีเททองพระชัย (*พระชัยที่เทเป็นพระกริ่งทุกคราว*) ก่อนที่จะเท พระองค์ต้องเอาน้ำพระพุทธมนต์พรมเตาหลอมทองและเตาสุมหุ่นก่อนเสมอ เมื่อขณะเทก็ให้พระนั่งปรกและพระพิธี ๕ องค์สวดชัยมงคลคาถา พราหมณ์ก็เป่าสังข์แกว่งบัณเฑาะว์ประโคมฆ้องชัย พิณพาทย์ทำเพลงมหาฤกษ์มหาชัยขึ้นพร้อมกัน ครั้นเททองพระเสร็จแล้ว พระองค์ก็เอาน้ำพระพุทธมนต์พรมหุ่นอีกครั้งหนึ่ง แล้วช่างก็ทุบหุ่นแต่งให้แล้วเสร็จโดยเร็วที่สุด เมื่อเสร็จแล้วก็นำถวาย สมเด็จ ฯ ทรงลงพระยันต์และปลุกเสก เมื่อเสร็จแล้วก็ทรงเจิมด้วยแป้งหอมน้ำมันหอม แล้วทรงใส่ลงในบาตรน้ำพระพุทธมนต์ และรับสั่งให้เจ้าหน้าที่นำน้ำพุทธมนต์และน้ำเทพมนต์ที่ตั้งไว้มาปนให้รวมกัน แล้วพระองค์ก็ทรงสรงน้ำพระพุทธมนต์และน้ำเทพมนต์นั้น พระสงฆ์ที่นั่งปรกกับพระพิธี ๔ รูปที่สวดพระพุทธาภิเษกก็สวดชัยมงคลคาถาเป็นเสร็จไปตอนหนึ่ง

เมื่อรับไตรจากคณะศิษย์ที่นำมาถวายครองแล้วก็ทรงอนุโมทนาแล้วพรมน้ำพระพุทธมนต์และเทพมนต์ที่รวมไว้นั้นแก่ศิษย์และท่านที่ไป

ร่วมในงานทุกคน

เมื่อเสร็จพิธีตอนนี้แล้ว พระองค์ก็ทรงทำพิธีลงของกับแผ่นทองปลุกเสก เสร็จแล้วก็เสด็จลงสู่สนาม นำแผ่นทองใส่เบ้าเพื่อหลอมต่อไป ตอนเททองหล่อพระก็ปฏิบัติเช่นเดียวกับครั้งแรก (*เฉพาะครั้งแรกนี้เทแต่พระกริ่งองค์ที่เรียกว่าพระชัย*) ข้อที่จะพึงสังเกตอันสำคัญอีกอย่างหนึ่งก็คือ การทำพิธีหล่อพระพุทธรูปอย่างเดียวต่างกันกับการบำเพ็ญกุศลฉลองชนมายุและทำพิธีหล่อพระพุทธรูปด้วย ฉะนั้นการจัดเครื่องพิธีกับนิมนต์พระมาสวดต่างกันอยู่บ้าง ท่านผู้สนใจควรค้นคว้าหน่อย พิธีของสมเด็จฯ ที่ทรงทำทุกปีตั้งแต่ต้นจนที่สุด โดยมากพระองค์ท่านทรงทำพิธีหล่อพระและฉลองชนมายุควบไปด้วยทุก ๆ ปี

ครั้นวันรุ่งขึ้นวันที่ ๒๗ พฤศจิกายน ๒๔๘๓ เวลาเพลเลี้ยงพระสงฆ์ที่มาเจริญพระพุทธมนต์และรับไทยธรรม เมื่ออนุโมทนาแล้วยังรออยู่ก่อน ในเวลาต่อจากนี้พราหมณ์ก็เตรียมทำพิธีบูชาเทพยดา แล้วเริ่มทำพิธีเวียนเทียนสมโภชพระพุทธรูปที่หล่อในคืนที่แล้ว ซึ่งนำมาตั้งไว้บนโต๊ะปูผ้าขาวกลางพระอุโบสถ แล้วเริ่มเวียนเทียน พราหมณ์ก็เป่าสังข์แกว่งบัณเฑาะว์ ลั่นฆ้องชัย แตรงอนแตรฝรั่งก็เป่าขึ้นพร้อมกันไป พิณพาทย์ก็ประโคมเพลงมหาฤกษ์มหาชัย พระสงฆ์ก็สวดชัยมงคลคาถาจนกว่าจะเวียนเทียนครบ ๓ รอบและเทียนจุณเจิมพระที่หล่อในกลางคืนกับพระที่อยู่ในพิธีนั้น ต่อไปนั้นพระสงฆ์เห็นว่าหมดพิธีแล้ว จึงเริ่มพิธีดับเทียนชัยดังนี้ เริ่มสวด คือตั้งนะโม ๓ จบ แล้วเริ่มสวดด้วย นตฺถิ เม สรณํฯ จนจบ และต่อด้วย ยํกิญฺจิ วิตฺตํ อิธ วา หุรํ วา ฯลฯ

ขีณํ ปุราณํ นวํ นตฺถิ สมฺภวํ ฯลฯ สุวตฺถิ โหตุ สพฺพโรควินิมุตฺโต สพฺพสนฺตา ปวชฺชิโต สพฺพเวรมติกฺกนฺโต ยถาที่โป จ นิพฺพุโต ในบรรดาพระทั้ง ๑๔ รูปที่ทำพิธีนี้มอบให้องค์เป็นประธานเป็นผู้ดับเทียนชัยรับใบพลูไป ๕ ใบหรือ ๗ ใบไม่ต้องตัดก้านและใช้น้ำหอมและแป้งหอมป้ายในใบพลูจากเจ้าภาพแล้วไปยืนรออยู่ที่เทียนชัยจนกว่าพระจะสวดถึง " สพฺพโรควินิมุตฺโต "พระสวดถึง ยถาที่โป จ นิพฺพุโต พระอาจารย์ผู้เตรียมใบพลูก็เอาใบพลูบีดและบีบให้แสงไฟที่ไส้เทียนนั้นดับให้หมด โดยไม่ให้ไฟติดไส้เทียนอีก (*ดับแบบนี้เขาเรียกว่าดับไม่มีเชื้อ หมายถึงตัวดับทุกข์ ดับโดยไม่เหลือ คือ นิพฺพุติ นั่นเอง*)

ส่วนการจัดพิธีหล่อพระกริ่งและพระชัย เมื่อครั้งสมเด็จ ฯ ยังเป็นพระพรหมมุนี และสมเด็จพระพุฒาจารย์ประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๐ ถึง ๒๔๖๗ นี้เข้าใจว่าเจ้าคุณศุภกรบรรณสารกับเจ้าคุณทิพโกษา ท่านทั้งสองนี้คงจัดถวายร่วมกัน เพราะท่านทั้ง ๒ นี้เป็นผู้ที่ใกล้ชิดกับพระองค์เป็นอย่างดียิ่ง ทรงเชิญมาปรึกษาเสมอ ๆ เจ้าคุณศุภกร ฯ เป็นผู้รักษาพิมพ์พระกริ่งทั้ง ๓ พิมพ์ ส่วนเจ้าคุณทิพ ฯ เป็นผู้บันทึกและจัดหาเครื่องใช้ในพิธีทุกอย่าง เจ้าคุณพระมงคลราชมุนี (*ผึ่ง ปุปฺผโก*) พระอาจารย์ข้าพเจ้าเคยเล่าว่า จัดพิธีรุ่นก่อนสมัยเจ้าคุณศุภกร ฯ เจ้าคุณอมเรศ ฯ และพวกในชุดนั้น ร่วมจัดกันอย่างประณีตมาก พิถีพิถันที่สุด เขาถือว่าเป็นของสำคัญมาก

เพราะฉะนั้น ในการทำพิธีหล่อพระหรือปลุกเสกพระพุทธรูปที่พระอุโบสถวัดสุทัศน์ ฯ ครั้งใด ๆ ก็ตาม ทำกันเต็มที่ทุกครั้ง สิ้นค่า

ใช้จ่ายครั้งละหลาย ๆ เพราะต้องการให้ถูกวิธีและตามเจ้าพระคุณสมเด็จ ฯ ผู้เป็นสายโลหิตของวัดนี้.

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร นครหลวง ฯ
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๓/๑๑/๒๕๑๕

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
ถนนพระสุเมรุ หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร โทร. ๘๑๗๗๙๐
นายพินิจ ลู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา พ.ศ. ๒๕๑๕